Alvin Toffler

Cel mai dinamic interviu al lui Alvin Toffler, demolând tezele unui interlocutor de ideologie socialistă!

Previziuni Premise

despre locurile de muncă

rolul sexelor

noua politică din epoca informațiilor

identitate

forțele ascunse care propulsează economia

Previziuni Premise

În pofida tuturor incertitudinilor, suntem capabili să stăpânim noua complexitate în care ne este sortit să trăim.

ANTET

ALVIN TOFFLER

PREVIZIUNI ŞI PREMISE

Interviu cu autorul cărţilor „Şocul viitorului",
„Al treilea val" şi „Powershift – Puterea în mişcare"

Traducerea:
Mihnea Columbeanu

ANTET

Previews and Premises by Alvin Toffler, South End Press 1984

Editor: Nicolae Năstase
Redactor de carte: Nicolae Năstase
Coperta şi tehnoredactare computerizată: Gabriela Burlacu

ISBN: 973-9241-18-2

Tiparul executat sub comanda 500/1996,
la Imprimeria de Vest R.A., Oradea,
str. Mareşal Ion Antonescu nr.105.

CUM ŞI DE CE

În luna iulie a anului 1970, a apărut o carte intitulata „Şocul viitorului”. Până în 1980, s-au vândut peste şapte milioane de exemplare, în condiţiile în care cartea nu vorbeşte despre Hollywood sau sex. Nu oferă nici un sfat practic, nici sisteme de îmbogăţire rapidă. Este o lucrare serioasă, de critică şi analiză socială, care şi-a lăsat adânc amprenta asupra cititorilor din toate domeniile vieţii. Însăşi expresia „şoc al viitorului” a pătruns în vocabularul cotidian, iar acum figurează în numeroase dicţionare.

În 1980, autorul cărţii „Şocul viitorului”, Alvin Toffler, a publicat „Al Treilea Val” – o carte şi mai savantă, analitică şi angajată social decât „Şocul viitorului”. Şi aceasta a devenit un best-seller internaţional. A spart piaţa în Japonia. S-a tradus în daneză, ebraică şi turcă, pentru a nu mai menţiona limbile franceză, germană şi spaniolă. A fost interzisă în Arabia Saudită şi publicată la Peking. Când s-a declarat legea marţială la Varşovia, tocmai era în lucru traducerea poloneză. În perioada când a dat interviurile din acest volum, domnul Toffler lucra cu televiziunile japoneză, canadiană şi americană, la realizarea unor emisiuni majore bazate pe „Al Treilea Val”, cu posibilitatea de a transmite mesajele autorului unui public telespectator şi mai larg, în întreaga lume.

Aceste cărţi, împreună cu multe dintre lucrările anterioare ale lui Toffler, alcătuiesc un corp coerent de idei corelate şi, indiferent că suntem de acord cu ele sau nu, sunt în mod clar inedite şi provocatoare. Se ocupă de schimbare – de viteza şi direcţiile acesteia. Sintetizează informaţii din domenii disparate, ca psihologia, economia, tehnologia şi istoria. Propun moduri surprinzătoare de a gândi lumea contemporană.

Nu e necesar să se citească scrierile precedente, pentru a înţelege ideile exprimate în „Previziuni şi premise”, o carte neobişnuita, atât ca formă cât şi ca substanţa. Este o lucrare de sine stătătoare, cu o mare densitate de materiale noi şi intuiţii care intrigă şi, pe alocuri, exasperează.

Întrucât operele lui Toffler *sunt* inter-relaţionate, anumite aluzii la „Şocul viitorului” şi „Al Treilea Val” sunt inevitabile. Câteva concepte conturate în folosul celor care iau acum pentru întâia oară contact cu literatura toffleriană, mai ales în primele două capitole, le pot fi deja familiare acelora care i-au urmărit cu atenţie activitatea.

Totuşi, „Previziuni şi premise” depăşeşte cărţile prealabile ale lui Toffler, pentru a dezbate rolul sexelor în societate, politica „muncitorilor minţii”, politica industrială, filosofia istoriei şi alte subiecte, abordate numai tangenţial, sau chiar deloc, în opera sa anterioară.

Tema centrală din „Şocul viitorului” – o idee novatoare, în momentul apariţiei cărţii – consta în faptul că accelerarea schimbărilor sociale şi tehnologice sporeşte dificultatea indivizilor şi a organizaţiilor de a le face faţă. Nu trebuie să ne adaptăm,

într-un mod sau altul, numai faţă de schimbare, ci şi faţă de accelerarea propriu-zisă. Toffler argumenta că însuşi ritmul schimbării are efecte cu totul distincte de direcţia şi conţinutul acesteia. Scriind despre „sosirea prematură a viitorului”, el analiza procesele schimbării în termeni frapant de vii, conchizând că, pentru ca democraţia să supravieţuiască, ea va trebui să devină nu doar mai larg răspândită şi participativă, ci şi mai anticipativă.

„Al Treilea Val” completează „Şocul viitorului” şi se concentrează asupra direcţiilor schimbării, extinzând sistemul de gândire tofflerian şi aprofundându-i premisele teoretice.

Principala teză a cărţii „Al Treilea Val” este aceea că societatea industrială a lumii, incluzând atât naţiunile capitaliste, cât şi pe cele socialiste, trece printr-o „criză generală”. Toffler argumentează că revoluţia agricolă din urmă cu zece mii de ani a lansat primul mare val de schimbări în societatea omenească. Revoluţia industrială, începută acum circa trei sute de ani şi antrenând cu sine un val de frământări sociale şi politice, a propagat pe întinderea planetei un al doilea val al schimbărilor. Iar acum, după opinia lui Toffler, ne-a ajuns o nouă tranziţie critică, pe măsură ce tendinţele contemporane din domeniul tehnologiei, economiei, politicii, vieţii familiale, consumului de energie şi din alte sfere ale vieţii determină o a treia ruptură la nivelul civilizaţiei – o tranziţie spre formele sociale ale celui de-Al Treilea Val.

Aceste idei au determinat atât controverse, cât şi recunoaşteri, „Şocul viitorului” fiind laureat cu *Prix du meilleur livre étranger* din Franţa, un premiu acordat anterior operelor lui Alexandr Soljeniţîn, W.H. Auden şi Lawrence Durrell.

Fost profesor asociat la Corneli University, *Visiting Scholar* la Fundaţia Russell Sage şi membru al facultăţii Noii Şcoli pentru Cercetări Sociale, Toffler s-a adresat grupurilor din Congresul S.U.A. şi Casa Albă, Dietei Japoneze, Camerei Comunelor din Marea Britanie – şi e foarte posibil să fie singura persoană care'a ţinut vreodată două discursuri, unul la Conferinţa Naţională a Guvernatorilor Republicani şi celălalt la Convenţia Naţională a Democraţilor, în aceeaşi zi. A mai vorbit, de asemenea, în faţa Institutului de Studii asupra Statelor Unite din Moscova, Centrului Productivităţii Japoneze din Tokyo, Laboratorului Fizic Naţional din New Delhi, Institutului de Politică de la Harvard, precum şi altor zeci de universităţi şi corporaţii.

Cu fiecare asemenea prilej, Toffler a vorbit despre caracterul anacronic al instituţiilor sociale contemporane, despre necesitatea unei revoluţii a modului de gândire, de a face politică şi de a ne organiza viaţa economică şi familială, precum şi a traiectoriilor de dezvoltare socială care creează înalta probabilitate a unor asemenea revoluţii. Opiniile sale au profunde semnificaţii politice, dar totuşi domnul Toffler susţine că nu se plasează nici la dreapta, nici la stânga spectrului politic contemporan.

El consideră că actualul sistem de partide politice şi instituţii guvernamentale este depăşit. Solicită imense transformări economice. Susţine drepturile femeilor şi ale tuturor minorităţilor la egalitatea şi integritatea de identitate şi scop. Totuşi, Toffler nu-şi acordă adeziunea nici unui partid sau mişcări politice existente. Insistă că axa politică stânga/dreapta e tot mai desuetă în naţiunile de înaltă tehnicitate, şi că

principalele schisme care fracturează societatea se produc de-a lungul unor falii complet diferite.

Are dreptate? Sunt oare mişcările politice contemporane anacronice? Tradiţionalele conflicte rasiale, religioase, sexuale, de clasă şi de vârstă, din societatea noastră, se subordonează cumva unui alt sistem de conflicte, cu rădăcini mai adânci şi un impact cauzal mult mai mare? Sau, dimpotrivă, valurile schimbării descrise de Toffler sunt ele însele subordonate, desfăşurându-se în contextul unor relaţii şi contradicţii politice mai familiare? Politica de stânga şi cea de dreapta sunt depăşite, conform opiniei lui, sau încă mai au relevanţă pentru sarcinile momentului?

Atenţia acordată de Toffler fenomenului pe care el îl numeşte „coliziunea valurilor" atrage, oare, atenţia asupra principalelor fisuri din societate, şi prin urmare ne ajută să înţelegem şi să canalizăm rapidele schimbări sociale şi politice ale zilei de azi? Acest model ne oferă arme noi pentru controlul schimbărilor? Toffler ne îndreaptă atenţia asupra unei diversităţi de tendinţe sociale importante. Dar nu cumva, simultan, el ascunde alte relaţii şi conflicte sociale care vor determina finalmente aceste tendinţe şi care, dacă nu suntem atenţi, ne vor întuneca viitorul şi mai mult decât viziunea de tip *Al Treilea Val* a lui Toffler? În ce măsură ne pot ajuta analizele lui novatoare să umanizăm viitorul?

„Previziuni şi premise" se bazează pe o serie de interviuri prelungite, propuse iniţial de membrii South End Press. Aceste convorbiri pornesc de la premisa că instituţiile noastre sociale existente sunt periculos de inadecvate necesităţilor epocii şi cetăţenilor de azi. Trebuie să fie transformate – şi cât mai curând – dacă vrem să supravieţuim vremurilor turbulente care ne aşteaptă. Dar ce fel de transformări sunt necesare, sau posibile? Poate societatea noastră să supravieţuiască pe baza inegalităţii şi a exploatării? Sau poate însăşi supravieţuirea va presupune un nou nivel de echitate, de participare şi de diversitate socială, care să ne îmbogăţească tuturor vieţile? Răspunsurile la toate aceste întrebări pot indica *a)* care sunt principalele determinante ale schimbărilor contemporane şi încotro ţintesc ele în ultimă instanţă; *b)* cum putem, în calitate de cetăţeni, să înţelegem şi apoi să intervenim în aceste procese sociale.

Când Alvin Toffler a răspuns pozitiv sugestiei noastre de a lucra împreună la acest volum, am însărcinat un redactor care a început o serie de conversaţii pe scară largă. Ştiam de la bun început că aveau să apară numeroase neînţelegeri. Toffler e de părere că multe din cele ce astăzi se consideră a fi de stânga sunt de un anacronism fără speranţă. Interlocutorul său, dimpotrivă, crede cu fermitate în importanţa politicii şi luptei de stânga. Cartea, însă, n-a putut consta într-o dezbatere – scopul ei nefiind acela de a încerca să rezolve toate divergenţele, speranţă naivă în relaţie cu un proces atât de limitat. În schimb, speram să declanşăm un provocator schimb de idei, în cadrul căruia Toffler să-şi îmbogăţească formulările din trecut, să le extindă asupra unor noi domenii şi, când fluxul convorbirilor îi dădea ocazia, să răspundă la întrebările critice înrădăcinate în perspectiva analitică de stânga.

În acest punct, unii dintre cititorii lui Toffler ar putea să întrebe de ce un autor cu

un auditoriu de anvergură mondială, numeroşi admiratori în domeniul afacerilor şi cu acces la edituri mult mai mari, a acceptat o asemenea serie de interviuri intensive efectuate dintr-o perspectivă politică pe care n-o împărtăşeşte.

Răspunsul, conform afirmaţiilor lui Toffler, este acela că proiectul îi dădea posibilitatea să trateze anumite întrebări ivite dinspre stânga, pe care presa de centru din Apus nu i le adresează decât rareori. Toffler dorea să analizeze şi să se confrunte cu întrebări referitoare la probleme privind proprietatea, clasa, autoritatea politică, rasismul, discriminarea sexuală şi, conform opiniei sale, drastica slăbiciune a marxismului.

Asemenea întrebări sunt, fireşte, de o importanţă crucială pentru toţi cititorii preocupaţi de soarta societăţii noastre. Sunt întrebările pe care toţi le vom avea de înfruntat, nu peste mult timp.

Interesul lui South End Press faţă de proiect e explicabil. Considerăm că tratarea acestor chestiuni de către mass media centrale – atunci când le tratează cât de cât – este superficială. Deşi stilul cărţii „Previziuni şi premise” nu sugerează confruntarea directă, iar disensiunile dintre intervievator şi autor nu ajung prea des la conflicte ireconciliabile, credem că fertilizarea încrucişată a ideilor este fructuoasă şi că acest proiect creează un precedent util.

Însăşi cartea îşi asumă o formă neconvenţională.

Prima parte, intitulată „Previziuni”, e dedicată celor mai recente opinii ale lui Toffler asupra problemelor curente: actuala criză economică, viitorul muncii şi al şomajului, miturile despre Japonia, precum şi strategiile altor ţari aflate faţă în faţă cu prăbuşirea societăţii industriale. Toffler examinează perspectivele capitalismului şi ale socialismului şi răspunde franc întrebărilor despre noul rol al femeilor şi grupărilor minoritare în societatea de mâine ce se formează cu repeziciune.

Cea de-a doua parte a cărţii, intitulată „Premise”, este cu totul diferită şi, de asemenea, mai personală. Pentru a-i ajuta pe cititori să evalueze ipotezele de fond ale opticii lui Toffler faţă de lume, începem cu un fragment biografic – ce experienţe din trecutul său l-au ajutat să-şi formeze actualele vederi neortodoxe? Urmează un scurt istoric al futurismului şi, apoi, un profund sondaj în metodele de lucru ale lui Toffler. Cum îşi organizează cercetările? Cum îşi sintetizează ideile disparate şi informaţiile, într-o structură intelectuală integrată? Cum modelează schimbarea?

După conversaţiile noastre prelungite, a început munca la voluminoasele transcrieri. Aceasta a implicat mai mult decât simplele tăieri şi lipiri, sau inserarea subtitlurilor. Pe măsură ce activitatea progresa, pe lângă tăieturi şi redactări stilistice, Toffler a început să scrie noi idei – s-au adăugat alte paragrafe, întrebări şi răspunsuri – astfel că, deşi menţinându-şi aparent structura unui interviu, manuscrisul rezultant s-a extins şi rafinat în proporţii semnificative, cam ca o scriere de beletristică. Transcrierea originală a servit mai mult ca ghid general, decât ca sursă de citate *ad litteram.* Considerăm că „Previziuni şi premise” îi va încuraja pe cititori – indiferent dacă sunt sau nu de acord cu opiniile particulare exprimate – să-şi reexamineze dintr-o nouă perspectivă propriile lor previziuni inerente asupra viitorului şi propriile premise de

fond.

South End Press Boston, Massachusetts

PARTEA ÎNTÂI

PREVIZIUNI

Testul unei inteligenţe de gradul întâi constă în capacitatea de a avea în minte două idei opuse în acelaşi timp şi a-şi menţine totuşi capacitatea de funcţionare.

Ar trebui (…) să putem înţelege că situaţia e disperată şi totuşi să fim hotărâţi s-o schimbăm.

The Crack-Up F. Scott Fitzgerald

1 FRĂMÂNTĂRILE ECONOMICE

Simţim primele trepidaţii ale unui cutremur economic, şi am face bine să ne pregătim.

Chiar în timp ce stăm de vorbă, lumea capitalistă occidentală cunoaşte niveluri mai înalte ale şomajului decât oricând, de la Marea Criză a anilor 1930. Ţările comuniste, ca Polonia şi România[1] sunt virtualmente falite. Economia sovietică e în ruine. Sistemele bancare mondiale se clatină pe muchea de cuţit a prăbuşirii. Iar ideile economiştilor noştri par cu fiecare moment tot mai îndepărtate de realitate.

Cu toate acestea, natura crizei e în mare măsură neînţeleasă. Multe dintre concepţiile noastre economice fundamentale sunt depăşite. Nici conservatorii, nici liberalii, nici „dreapta" şi nici „stânga" nu au răspunsuri, fiindcă şi unii şi alţii sunt imobilizaţi în angajamente ideologice anacronice.

Ceea ce se întâmplă nu seamănă cu un uragan care mătură suprafaţa solului, lăsând pământul propriu-zis neschimbat. Pare a fi mai mult începutul unui cutremur. Căci structura subterană pe care se bazează toată economia noastră este ea însăşi, acum, în mişcare, fisurându-se. În eforturile noastre de a preveni o prăbuşire majoră, ne ocupăm mai mult de fenomene de suprafaţă, fără să ne concentrăm asupra structurii de fond, unde se produc modificările cu adevărat mari.

A.T.

■ Folosiţi cuvântul provocator „cutremur" pentru a descrie ceea ce se întâmplă, sau începe să se întâmple, cu economia din zilele noastre. Şi nu e prima oară când aţi avertizat asupra unor masive schimbări iminente în cadrul economiei.

În *„Eco-spasm* – Spasmul economic"[2], pe care aţi publicat-o în 1975, aţi prevăzut multe dintre evenimentele economice ale zilei de azi. Dar nici în acea carte, nici în „Al Treilea Val", n-aţi sugerat că actuala criză poate fi chiar benefică pentru anumiţi oameni, câtă vreme alţii circulă pe străzi, îşi pierd slujbele şi văd cum li se

[1] Reamintim că discuţia s-a purtat în anul 1983.

[2] Editura ANTET, 1996.

reduc beneficiile.

Unii argumentează chiar că, în Statele Unite, criza actuală a fost elaborată intenţionat. Conform acestei opinii, o doză de şomaj îi face pe muncitori să devină mai maleabili. Sindicatele primesc de lucru, ocupându-se de reducerile salariilor. Femeile şi minorităţile sunt nevoite să renunţe la poziţiile pe care le-au căutat ani de zile. Devenim o societate mai puţin echitabilă, pe măsură ce diferenţele de venit cresc şi povara crizei economice apasă inegal pe umerii oamenilor. Mai mult, reducerea fondurilor sociale îi sileşte pe muncitori să intre în piaţa muncii cu orice preţ, licitând lefuri mai mici şi acceptând condiţii de muncă degradante. Pe scurt, extinderea numărului de şomeri ajută corporaţiile să micşoreze salariile, mărind în acelaşi timp productivitatea şi profiturile.

□ Acesta e un mod de a privi problema. Dar aceeaşi criză se rostogoleşte peste numeroase naţiuni în acelaşi timp. Ideea că totul a fost pus la punct cu intenţie presupune un grad de control mult mai înalt decât cel de care ar fi capabil orice membru al societăţii noastre. Pe deasupra, se pierd din vedere probleme fundamentale.

Presa numeşte actualul fenomen „recesiune". Iar când recesiunea te loveşte personal, dintr-o dată nu mai e „recesiune", ci „depresiune". Înţeleg perfect. Înţeleg că oamenii suferă, că întotdeauna există un prichindel care e cel mai rău lovit.

Dar continua catalogare ca recesiune sau depresiune maschează ceea ce se întâmplă în realitate. Concentrează atenţia asupra simptomelor, nu a cauzelor.

În timpul depresiunilor anterioare, au existat crize ale industriilor de bază. Concedieri. Inventare nevândute. Falimente. Închideri de firme. Industrii de bază oprite.

Rareori, însă, sau poate niciodată n-au apărut în acelaşi timp noi industrii puternice.

Astăzi, industriile producătoare de masă – maşini, oţeluri, cauciuc, textile, coloana vertebrală a economiilor industriale tradiţionale – se află într-o agonie de ultimă fază. Oţelarii belgieni, constructorii de maşini englezi, muncitorii textilişti din Carolina de Nord şi Japonia sunt concediaţi.

Totuşi, simultan, asistăm la o ascensiune explozivă a electronicii, computerelor, informaticii, geneticii, aerospaţialelor, a reciclării ambientale, a anumitor servicii şi a industriilor cu energii alternative – toate acestea, chiar dacă le recunoaştem anumite suişuri şi coborâşuri, fiind în creştere.

Ceea ce se întâmplă nu e o recesiune ca atare, ci o restructurare a întregii baze tehno-economice a societăţii. E ca un cutremur care azvârle în sus terenuri noi. Dacă nu înţelegem acest fenomen, nici o intervenţie la politica fiscală, a dividendelor, preţurilor şi salariilor, sau a relaţiilor sindicale, nu ne poate salva. Şi nici grevele ori demonstraţiile.

Pe scurt, trecem de la o economie de tip Al Doilea Val la una de tip Al Treilea Val. Şi aş spune că nu e numai atât…

■ Înainte de a o face, ar trebui să vă definiţi termenii, pentru cei care nu au citit

„Al Treilea Val”.

□ Termenii reprezintă nişte hiper-simplificări. Dar ei ne ajută să plasăm schimbările actuale în perspectivă istorică.

Exprimându-ne rudimentar, putem spune că, în urmă cu mii de ani, a început un val de agriculturalizare. Nomazii şi vânătorii, pescarii şi culegătorii au devenit ţărani. S-au format sate. S-a născut ceea ce numim „civilizaţie”. În spiritul simplităţii, o vom numi Primul Val al schimbărilor.

În continuare, acum vreo trei sute de ani, a început un al doilea val de schimbări. Maşinile, producţia şi consumul de masă, mijloacele de informare în masă şi învăţământul de masă – un întreg mod de viaţă bazat pe sistemul fabricii a înlocuit vechea civilizaţie agricolă de pe aproximativ un sfert de glob. Numesc această răspândire a industrializării Al Doilea Val.

■ Dacă Primul Val a adus agricultura şi Al Doilea Val a adus societatea industrială de masă, atunci ce ne aduce Al Treilea Val?

□ E foarte greu să definim noua revoluţie, tocmai fiindcă trăim în mijlocul ei. La fel cum un om născut pe vremea revoluţiei industriale putea să fi fost conştient de marile schimbări care aveau loc, dar era derutat de complexitatea lor, şi noi ne aflăm în aceeaşi situaţie. Ne dă senzaţia unui mare iureş de schimbări aparent disparate.

E vorba de computer – dar *nu numai* de computer. E vorba de revoluţia biologică – dar *nu numai* revoluţia biologică. Este schimbarea formelor de energie. E noua balanţă geopolitică a lumii. E revolta împotriva patriarhatului. Sunt cartelele de credit plus jocurile video plus stereo plus aparatele Walkman. E localism plus globalism. Sunt maşini de scris inteligente, lucrători informaticieni şi operaţiuni bancare electronice. E impulsul spre descentralizare. Într-un capăt, e naveta spaţială – în celălalt, căutarea identităţii individuale. E flex-timpul[3], sunt roboţii şi energia militantă crescândă a negrilor, cafeniilor şi galbenilor de pe planetă. E impactul combinat al tuturor acestor forţe, convergând şi sfărâmându-ne modul de viaţă industrial, tradiţional. Mai presus de orice, e însăşi accelerarea schimbării, care delimitează actualul moment istoric.

Pentru a înţelege toate aceste schimbări aparent accidentale sau separate, avem nevoie de nişte modele noi cât mai convingătoare. Aşa ceva am încercat să prezint în „Al Treilea Val” – un model care ne poate ajuta să identificăm corelaţiile dintre toate aceste schimbări. Dar mai avem nevoie şi de noi modele economice. Fiindcă nu poţi înţelege nici pe departe economia, până n-o relaţionezi cu aceste forţe noi. Restructurăm economia fiindcă restructurăm întreaga civilizaţie din care ea, la urma urmei, nu e decât o parte componentă.

■ Ce anume, după părerea dumneavoastră, determină actualul declin al economiei?

□ Actuala criză economică a fost pusă pe seama scăderii productivităţii. Pe seama muncitorilor leneşi. Pe seama administraţiei nepricepute. A cheltuielilor sociale

---

[3] Timp flexibil: program de lucru în care individul îşi împarte singur timpul, conform opţiunilor personale (n.tr.).

prea mari. A investiţiilor inadecvate. A dispariţiei eticii muncii. Sunt acuzate importurile japoneze. Sunt învinuite ratele de interes americane. Sunt condamnaţi arabii. Negrii. Evreii. Muncitorii migratori. Capitaliştii îmbuibaţi. Marxiştii insistă că e criza generală a capitalismului – de parcă n-ar fi în criză şi economiile marxiste.

Nici unul dintre toate aceste diagnostice nu corespunde faptelor.

Ideea centrală a lucrării mele – în sensul în care afectează economia – este aceea că prezenta criză nu este una a redistribuirii, nici a supra- sau sub-producţiei, ori a *joasei* productivităţi (indiferent cu ce sens), ci o *criză de restructurare* – prăbuşirea vechii economii, tipice pentru era celui de-Al Doilea Val, şi emergenţa unei noi economii, de tip Al Treilea Val, care operează pe principii diferite.

Iar remediile de gen Al Doilea Val – fie că le numim de stânga, fie de dreapta – nu fac decât să intensifice criza.

■ Toată lumea e de acord că se întâmplă ceva. Nu trecem numai printr-o criză a capitalismului de stil vechi, şi nu se pune numai problema că multe dintre teoriile noastre economice sunt desuete, aşa cum spuneţi. Pentru ca ideile dumneavoastră, însă, să fie mai clare cititorilor, trebuie să vă exprimaţi mai concret. Prin ce diferă economia de tip Al Treilea Val, cum o numiţi dumneavoastră, de cea din Al Doilea Val?

□ Pot schiţa diferenţele pe scurt. Mai întâi, însă, trebuie să stabilim un sistem de referinţă.

Schimbările despre care vorbesc sunt globale – afectează multe ţări. Şi sunt revoluţionare – nu în sensul îngust, politic, ci în acela că implică o transformare socială atotcuprinzătoare.

Criza nu e capitalistă sau comunistă – este *industrială.* Atât economiile capitaliste, cât şi cele comuniste se clatină. Istoriceşte vorbind, economia creată de civilizaţia celui de-Al Doilea Val se apropie de criza finală. Chiar dacă încă le mai putem vedea funcţionând în ţări ca Brazilia, Coreea de Sud sau Mexic, forţele tehnologice şi culturale care au creat şi au răspândit industrialismul sunt epuizate.

Pe scena mondială erup forţe noi, dezlănţuind un nou val de schimbări – al treilea.

HORNUL-DE-FUM CA RELICVĂ

■ Avem nevoie de exemple concrete.

□ Să luăm, de pildă, producţia de masă. Nimic altceva nu a fost mai caracteristic pentru era industrială. Totuşi, ne deplasăm deja dinspre o economie a producţiei şi consumului de masă către ceea ce eu denumesc economie „de-masificată”.

În producţia tradiţională de masă, fabricile toarnă un torent de obiecte identice, cu milioanele. În sectorul de tip Al Treilea Val, producţia de masă e înlocuită de contrariul ei: producţia de-masificată – serii scurte, specializate chiar, producţia cu bucata, bazată pe control computerizat şi numeric. Chiar şi în cazurile milioanelor de componente identice, acestea se configurează adeseori în produse finite din ce în ce mai specializate.

Semnificaţia acestui fapt nu poate să nu fie supraestimată. Nu se pune numai problema că actualele produse sunt mai variate. Procesele de producţie însele se transformă. Hornul-de-fum – acel simbol al societăţii industriale, al liniei-de-montaj – devine o relicvă.

Încă ne mai considerăm o societate a producţiei de masă, şi totuşi, în sectoarele avansate ale economiei, producţia de masă constituie deja o tehnică demodată. Iar ideea că putem menţine la nesfârşit competitive vechile industrii de fabricaţie se bazează pe necunoaşterea faptelor care au loc efectiv la nivelul fabricii.

Noile tehnologii fac ca diversitatea să devină la fel de ieftină ca uniformitatea. De fapt, în multe industrii, sau îţi specializezi produsele, sau mori. Este exact opusul a ceea ce se cerea economiei din cel de-Al Doilea Val.

La drept vorbind, este aproape o reîntoarcere dialectică la producţia cu bucata, de tip preindustrial, însă pe o bază de înalta tehnicitate.

Şi exact aceleaşi tendinţe sunt vizibile şi în sistemul de distribuţie, unde asistăm la o tot mai accentuată segmentare a pieţelor, livrare la domiciliu, magazine de specialitate şi chiar sisteme individualizate de vânzare, bazate pe home-computere şi teleshopping. Oamenii sunt tot mai diversificaţi şi, ca rezultat, piaţa de masă se fracturează în sectoare mici, aflate în continuă schimbare.

Acesta este un fapt revoluţionar: producţia de masă şi distribuţia de masă nu mai sunt „metode avansate”. Sunt metode retrograde, întreaga economie se de-masifică. Aceasta e o schimbare profundă, o schimbare istorică. Este stadiul de după societatea de masă, iar economiştii noştri convenţionali abia dacă au început să-l observe.

Nu puteţi trata inteligent problema locurilor de muncă, sau pe cea a cererii de agregate, nici chiar chestiunea serviciilor de stat, până când nu se va ţine seamă de acest principiu al de-masificării. Este cea mai importantă mutaţie din caracterul economiei de piaţă, de la revoluţia industrială încoace. Şi, de asemenea, merge mână în mână cu schimbările majore ale economiei de non-piaţă, de „non-schimb”.

Mai asistăm şi la o expansiune a producţiei de uz, mai degrabă decât de schimb. Economia celui de-Al Treilea Val nu face numai să se de-masifice, ci ea conţine şi un sector semnificativ şi crescând bazat pe ceea ce aş numi „prosum”[4].

PRODUCĂTORII INVIZIBILI

■ Ce este acesta, exact?

□ Guvernele descoperă din ce în ce mai mult că oamenilor nu le place să plătească impozite, şi că-şi oferă bunuri şi servicii, sau „lumina lunii”[5], în schimbul unor slujbe neoficiale. Economiştii fac mare caz de această descoperire, care, în mod destul de firesc, afectează sistemul fiscal. Aceasta e ceea ce se numeşte economia subterană. E partea necuantificată a sistemului de schimb.

Se mai întâmplă însă şi altceva, un lucru, în mod inerent, mult mai important

---

[4] (În orig.) „prosuming”.

[5] (În orig.) *„moonlight”* = muncă suplimentară, în afara celei regulate.

Oamenii produc efectiv mai multe bunuri şi servicii, nu de vânzare, nici măcar pentru schimb, ci pentru uzul lor propriu. Nu e o „producţie de articole mărunte” ci, ca să fim exacţi, producţia pentru consumul de către producător. Eu o numesc „prosum”. Modifică relaţia dintre consumator şi procesul de producţie. Astăzi, prosumul ia forma unei pieţe auto-producătoare în explozie. Producătorii cumpără unelte şi materiale de pe piaţă, dar le folosesc în afara sistemului de schimb. Prosumul mai ia şi forma nenumăratelor grupuri de auto-ajutorare.

Iar sectorul serviciilor este absolut sufocat de exemple a ceea ce s-ar putea numi „co-producţie” – în cadrul căreia consumatorul, sau o terţă parte, joacă un rol în procesul de producţie.

Cel mai familiar exemplu de co-producţie este benzinăria cu autoservire. Cândva, benzinarul pompa carburantul, în timp ce şoferul stătea în maşină. Acum, la multe staţii de benzină, şoferul coboară de la volan şi pompează. Cumpărătorul şi-a însuşit o funcţie care cândva îi aparţinea vânzătorului. Rezultatul final e acelaşi, dar consumatorul a co-produs rezultatul.

În timp ce glisăm spre informaţii şi servicii, liniile de delimitare devin într-adevăr ceţoase. Un alt exemplu: o agenţie guvernamentală anunţă un program pentru eliminarea unei mane din agricultură. Succesul depinde de aplicarea unei noi metode de către fermieri. Un post de televiziune (fără a-i cere nici un ban agenţiei) transmite o emisiune în care se arată cum funcţionează noua metodă. Postul de televiziune oferă informaţiile necesare. (Fără acest serviciu, agenţia guvernamentală ar fi trebuit să cheltuiască bani pentru broşuri sau agenţi în deplasare care să viziteze fermele.) Emisiunea t.v., în acest caz, poate fi considerată cu temei ca făcând parte din însuşi procesul de producţie, iar postul de televiziune devine co-producător al recoltei îmbunătăţite.

Peste hotare, consumatorii şi terţii preiau sarcinile delegate de către producători şi, în consecinţă, vechile distincţii se şterg.

Întrebarea cine, cui şi ce informaţie furnizează, întrebarea despre ce sarcini sunt detaşate de producător consumatorului, precum şi producţia de bunuri şi servicii de către consumator pentru uzul său propriu, în afara pieţei, devin tot mai importante, pe măsură ce ne deplasăm spre o economie industrială. Ele afectează însăşi definiţia productivităţii. Economia este potopită cu milioane de producători invizibili, neomologaţi.

Astfel, pe lângă de-masificarea economiei, schimbăm rolurile producătorilor, ale consumatorilor şi terţilor. Întregul sistem este restructurat, fără să observăm.

INDUSTRII VÂRF-DE-LANCE

■ Şi unde se înscriu noile industrii în economia dumneavoastră de tip Al Treilea Val?

□ înlocuind industriile de fabricaţie în masă ale celui de-Al Doilea Val cu noile industrii proprii celui de-Al Treilea Val, operăm mai mult decât o simplă substituire. Noile industrii diferă radical de cele vechi.

■ Există noi produse, neîndoielnic; multe tehnici noi, desigur; dar şi aceleaşi vechi motivaţii şi relaţii sociale familiare. De ce nu pot aceste industrii din „Al Treilea Val” să fie considerate, în esenţă, cam acelaşi lucru – noi extensii ale vechilor forme?

□ Fiindcă diferă în mii de sensuri. Genul de produse. Genul de persoane implicate. Structurile organizatorice. Stilul şi cultura. Şi, la cel mai profund nivel – nivelul cunoaşterii -, ele reprezintă o fundamentală ruptură faţă de trecut.

Industriile din cel de-Al Doilea Val foloseau tehnologii ale forţei brute – ciocăneau, îndoiau, rulau, băteau, tăiau şi măcinau, sfredeleau şi modelau materiile prime în formele necesare sau dorite. Aceste procese fundamentale de fabricaţie erau analoge cu activitatea senzorial-motorie umană. Chiar şi oamenii cavernelor ciopleau şi şlefuiau. Societatea industrială a creat maşini care extindeau forţa musculară şi acuitatea senzorială omenească.

Industriile din Al Treilea Val acţionează la un nivel întru totul mai profund. În loc să dea formă unui obiect prin ciocănire, pătrundem în materialul propriu-zis şi îl reprogramăm pentru a-şi asuma forma dorită. Putem crea materiale complet noi. Operăm la nivel molecular şi submolecular. În loc de a inventa maşini fără minte, care taie, bat sau găuresc repetat obiectele, înzestrăm sculele cu inteligenţă, astfel ca să se poată adapta rapid la circumstanţele în schimbare şi să realizeze în mod cât mai economic produse individualizate.

Şi, dacă există vreo analogie cu efortul omenesc, aceasta se referă la cel cerebral, nu la muscular. În loc de a extinde forţa brută, noile tehnologii prelungesc puterea mintală omenească.

Rezultatul este acela că noile industrii de tip Al Treilea Val au implicaţii sociale, organizatorice, culturale şi ambientale acut diferite. Nu seamănă cu depăşitele industrii de fabricaţie în masă mai mult decât seamănă o rază laser cu un berbece de asalt.

■ Care sunt, după părerea dumneavoastră, aceste industrii noi?

□ Industriile din Al Treilea Val acoperă toată gama, de la electronică, optică, lasere, comunicaţii, informaţii, până la genetică, energii alternative, ştiinţe oceanice, fabricaţii aerospaţiale, inginerie ecologică şi agricultura ecosistemelor, toate reflectând saltul calitativ din cunoaşterea omenească, actualmente tradus în economia cotidiană.

Când puneţi în opoziţie aceste noi tehnologii cu noile procese de producţie şi distribuţie de-masificată, precum şi cu rolurile modificate ale producătorilor, consumatorilor şi terţilor în cadrul economiei, începeţi să întrezăriţi profunzimea restructurării care are loc în prezent.

Şi încă n-am văzut nimic. Abia când vor fi legate laolaltă în sisteme convergente (cum tocmai începe să se întâmple în, să zicem, domeniul computerelor şi al comunicaţiilor), vom începe să apreciem deplina putere a bazei tehnologice din Al Treilea Val. Structurile economice tipice pentru Al Doilea Val nu pot îngloba aceste forţe noi.

Apariţia bruscă a noilor industrii pe scena mondială, în acest punct al istoriei, ne ajută să explicăm de ce au intrat în criză atât de multe economii naţionale.

REGIUNI VERSUS NAŢIUNI

■ Ulterior, vom putea reveni la problema cum – sau dacă – aceste noi tehnologii anunţă noi relaţii sociale şi economice. Deocamdată, însă, să privim un altul dintre argumentele dumneavoastră cele mai controversate. În scrierile dumneavoastră aţi mai sugerat, de asemenea, şi că economiile naţionale ca atare s-ar putea să fie demodate. De ce?

□ Aceasta nu este decât încă o dimensiune a restructurării în curs de desfăşurare. În epoca industrialismului, am trecut de la întreprinderile pe scară mică, servind comunităţi locale, la companii din ce în ce mai mari, operând pe scară naţională. Acest lucru a devenit posibil datorită noilor tehnologii industriale, noilor sisteme de transport şi comunicaţii care asigurau legătura dintre naţiuni întregi, mijloacelor de informare în masă care serveau aparatul de distribuţie naţională, şi aşa mai departe.

Apoi, în ultimele câteva decenii, am asistat la ascensiunea corporaţiei multinaţionale. Pe măsură ce puterea tehnologiei intra într-un nou stadiu, sistemul bancar internaţional se reorganiza pentru a servi corporaţii gigantice, multinaţionale, iar computerele şi noile sisteme de comunicaţii se instalau, un procentaj tot mai mare al producţiei mondiale se orienta spre pieţele multinaţionale, în locul celor naţionale.

S-a acordat, însă, foarte puţină atenţie tendinţei contrare care acumula energie în acelaşi timp: transferul de la producţia naţională la cea sub-naţională. Astăzi, când privim insula Kyushu din sudul Japoniei, Scoţia, provincia Quebec sau statul Texas, găsim economii regionale care au devenit la fel de mari şi complexe cum erau economiile naţionale cu doar câteva zeci de ani în urmă.

Datorită orientărilor culturale şi tehnologice, în prezent e posibil să se producă anumite bunuri pentru pieţele regionale sau chiar locale, care până acum puteau fi sprijinite numai de pieţele naţionale.

California a devenit cea de-a şaptea sau a opta economie din lumea capitalistă. Statele New York şi Texas sunt, din punct de vedere economic, nişte adevăraţi giganţi. Acestea sunt pieţe naţionale, sub toate considerentele practice, dar capturate şi imobilizate de reţeaua legilor, taxelor, reglementărilor şi măsurilor bancare centrale care au fost concepute pentru nivel naţional şi administrate ca atare. Din ce în ce mai mult, aceste economii regionale vor depăşi limitele economice naţionale, cerând să-şi urmeze singure calea.

Şi devin mereu mai divergente. Faptul explică regionalismul crescând din cultură, de la poezie la arta culinară şi, desigur, din politică.

■ Dar, cu siguranţă, majoritatea mişcărilor secesioniste, de exemplu în Canada sau în Europa de Vest, sunt în primul rând culturale.

□ Desigur, n-ar trebui să subestimăm niciodată componenta culturală – ca în cazul luptei pentru limbă în Belgia şi Canada, sau al disensiunilor etnice şi istorice dintre Franţa şi Spania. Însă aceste regiuni, cu cât devin mai viabile – sau potenţialmente viabile – economiceşte, cu atât cer mai multă autonomie. Scoţia are

petrolul din Marea Nordului. Provincia Quebec se auto-consideră, pe bună dreptate sau nu, capabilă să vândă hidro-putere Noii Anglii.

Cheia este aceea că, indiferent dacă numim aceste unităţi „regiuni”, „naţiuni” sau altfel, ele diverg, în loc să conveargă. Ceea ce înseamnă că administrarea centrală a economiilor lor, de la nivel naţional, fie din Washington, Tokyo, Paris sau Londra -sau Moscova, la o adică – va deveni tot mai dificilă.

Vechile mijloace ale politicii economice naţionale, ca impozitele sau reglementările bancare centrale ale mişcării banilor, şi cu atât mai mult planificarea centralizată, sunt instrumente grosolane, lipsite de discernământ, concepute pentru o economie a producţiei de masă, orientată către mărfuri. Şi au fost proiectate în spiritul unei economii pe baze naţionale, nu al uneia în care economiile multinaţionale şi regionale (sau chiar sectoriale) devin mai importante decât cele naţionale. Sunt pur şi simplu prea rudimentare, prea insensibile şi neselective pentru a face faţă unei economii de-masificate.

Acest lucru ridică o profundă problemă, atât pentru bancherul capitalist central, cât şi pentru socialistul care naţionalizează. Eu o numesc „problema adrenalinei”. Exemplul pe care îl folosesc frecvent pentru a ilustra problema este spitalul. Economia noastră suferă de tensiuni numeroase şi afecţiuni diferite. Economiştii şi guvernele actuale, însă, fie că sunt monetariste, social-etatiste sau socialiste, sunt asemeni unor medici care fac rondul de vizite în spital şi apoi le prescriu acelaşi medicament tuturor pacienţilor – adrenalină pentru toată lumea – indiferent dacă au piciorul rupt sau o tumoare la creier.

În zilele noastre, politicile naţionale uniforme determină efecte colaterale tot mai periculoase în economiile regionale sau locale. De asemenea, ele pot propaga unde de şoc neprevăzute prin economia globală.

IMPACTUL INFORMAŢIEI

■ Până acum, aţi definit noua economie în termenii de-masificării, ai coproducţiei şi ai regionalismului. Cum rămâne cu „societatea informaţiei” despre care toată lumea aude atât de multe?

□ Desigur, a existat o creştere bine documentată a funcţiilor de birou şi servicii, proporţională cu declinul fabricaţiei – deşi se pune întrebarea dacă acest proces va continua, în măsura în care automatizarea birotică se extinde. Aş dori însă să subliniez anumite implicaţii ale societăţii informaţionale, pe care majoritatea economiştilor le-au scăpat din vedere. Sunt esenţiale pentru a înţelege restructurarea economiei.

Pentru început, de ce *există* o revoluţie informaţională? N-am auzit niciodată o explicaţie concludentă a cauzelor ei.

Aş dori să sugerez că are o legătură strânsă cu de-masificarea economiei şi nivelul crescând al diversităţii sociale. Fără a intra în detalii teoretice, aş argumenta că, cu cât se fracturează mai mult societatea de masă, cu cât mai de-masificaţi devenim, cu cât se diferenţiază mai mult economia, cu atât trebuie să se schimbe mai multe informaţii pentru a menţine integrarea în sistem.

Aşadar, pentru mine, revoluţia informaţiilor nu numai că face posibilă, dar este şi alimentată de fragmentarea producţiei de masă şi a marketingului de masă. Cele două sunt laturi diferite ale aceluiaşi cip electronic.

De-masificarea este una dintre cauzele-cheie ale revoluţiei informaţionale. Iar rezultatul e revoluţionar.

■ De ce revoluţionar? Vă aşteptaţi la schimbări în distribuţia fundamentală a avuţiei şi puterii[6], rezultând pur şi simplu din folosirea de către noi a noilor tehnologii informaţionale?

□ În câmpul puterii şi distribuţiei avuţiei se vor produce inevitabil mutaţii fundamentale. Dar nu neapărat de-a lungul faliilor pe care le monitorizăm în mod normal. Termenul „revoluţionar" este justificat dat fiind că noile fapte întorc pe dos vechile ipoteze.

Marx, de exemplu, vorbea despre „teoria prin muncă a valorii". S-ar putea să fie utilă elaborarea unei „teorii prin informaţie a valorii". Prin aceasta vreau să spun că, dacă privim „factorii de producţie" tradiţionali – pământul, munca şi capitalul – toţi aceştia sunt finiţi. Dacă folosesc un pogon de pământ pentru a cultiva grâu, dumneavoastră nu puteţi folosi simultan acelaşi pogon. Dacă eu vă folosesc munca sau capitalul, dumneavoastră nu le veţi putea folosi în acelaşi timp. Mai mult, munca poate fi fragmentată, omogenizată şi strâns reglementată. Informaţia, însă, este cu totul altfel.

Producţia a deţinut întotdeauna o componentă informaţională. Până şi confecţionarea unui topor de piatră pretinde un anume *know-how.* Iar Marx a recunoscut importanţa cunoaşterii, atunci când a vorbit despre „timpul de muncă socialmente necesar" ca despre un lucru care se schimbă odată cu fiecare pas înainte al tehnologiei. Ceea ce s-a întâmplat acum, însă, este faptul că informaţia devine un factor şi mai crucial, şi diferit de alţi factori – ba chiar, opus în sens dialectic.

Dacă folosiţi o informaţie, o pot folosi şi eu. De fapt, dacă o, folosim amândoi, cresc şansele să producem mai multă informaţie. Nu „consumăm" informaţia, asemenea altor resurse. Ea este o valoare generativă.

Acest lucru, în sine, face praf şi pulbere toate teoriile economice convenţionale.

Şi, de parcă atâta n-ar fi de ajuns, gândiţi-vă la impactul informaţiei asupra diviziunii dintre muncă şi domiciliu.

Revoluţia informaţiilor deschide calea spre transferul a milioane de posturi, din fabricile şi birourile centralizate, în centre de muncă apropiate şi chiar acasă. Încă odată, o inversare directă a tendinţelor fundamentale din revoluţia industrială.

MIŞCAREA ÎNTOARCERII-ACASĂ

■ Neluând în seamă, deocamdată, posibilitatea ca aceste progrese

[6] Atenţie! Observaţi, în cele ce urmează, germenii demonstraţiei din următoarea operă majora a lui Alvin Toffler, *"Powershift* – Puterea în mişcare", Editura ANTET 1994, finalizată după şapte ani de la lucrarea de faţa. Reţineţi şi faptul că în 1995, Alvitt Toffler, întrebându-l care va fi următoarea lui carte, mi-a răspuns: „Asta aş vrea şi eu să ştiu!" Un detaliu în plus despre procesul de gestaţie al operelor marelui gânditor (n.t.).

informaţionale să deschidă şi uşa unor posibilităţi mai puţin benigne, la asta v-aţi referit prin ideea dumneavoastră de „vilă electronică”?

□ Da. Când a fost publicat „Al Treilea Val”, în 1980, ideea a fost considerată smintită. Doi ani mai târziu, *Business Week* anunţa că ideea „începe să aibă un impact semnificativ asupra planificării relaţiilor de muncă”, iar unii experţi din S.U.A. preconizau deja că, pe la jumătatea anilor 1990, circa cincisprezece milioane de slujbe se puteau transfera la domiciliu. Dacă ar fi să se întâmple, acest lucru va avea un enorm impact asupra structurii economiei.

■ Dar nu s-ar putea ca munca la domiciliu să implice proceduri practice concrete, precum şi o pierdere a factorului social de care oamenii se pot bucura la locul de muncă? Nu cumva ei au nevoie de un sentiment de integrare în colectiv şi schimburi reciproce sociale cu alţii? Dacă locurile de muncă ar fi mai umane şi mai participative, elementul social n-ar deveni un atribut pozitiv? Mai mult, unii oameni s-ar întreba dacă administraţia o va permite, de vreme ce poate însemna pierderea controlului şi supravegherii la faţa locului.

□ Aceste critici par să se anihileze reciproc. Una sugerează că şefii nu-i vor lăsa pe salariaţi să lucreze acasă, fiindcă vor rămâne nesupravegheaţi – controlul asupra lucrătorilor va fi prea greu. Cealaltă implică exact contrariul: că maşinile îi vor supraveghea pe muncitori şi mai îndeaproape decât este posibil astăzi.

Probabil că adevărul va depinde în mare măsură de natura specifică a fiecărei munci şi, totodată, de gradul în care locuitorii vilelor electronice îşi vor organiza auto-apărarea.

Reţineţi – încă un aspect de obicei omis – aceştia nu sunt salahorii analfabeţi din jurul vreunui conac feudal. Sunt lucrători sofisticaţi şi, de fapt, pot fi capabili să-şi utilizeze computerele de acasă, contactele video şi de telecomunicaţii, pentru a organiza noi reţele, „ghilde electronice”, noi asociaţii profesionale şi alte forme de auto-management sau grupuri ce se protejează singure. Vor fi posibile şi noi forme de acţiune colectivă. Într-o bună zi, s-ar putea să asistăm la „greve electronice”. Mai mult mă îngrijorează condiţiile muncitorilor rămaşi în fabrici şi birouri.

În loc de a se opune muncii la domiciliu, aşa cum fac în mod tipic, sindicatele ar trebui să se gândească imaginativ la moduri de a stabili standarde umane şi de a-i ajuta pe muncitorii la domiciliu să se organizeze.

Iar cât despre socializarea funcţiei, această întrebare răsare de fiecare dată când e menţionat termenul de vilă electronică.

Desigur, toată lumea are nevoie de contacte sociale. Şi, la fel de cert, le putem face mai semnificative decât sunt astăzi în majoritatea uzinelor şi instituţiilor. Dar oamenii au avut *întotdeauna* nevoie de contacte sociale cu ceilalţi – şi au avut parte din belşug, cu mult timp încă înainte de a fi existat fabricile şi instituţiile. Chiar credem că majoritatea speciei omeneşti care n-a pus niciodată piciorul într-o fabrică sau un birou e lipsită de contacte umane, prietenie şi căldură emoţională?

Poate e adevărat tocmai opusul. Producţia de fabrică a distrus, în loc să îmbogăţească, multe legături interumane. Obişnuiam să criticăm alienarea socială a

vieţii în fabrici. Acum, exact când dintr-o dată devine istoriceşte posibilă o alternativă, fabrica este propusă ca un ideal! E absurd.

În momentul de faţă, milioane de muncitori navetişti vin seara acasă şi se prăvălesc în faţa televizorului. Aceasta e o experienţă care izolează. Însă oamenii care lucrează la domiciliu au mult mai multe şanse de a dori să *plece* de-acasă seara, sau de îndată ce şi-au terminat lucrul. Vor să se vadă cu alţi oameni, să aibă relaţii mondene, să întâlnească prieteni, să se angajeze în activităţile , comunităţii.

Astăzi, datorită navetei, multe dintre suburbiile noastre sunt nişte cimitire sociale. Vila electronică, departe de a izola oamenii, poate insufla o viaţă nouă în aceste comunităţi unde angajaţii la domiciliu se împrăştie seara pentru a merge la biserică, a activa în trupa de teatru locală sau în club ori partid politic. Dacă lucrătorii la domiciliu au mai puţine legături sociale la birou sau fabrică, ei pot avea legături mult mai *strânse* cu familia şi comunitatea.

Prin urmare, nu accept ideea că vila electronică implică izolare socială. E mult prea simplu. Nu cred nici că vom vedea un singur sistem uniform. Unii oameni, fără îndoială, vor lucra câteva zile la birou şi alte câteva zile acasă. Unii vor merge la serviciu trei săptămâni, pentru a sta apoi acasă o săptămână ca să presteze munca propriu-zisă, la adăpost de apeluri telefonice şi celelalte diversiuni ale instituţiei. Cred că vor exista tot atâtea sisteme, câte industrii, produse şi preferinţe de activitate. Şi, a propos, se deschid posibilităţi cu totul noi pentru handicapaţi şi bătrâni, cărora li se impun actualmente roluri „neproductive” în societate. Cred că se vor putea crea legături familiale şi comunitare mai strânse.

Adevărat, femeile au bătut şi bat la uşile forţelor de muncă, unele din drastice necesităţi economice, altele numai pentru a fugi din casa pustie. Şi, fără-ndoială, aşa se va întâmpla şi în continuare. Reţineţi, însă, că domiciliul însuşi se schimbă, devine mai puţin vid, mai puţin singuratic, atunci când se transformă în centrul de muncă, educaţie şi alte activităţi familiale.

Mai mult, în Statele Unite există circa trei sute cincizeci de mii de firme conduse de la domiciliu, în proprietatea femeilor. Acoperă toată gama, de la servicii ca îngrijirea copiilor şi efectuarea de comisioane, până la programare de computer, design arhitectural sau consulting managerial.

A existat în economie o mică insulă nedescoperită, răspunzătoare pentru afaceri cu o cifră de literalmente miliarde de dolari. Şi funcţiona fără nici un sprijin tehnologic. Acum, dintr-o dată, daţi-i computere ieftine, telecomunicaţii ieftine, echipamente video şi altele asemenea, şi cred că va face explozie.

Zăboviţi un moment să priviţi întreaga problemă din perspectivă istorică. Revoluţia industrială a smuls munca plătită de acasă şi a plasat-o în fabrici şi birouri. Acest lucru a transformat societatea. A modificat viaţa de familie. A dus la transferul învăţământului în afara casei. A creat întregul sistem ridicol al navetei de masă. A dat formă oraşelor şi vieţilor noastre.

Acest fapt sugerează că transferul oricărei proporţii semnificative de muncă înapoi la domiciliu va antrena la rândul ei schimbări majore.

■ Dar ce anume vă face să fiţi atât de convins că se vor întâmpla toate acestea?

□ Nimeni nu poate fi sigur de nimic. Observaţi, însă, ce presiuni se acumulează.

Pentru început, există creşterea pe termen lung a costurilor energiei. De fiecare dată când preţurile transporturilor urcă, patronii sunt nevoiţi să mărească în proporţie corespunzătoare salariile. Pot rezista un timp dar, dacă vor ca muncitorii lor să mai apară la program, în cele din urmă sunt nevoiţi să ofere subsidii pentru transport. Totul e integrat în structura lefurilor.

În continuare, întregul sistem al navetei implică şi cheltuieli ascunse. Companiile care îşi aduc salariaţii într-un loc central ajung să plătească mai mult proprietăţile imobiliare; plătesc taxe mai mari, salarii şi costuri de întreţinere. Adeseori, trebuie să înfiinţeze cantine, vestiare şi, în localităţile suburbane, spaţii de parcare – există o întreagă infrastructură care sprijină procesul de navetă. Toate aceste costuri au sărit până la cer.

Prin contrast, cum ştim cu toţii, costurile telecomunicaţiilor şi ale echipamentelor informatice şi video, precum şi ale altor instrumente pentru „tele-navetă”, se prăbuşesc. Aşadar, două puternice curbe economice sunt pe cale să se intersecteze.

Dar, ceea ce e şi mai important, pe toţi ne preocupă problema „productivităţii”. Şi există tot felul de planuri pentru îmbunătăţirea ei (oricum este „ea” definită).

Fără îndoială, cel mai *anti-productiv* lucru pe care îl facem este să transferăm milioane de oameni încoace şi-ncolo prin peisaj, în fiecare dimineaţă şi seară. O pierdere de timp, de creativitate umană, de carburant imposibil de reînnoit, cu milioanele de barili, o cauză a poluării, supraaglomerării şi Dumnezeu mai ştie câte alte probleme! Iar faţă de lucrători, costurile sunt şi mai mari.

Ne îngrijorează efectele umane ale muncii la domiciliu. Dar cât de umană este însăşi naveta? Pentru majoritatea muncitorilor, ea reprezintă o perioadă de muncă neplătită – o rutină jalnică şi înnebunitoare, în cadrul căreia cei mai mulţi sunt izolaţi socialmente ore în şir! Majoritatea oamenilor detestă această latură a vieţii lor de muncă. Întrebaţi-i doar dacă le-ar plăcea să fie eliberaţi de ea!

Naveta a fost esenţială în perioada când majoritatea muncitorilor trebuia să manevreze obiecte fizice, în fabrici. Astăzi, pe măsură ce industriile celui de-Al Treilea Val se extind, mulţi lucrători se deplasează la serviciu pentru a mânui informaţii, idei, numere, programe, formule, modele şi simboluri – şi e mult mai ieftin, nu numai în termeni băneşti, ci şi sub aspectul economiilor de energie, să vină informaţia la muncitor, decât muncitorul la informaţie.

Există în egală măsură tot felul de comutări culturale şi valorice paralele, care susţin aceeaşi idee. Noul accent pus pe viaţa de familie reînviată. Imboldul descentralist – nimic nu e mai descentralizat decât munca la domiciliu. Rezistenţa faţă de mobilitatea forţată – nu e nevoie să te muţi cu familie cu tot, când îţi schimbi serviciul. Preocupările ecologice – nimic nu poluează mai mult decât producţia centralizată. Etc., etc.

Adunaţi la un loc toate aceste presiuni, şi veţi înţelege de ce pare atât de probabil transferul anumitor funcţii în sectorul de la domiciliu. Mai mult, trebuie să priviţi această evoluţie nu în sine, ci legată de de-masificarea producţiei şi a distribuţiei; de descentralizarea în direcţia regiunilor; de crescânda importanţă a informaţiei; de apariţia unor industrii cu totul noi, fără precedent; de progresul instrumentelor naţionale pentru management şi reglementări economice; de importanţa tot mai mare a coproducţiei şi producţiei de non-piaţă – şi de multe alte schimbări care se determină reciproc.

Restructurăm economia pe toate aceste fronturi simultan. Nu e de mirare că vocabularul nostru economic e demodat. Nu e de mirare că hărţile economice nu mai reflectă terenul. Ia formă o economie nouă, proprie celui de-Al Treilea Val.

■ Dacă ar fi să vă acceptăm argumentele că are loc o restructurare fundamentală a economiei, încă ar mai rămâne chestiunile justiţiei sociale, ale echităţii şi umanismului. Această transformare, foarte probabil, va necesita câteva decenii până să se desăvârşească. Ce se întâmplă între timp?

Ce se va întâmpla cu milioanele de muncitori care sunt prinşi în dislocări? Ce se întâmplă cu cei săraci? Cu femeile şi minorităţile? Cu bătrânii? Şi nu cumva ne asumăm riscul de a crea o societate şi mai puţin democratică, doar cu o mână de oameni instruiţi efectuând activităţile bine plătite, în timp ce restul trăiesc în sărăcie, la munca de jos? Ce anume va împiedica economia celui de-Al Treilea Val propusă de dumneavoastră să plaseze tipurile intelectuale, manageriale şi ştiinţifice într-o nouă poziţie de conducere, cu noi, ceilalţi, continuând să alimentam cuptorul – transpiraţi, obosiţi şi la fel de oprimaţi ca întotdeauna?

□ Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie să explorăm mai întâi viitorul muncii.

2 VIITORUL MUNCII

Cine va munci? Ce este munca? Ne îndreptăm spre o fantezie distopică, în care două procente din populaţie folosesc roboţi şi efectuează toată munca plătită în timp ce nouăzeci şi opt la sută nu fac nimic?

La sfârşitul anilor ’50 şi începutul anilor ’60, introducerea automatizării în fabrici a fost salutată cu prognoze ale unui şomaj masiv. Argumentând că nu va mai fi posibilă (şi nici măcar dezirabilă) angajarea integrală a forţei de muncă, anumiţi economişti solicitau un venit minim garantat pentru toţi, indiferent dacă aveau sau nu loc de muncă.

Temerile anilor cincizeci şi şaizeci au scăzut, însă, pe măsură ce s-a comutat compoziţia forţei de muncă. În multe ţări, câtă vreme funcţiile de producţie se împuţinau, apăreau milioane de noi posturi în sfera birourilor şi serviciilor.

Astăzi, apar temeri reînnoite cu privire la creşterea şomajului tehnologic şi, odată cu foarte accelerata răspândire a automatizării birotice, este improbabil ca sectorul funcţionăresc să preia iarăşi disponibilităţile.

De astă dată, dincotro vor apărea locuri de muncă? Cum se va schimba munca propriu-zisă?

A.T.

■ Spuneţi că în viaţa noastră economică are loc o restructurare majoră – împreună cu frământările la fel de puternice din cadrul instituţiilor şi valorilor sociale. Rămâne, însă, întrebarea: cine va avea de câştigat?

Date fiind schimbările tehnologice, ce fel de schimbări se vor produce în relaţiile instituţionale? Nu apar conflicte de interese între capitalişti, directori şi intelectuali, muncitori, bărbaţi, femei, albi şi negri? În ţările occidentale, aproape treizeci de milioane de oameni nu au locuri de muncă. Alte milioane îşi petrec viaţa în munci care distrug sufletul – şi li se spune că au noroc. La orizont se profilează ameninţarea unor crize economice şi mai grave. Şi, în mare parte din restul lumii, situaţia e inimaginabil mai rea.

În pofida tuturor acestor lucruri, păreţi optimist. De ce?

□ Nu sunt în nici un caz optimist, când privesc viitorul apropiat. Cred că s-ar putea să ne aflăm la doar câţiva milimetri distanţă de un dezastru economic şi mai mare. Spun acest lucru cel puţin din 1975, când am publicat *The Eco-Spasm Report*[7]. Din păcate, cartea este la fel de valabilă şi astăzi, în condiţiile atâtor noi falimente bancare şi concedieri.

Actuala criză, însă, nu seamănă cu nici o depresiune precedentă. Nu o luăm de la capăt cu anul 1933. Ea se datorează unor motive cu totul diferite şi, dacă dorim s-o combatem, trebuie să-i recunoaştem trăsăturile distinctive.

Ceea ce face ca această criză să fie diferită este faptul că ea *nu* e o prăbuşire, ci o reorganizare radicală. Este o criză de restructurare. Până nu vom percepe acest lucru, şi vom începe să schiţăm contururile economiei de mâine, cum am putea spera să ne rezolvăm problemele? Avem nevoie de concepte noi.

Vorbim despre şomaj, dar nici măcar nu ştim ce va însemna „munca” în noua societate. Într-adevăr, nici munca şi nici, la o adică, şomajul, nu mai au astăzi acelaşi înţeles ca odinioară.

■ Ce înţelegeţi prin muncă?

□ Operez întotdeauna o distincţie mintală clară între munca plătită din cadrul economiei de schimb şi munca neplătită din sectorul de non-schimb – activitatea pe care eu o numesc „prosum”. Prosumul este ceea ce fac femeile – şi bărbaţii, în fond – atunci când îşi cresc copiii… Este ceea ce fac bărbaţii – sau femeile – când construiesc o anexă a casei… Ceea ce fac oamenii care îşi cultivă propriile zarzavaturi, îşi confecţionează singuri hainele sau lucrează voluntar la spital. Produc bunuri şi servicii. Muncesc. Dar nu pentru bani. Prosumul e un factor-cheie al noii economii. În scopurile discuţiei de faţă, însă, propun să rămânem la chestiunea muncii *plătite* – cea la care se referă majoritatea oamenilor, atunci când vorbesc despre muncă.

■ Şi vreţi să spuneţi că această muncă însăşi se transformă?

---

7 "*Eco-spasm* – Spasmul economic", Editura ANTET, 1996.

□ Spre deosebire de mulţi oameni care scriu despre ea, eu am petrecut ani de zile prestând una dintre cele mai păcătoase munci de fabrică din câte există. Muncă brută. Muncă manuală. Muncă la lanţul de montaj. De asemenea, am vizitat fabrici din întreaga lume. Şi am intrat în câteva dintre cele mai avansate fabrici şi instituţii din zilele noastre, ca să le studiez.

Toate aceste lucruri mă conving că imaginile noastre comune despre muncă sunt desuete. Ele datează de la alienarea şi diviziunea muncii, propovăduite de Adam Smith şi Karl Marx. Mai recent, i se revendică lui C. Wright Mills, cu privire la natura muncii de birou. Fapt este că încă mai tindem să ne gândim la muncă, mai cu seamă în termenii filmelor „Timpuri noi” de Charlie Chaplin[8] şi *„A noastră e libertatea”* de René Clair[9]. Toate acele imagini şi idei critice au fost, la un moment dat, adecvate. Ele, însă, se aplică industrialismului tradiţional – nu noului sistem aflat astăzi în evoluţie rapidă.

Ştim cu toţii cât de mizerabilă era – şi încă mai e – munca fracţionalizată din industria tradiţională de fabricaţie.

Iar acest stil-fabrică al muncii s-a transferat şi în birouri, unde fiecare persoană îndeplineşte câte o măruntă sarcină repetitivă, fără a avea idee despre relaţia ei cu întregul, fără pic de mândrie a îndemânării sau talentului, fără nici cea mai mică şansă de discreţie sau creativitate.

Însă tocmai aceste posturi – aceste forme de muncă dezumanizată – sunt cele care seacă.

Ceea ce mă uimeşte continuu este nostalgia care argumentează pentru conservarea acestui gen de muncă – din nou, îndeobşte din partea unor oameni care nu au fost niciodată siliţi s-o facă.

■ Vorbiţi ca şi cum totul ar ţine de domeniul trecutului.

□ Fireşte că nu. Milioane de muncitori, de la montori la matriţeri, chiar şi în naţiunile cele mai avansate tehnologic, încă mai sunt prinşi în posturi nefericite, care necesită acest gen de muncă.

Dar cheia spre viitorul muncii este recunoaşterea faptului că activitatea de rutină, repetitivă şi fragmentată nu mai e eficientă, în ţările de înaltă tehnicitate, ea deja a ajuns demodată. Prin urmare, slujbele de acest gen îşi vor continua declinul, indiferent ce vor face companiile, sindicatele şi guvernele. Şi nu e cazul să le plângem de milă.

Căci a şi început să le ia locul altceva. Face parte din restructurarea economiei, despre care am vorbit mai înainte.

Expansiunea sectorului de tip Al Treilea Val implică un cu totul alt gen de muncă.

Există deja – sau vor apărea în curând – noi ocupaţii, de la – tehnica PET-scanului[10] în spitale, până la reciclarea resurselor, depanarea aparatelor de recunoaştere a

---

8 *Modern Times,* 1935, cu Charlie Chaplin şi Paulette Goddard.

9 *À nous la liberté,* 1932, cu Raymond Cordy, Henri Marchaud, Paul Ollivier, Rolla France.

10 Scannerele de Tomografie cu Emisie de Pozitroni *(Positron Emission Tomography)* furnizează

vorbirii, mineritul oceanic de mangan, designul de materiale, instalarea de panouri solare fotovoltaice, arheologia submarină, până la construcţia fibrelor optice, arhitectura laboratoarelor spaţiale, programarea transmisiile în direct prin satelit, teoriile de învăţământ, instructajul video şi consultanţa prin teleconferinţă.

Foarte puţine, dacă nu chiar nici una, dintre aceste ocupaţii de stil nou, se pretează la genul muncii de rutină, taylorizate, care caracteriza majoritatea slujbelor din trecut.

■ Dar am avut întotdeauna diverse tipuri de slujbe. Toate acestea nu sunt nişte exemple de exotism tehnologic? Cum rămâne cu funcţiile mai banale? Inovaţiile tehnologice nu pot fi ecranate şi conturate spre a menţine ierarhii drastice ale muncii şi fragmentării muncii? Dacă le-o îngăduim, tehnologiile eliberatoare nu vor fi ignorate, în vreme ce tehnologiile care conservă actualele relaţii ierarhice sunt zorite să intre în producţie?

□ Desigur, nimănui nu-i convine să renunţe la putere. Cel mai de jos maistru şi cel mai sus-pus director pot avea fiecare motivele lor de a menţine relaţiile de muncă de stil vechi. Sorţii, însă, se deplasează în defavoarea lor. În industriile tradiţionale, de factura celui de-Al Doilea Val, munca fragmentată, repetitivă, fără contribuţie cerebrală, era rentabilă pentru firmă. Astăzi, computerele pot foarte adeseori să efectueze acest gen de muncă mai repede şi mai bine, iar roboţii pot realiza sarcinile periculoase. Vechile forme de muncă sunt tot mai puţin profitabile şi productive. Prin urmare, există stimulentul de a le schimba.

Nu demult, stăteam în zona de montaj a companiei de computere din Silicon Valley. Nu era fabricaţia de cipuri – care încă mai este organizată, în foarte mare măsură, pe linii de tip Al Doilea Val, cu şiruri-şiruri de muncitori, în majoritate femei, mai ales în Asia, prestând o jalnică muncă repetitivă, de fabrică. Aceea încă mai este fabricaţie în masă. Dimpotrivă, compania pe care am vizitat-o preia acele cipuri şi face din ele produse finite. Iar ceea ce am văzut reprezenta un stil de muncă absolut diferit.

Era tipic pentru producţia de-masificată. Se lucra într-o ambianţă curată şi silenţioasă. Sala de asamblare era luminoasă, veselă, cu bancurile de lucru pline de plante, fotografii de familie şi suveniruri. Muncitorii aveau mici aparate de radio şi, în unele cazuri, casetofoane Walkman stereo.

Munca propriu-zisă constituia opusul celei la care ne-am fi aşteptat. În loc de a repeta la nesfârşit o sarcină măruntă, acei monteori realizau fiecare numeroase operaţiuni şi teste complexe asupra unui număr de unităţi foarte mic zilnic. Nu exista nici un fel de linie de montaj.

Nu vreau să insinuez că munca lor era numai vis şi armonie. Nu era. Dar contrastul dintre aceasta şi munca de stil vechi era frapant, şi acesta e genul de activitate proprie celui de-Al Treilea Val care se extinde, în vreme ce sectorul de tip Al Doilea Val cade în declin.

În industriile celui de-Al Doilea Val, avem de-a face cu concedieri şi reduceri

---

imagini în secţiune transversală ale fluxurilor de energie din creier (n.a.).

salariale, amânări ale plăţilor, presiuni tot mai drastice asupra muncitorului.

În industriile celui de-Al Treilea Val, este vorba de participarea salariaţilor la luarea deciziilor; despre lărgirea şi îmbogăţirea muncii, în locul fracţionalizării; despre flex-timp, în locul orelor rigide de program; despre o gamă maleabilă de beneficii care le dau angajaţilor posibilitatea de a alege, în locul unui *fait accompli;* despre moduri de a încuraja activitatea, nu oarba obedienţă.

STILURI DE MUNCĂ CREATOARE

■ Proporţional, însă, pentru fiecare dintre aceşti montori pe care i-aţi văzut, cât de multe femei din Taiwan lucrează în condiţii de hală, fabricând piesele? Şi câţi muncitori din Statele Unite sunt complet lipsiţi de slujbe? Într-o economie capitalista există doar un număr limitat de locuri pentru lucrătorii intelectuali de înaltă calificare. Pentru ca toată lumea să se bucure de condiţiile pe care le descrieţi, ar fi necesare schimbări organizatorice, nu doar de producţie, şi de asemenea în domeniul învăţământului şi al serviciilor sociale. Într-un sens, actuala structură de clasă se va comprima, aproape fiecare individ devenind un fel de tip intelectual/managerial, în cadrul unei structuri de ansamblu perfect cooperatiste. Pentru a realiza acest lucru, însă, presupunând că este dezirabil, ar fi necesară o mişcare hotărâtă în direcţia unei mult mai mari egalizări a cunoştinţelor şi prerogativelor. Există toate şansele ca aceia care deţin actualmente avantaje să opună rezistenţă, nu? Iar condiţiile mult mai umane din cadrul unor industrii de înaltă tehnicitate, pe care le descrieţi, nu reprezintă în mare măsură o funcţie a nivelurilor excepţional de crescute ale dezvoltării şi profitabilităţii de care beneficiază aceste ateliere?

□ Sigur că da. Faptul că noile industrii *high-tech* sunt relativ profitabile face ca totul să fie mai uşor. Iar penuria de lucrători de înaltă calificare le conferă celor existenţi putere de negociere. Toate acestea sunt adevărate. Însă nu şi suficiente pentru ca să explice ceea ce se întâmplă. S-o luăm aşa: munca a fost brutală şi mizerabilă în industriile din Al Doilea Val, chiar şi atunci când aceste industrii erau extrem de profitabile. De fapt, brutalitatea muncii contribuia direct la creşterea profiturilor. Cu cât forţai mai nemilos oamenii, cât atât câştigau mai mulţi bani.

În numeroase companii de tip Al Treilea Val, se aplică exact opusul. Brutalitatea la locul de muncă nu mai rentează – este contraproductivă.

Firmele din Al Treilea Val nu măresc profiturile extenuându-şi angajaţii. Reuşesc prin a munci nu mai mult, ci mai *inteligent.* Transpiraţia nu mai e la fel de profitabilă ca odinioară.

Pentru a dramatiza această diferenţă, am putea spune că, în vechile industrii ale producţiei de masă, muşchii erau aceia care contau. În industriile avansate, de-masificate, cruciale sunt informaţia şi imaginaţia, ceea ce schimbă totul.

Îmi amintesc una dintre conversaţiile pe care le-am purtat la Tokyo cu Akio Morita, co-fondatorul firmei Sony. S-a exprimat clar: „Unui muncitor din fabrică, îi pot spune să vină fix la ora 7:00 A.M. şi să producă. Dar nu-i pot spune unui inginer sau cercetător să apară la 7:00 şi să aibă o idee creatoare.”

Morita ştie acest lucru, precum şi ceilalţi reprezentanţi de succes ai industriilor din Al Treilea Val. Vorbiţi cu Steve Jobs de la Apple sau cu Jim Treybig de la Tandem Computers.

Iar când companiile din Al Treilea Val au necazuri, acestea se datorează câte unui produs cu design neinspirat, marketingului neadecvat, slabei organizări sau altor motive. Nu se întâmplă fiindcă salariaţii ar transpira necorespunzător.

Caracterul muncii în sine e diferit şi presupune un gen de muncitor cu totul diferit.

NOUL MUNCITOR

■ După opinia dumneavoastră, prin ce anume, exact, diferă muncitorul de stil nou de cel vechi?

□ Muncitorul din Al Treilea Val e mai independent, mai bogat în resurse, nemaifiind un apendice al maşinii. În mod tipic, este un muncitor cu talente sau cunoştinţe de specialitate. Şi, asemenea artizanului dinaintea revoluţiei industriale, care deţinea o trusă de scule manuale, noii „muncitori-mintali”, dacă vreţi să-i numim astfel, au aptitudini şi informaţii care echivalează cu o trusă de scule mintale. Sunt posesorii „mijloacelor de producţie”, într-un mod pe care muncitorii necalificaţi din fabrică nu l-ar fi putut realiza niciodată.

Noii muncitori seamănă mai mult cu nişte meşteşugari independenţi, decât cu mâinile de lucru interşanjabile de la lanţul de montaj. Sunt mai tineri, mai cultivaţi. Detestă categoric rutina. Vor să fie lăsaţi în pace de către şef, ca să facă treaba aşa cum ştiu ei. Vor să aibă un cuvânt de spus. Sunt deprinşi cu schimbarea, ambiguitatea, organizaţia flexibilă. Reprezintă o forţă nouă, iar numărul lor creşte încontinuu.

Pe măsură ce economia se transferă dintr-Al Doilea Val în cel de-Al Treilea, ni se înfăţişează un nou sistem de valori, însoţite de noi facultăţi, ceea ce are implicaţii profunde asupra patronilor, asupra politicii guvernamentale, asupra economiei marxiste şi sindicatelor muncitoreşti…

■ Putem cădea de acord că acest tip de „muncă-mintală” există în societate şi creează o situaţie a muncii mult îmbunătăţită. Fără îndoială, asemenea muncitori au un anume grad de auto-încredere şi cer – uneori, chiar obţinând – o oarecare flexibilitate şi sentiment de participare. Dar cât de mulţi reuşesc?

Şi care factori determină cât de departe va ajunge tendinţa spre acest stil de muncă?

Dumneavoastră subliniaţi schimbările tehnologice şi importanţa cunoaşterii în producţie, ca factori critici. Cum rămâne, însă, cu dorinţa grupurilor sociale existente de a-şi menţine relativele avantaje? Capitaliştii nu se vor opune incursiunii asupra statutului şi puterii lor, care va însoţi în mod inevitabil crescânda autonomie şi autoritate a lucrătorilor intelectuali? Actualii profesionişti şi directori nu-şi vor proteja cu străşnicie monopolul relativ asupra muncii intelectuale şi „poziţiei superioare” pe care aceasta le-o conferă vis-à-vis de ceilalţi muncitori? Chiar în acest moment, AMA

nu încearcă să limiteze numărul de medici? Iar managerii unor companii ca I.B.M. nu iau măsuri excesive contra participării lucrătorilor?

În noile industrii pe care le aveţi în vedere, cât de schimbată e structura de bază? Salariaţii sunt în continuare salariaţi, aşteptându-se din partea lor să aducă profituri firmei, indiferent de preţul social sau personal?

Pe scurt, anvizajaţi un nou loc de muncă, unde toată lumea îşi împarte egal sarcinile şi este în aceeaşi măsură partener autoadministrat în întregul proiect industrial? Sau de fapt întrezăriţi doar o versiune vag modificată a ceea ce avem: muncitori mai intelectualizaţi, desigur, dar tot şefii rămânând cu puterea supremă şi lăsând sarcinile concrete în seama lucrătorilor tradiţionali?

□ Nu sunt un utopic. Şi nu-mi imaginez apariţia unui loc de muncă perfect, unde toţi contribuie cu parte egală la autoritatea decizională, munca fizică şi compensaţiile economice. Nici măcar pe acesta nu l-aş considera ideal, presupunând că ar fi realizabil. Un asemenea sistem ar putea funcţiona bine în anumite împrejurări; în altele, ar putea fi catastrofal. Unor oameni le-ar putea face plăcere să lucreze într-o asemenea întreprindere – alţii, n-ar putea-o suferi.

O societate echilibrată trebuie să ofere maximum de varietate – slujbe structurate dinainte şi slujbe pe care singur ţi le structurezi; funcţii care presupun participarea, şi altele care n-o cer. Majoritatea utopicilor şi a socialiştilor, din experienţa mea, încă mai gândesc în termenii uniformităţii din cel de-Al Doilea Val.

Dacă ceea ce spun despre de-masificarea societăţii este corect, avem şanse să asistăm la o explozie de forme organizatorice noi, sub cele mai diverse aspecte. În locul economiilor alcătuite din întreprinderi private şi de sat, sau chiar dintr-un amestec al acestora, putem foarte bine să găsim „cooperative electronice", echipe de producţie familiale sau religioase, reţele de muncă non-profit – mai multe aranjamente decât ne-am putea imagina acum.

Printre acestea, fără îndoială, se vor găsi şi întreprinderi cu auto-administrare. Dincolo de anumite dimensiuni, întreprinderile auto-administrate n-au avut niciodată prea mult succes, până acum, din câte ştiu. Dar unul dintre aspectele scăpate din vedere referitor la „muncitorii-mintali" este acela că sunt mult mai bine echipaţi pentru a se administra singuri decât muncitorii tipici din trecut. Astfel, pot prolifera diverse forme noi de auto-administrare.

Pentru viitorul apropiat, însă, în funcţie de ţară, încă mai vorbim în esenţă despre companii de stat sau private. Acestea suportă tot mai mari presiuni de a se reorganiza pe linii mai puţin birocratice şi ierarhice. Cu cât înaintează mai mult economia şi societatea în cel de-Al Treilea Val, cu atât mai puţin eficiente devin aceste forme tradiţionale de organizare.

Cât despre scopul esenţial – desigur, firmele vor urmări profitul, dar nu numai profitul. Companiile inteligente nu mai acceptă maximizarea profitului, indiferent ce le spune Milton Friedman, dar aceasta e o altă chestiune. Vom reveni la ea mai târziu. Pentru moment, să continuăm cu problema muncii, căci ceea ce spun despre caracterul ei modificat are puternice implicaţii politice.

Pe măsură ce natura muncii se schimbă, puteţi aproape vedea apariţia a două clase muncitoare distincte – dacă acest termen încă se mai aplică.

Am avut întotdeauna diviziuni în cadrul clasei muncitoare, desigur. Dar idealul sindicatelor şi al mişcărilor de stânga şi radicale a evoluat mereu în jurul noţiunilor de solidaritate, unitate, efort comun, salarii egale, prime identice, etc.

Atât în ţările capitaliste cât şi în cele socialiste existente, sistemul de producţie industrială pretindea o forţă de muncă uniformă, standardizată, şi aproape se poate argumenta că sindicatele au ajutat la crearea acesteia în folosul patronilor. Indiferent dacă este sau nu aşa, întregul sistem suprima diversitatea şi individualitatea. Marx susţinea că sistemul fabricii însuşi a promovat colectivizarea conştiinţei, astfel că toţi muncitorii vor ajunge în cele din urmă să se considere membri ai aceleiaşi clase – „masele muncitoreşti".

Ceea ce se întâmplă acum este opusul dialectic – Marx întors cu capul în jos, dacă vreţi. Datorită sectoarelor în ascensiune ale economiei, nu mai avem nevoie de mii de muncitori care prestează o muncă uniformă, standardizată şi repetitivă. Ceea ce-i trebuie sistemului sunt muncitori plini de resurse, inventivi, cultivaţi chiar individualişti.

Acest gen de muncitor se află acum la mare căutare în sectoarele avansate ale economiei, şi nu este deloc uşor de recrutat de către sindicate. Oamenii aceştia îşi vor inventa propriile lor forme de organizare – mai asociative, mai puţin omogenizante. Iar dacă se înscriu totuşi în sindicate, vor impune schimbări importante în structura, practica şi ideologia sindicală.

Noile stiluri de muncă, noile valori, noua diversitate şi individualizare corespund perfect de-masificării producţiei, a consumului, comunicaţiilor, energiei şi structurii familiale.

De fapt, schimbările din toate aceste sfere ajută să se determine ce se întâmplă în sfera economică, astfel că nu numai economia e singura care propulsează restul sistemului.

La fel cum consumatorii cer în proporţie crescândă mărfuri şi servicii specializate, muncitorii (foarte adesea, aceiaşi consumatori, purtând pălării diferite) cer specializarea tratamentului la locul de muncă. Şi câtă vreme, în trecut, tehnologia din Al Doilea Val promova uniformitatea, tehnologia celui de-Al Treilea Val corespunde şi efectiv încurajează diversitatea socială.

Este o realitate care se auto-impune.

DESPRE RECOMPENSE ŞI ASISTENŢA SOCIALA

■ Sugeraţi că făurim o economie în cadrul căreia numai oamenii cu studii cât mai înalte şi calificări specializate îşi vor găsi de lucru? La ce bun să reuşim umanizarea anumitor slujbe, dacă totodată structurăm învăţământul şi economia ca întreg astfel încât să-i excludem de la angajarea în ele pe majoritatea oamenilor?

□ Ar fi o tragedie dacă am clădi o economie numai şi numai în jurul calităţilor cognitive… dacă i-am răsplăti numai pe oamenii pricepuţi la raţionamentele abstracte

şi limbajul cultivat – o „literocraţie”.

Dar nu mi se pare verosimil. O economie de tip Al Treilea Val, chiar dacă are o masivă bază informaţională, necesită tot felul de talente şi resurse omeneşti – nu numai simpla putere cerebrală nealiată. Şi cred că economia va oferi stimulente şi pentru alte genuri de calificări. De exemplu, vom avea nevoie de un mare număr de instructori şi reinstructori. Aşa ceva presupune aptitudini interpersonale, sau talente vizuale, grafice şi dramatice. Vom avea nevoie de oameni buni la empatie, oameni cu calităţi estetice şi atletice, oameni care sunt nişte organizatori şi manageri sensibili – ceea ce necesită mai mult decât abilitatea cognitivă. Avem nevoie de luptători şi conciliatori, de comunicatori interculturali şi multe alte tipuri de fiinţe omeneşti.

Ideea că orice societate, sau chiar economia plătită, poate fi condusă pe baza unui I.Q. decorporat, este un mit. O propagă tehnocraţii, dar pur şi simplu nu e adevărată.

Întrebarea este cum să răsplătim uriaşa diversitate de talente necesare.

Nici o civilizaţie n-a răsplătit vreodată în mod egal toate talentele – şi nici n-ar fi cazul. În civilizaţia agricolă, sau de Prim Val, rentau anumite trăsături şi priceperi, îndeosebi puterea musculară brută. Civilizaţia industrială sau din cel de-Al Doilea Val valorifica alte capacităţi. Civilizaţia din Al Treilea Val va recompensa şi ea anumite trăsături şi abilităţi, în detrimentul altora.

În fiecare perioadă, cei cu talente prost răsplătite au fost nevoiţi să accepte un rol inferior în societate, sau să lupte pentru a schimba sistemul de recompensare. Presupun că acelaşi lucru va fi valabil şi în viitor.

Iar acest fapt mă aduce înapoi la ideea unei forme de venit minim garantat pentru toţi cei ce-şi aduc contribuţia în procesul de producţie. Fie că se realizează prin intermediul unor impozite negative pe venit, cum cred că a propus Milton Friedman, sau pe linii stabilite de economişti ca Robert Theobald, cred că toate societăţile de înaltă tehnicitate vor fi obligate să se deplaseze în această direcţie. Asemenea sisteme nu au nevoie de centralizare sau standardizare. Pot chiar să curgă prin sectorul privat. Putem fi extrem de creativi cu privire la metodă. Dar, dacă nu rezolvă problema, ţările *high-tech* se vor confrunta cu conflicte sociale explozive.

■ Dar atacurile de azi asupra sistemelor de asistenţă socială nu ne duc tocmai în direcţia opusă?

□ N-am spus nimic despre *asistenţa socială.* Am spus că vom avea nevoie să-i recompensăm pe toţi cei ce contribuie la producţie. Este cu totul altceva. Nu e acelaşi lucru cu serviciul de ajutor social, şi nici cu a-i răsplăti numai pe cei ce au serviciu. E ceva inerent diferit de amândouă.

Lucrul la care mă refer nu se înscrie în nici una din vechile categorii, de dreapta sau de stânga, liberală sau conservatoare.

Nu susţin că ar trebui să-i răsplătim pe membrii neproducători ai societăţii, aşa cum procedează uneori sistemul de asistenţă socială.

Susţin că există mulţi oameni care *produc* avuţie şi valori pentru societate, dar care rămân invizibili în ochii economiştilor şi gânditorilor noştri convenţionali. Mă refer

la producătorii nerecunoscuţi.

Mulţi consumatori, de exemplu, contribuie la producţie în afara economiei de schimb, după cum am subliniat în „Al Treilea Val”. Produc bunuri şi servicii reale pentru ei înşişi, scutind societatea de nevoia de a o face. Milioane de femei se înscriu în această categorie. Şi contribuie cu valori la economia de schimb însăşi. Numai că o fac lucrând în cadrul economiei de *uz,* aşa că nu le observăm niciodată. Sunt ceea se numim „prosumatoare”. În plus, chiar în cadrul sectorului de schimb, multe terţe părţi co-produc valori, dar nu sunt recunoscute – ca în cazul postului de televiziune care a ajutat la sporirea producţiei agricole.

Prosumatorii şi co-producătorii sunt însuşi opusul non-productivului. Contribuţiile lor, însă, rămân invizibile, fiindcă folosim sisteme de calcul arhaice şi nedrepte.

Nu propun să li se ofere tuturor ajutoare sociale. Insist că trebuie să-i recunoaştem pe adevăraţii contribuitori la productivitate şi să-i recompensăm. De fapt, bănuiesc că nici nu vom putea rezolva criza şomajului, până nu vom face acest lucru.

CELE ŞAPTE CURENTE ALE ŞOMAJULUI

■ Insistaţi că înaintăm spre o nouă formă de economie. Totuşi, iată-ne în faţa celei mai vechi dintre probleme – lipsa locurilor de muncă. De ce este aceasta atât de diferită de ceea ce am îndurat în trecut? Şi cum ar trebui s-o abordăm?

□ Îi putem ţine pe toţi în câmpul muncii, dacă suntem dispuşi să plătim preţul. Războiul, de exemplu. Este o amfetamina economică – dar, la fel ca omologul său real, îţi poate veni de hac:

Mai putem crea şi non-slujbe, plătind oameni pentru a le efectua. Economia este deja plină de aşa ceva. Sovieticii sunt nişte maeştri ai angajărilor integrale, prin expedientul simplu de a prolifera non-slujbe birocratice.

Antidotul occidental al şomajului, cel puţin de la Keynes şi Roosevelt încoace, a fost dezvoltarea. Dar chiar dacă n-am avea pe cap grija O.P.E.C.-ului şi a inflaţiei, politica de dezvoltare, prin ea însăşi, nu prea are şanse de a elimina ratele înalte ale şomajului.

Fiindcă problema şomajului nu este numai cantitativă. Şi nu mai este vorba doar de numărul de posturi. Contează ce *fel* de posturi, unde, când şi cine le poate ocupa. Este o chestiune calitativă. Dacă nu priviţi în faţă aspectul calitativ, nu puteţi rezolva problema cantitativă.

Economia necesită calificări mai diversificate ca oricând, iar calificarea presupune continua schimbare în ritm accelerat. Forţa de muncă e mai variată. Economia însăşi este mai diferenţiată, mai frenetică şi fluentă. Actuala economie e grăbită, cu enclave ale depresiunii vecine cu industriile în plin avânt. Ca rezultat, nu mai putem rezolva problema prin măsura simplă a aruncării peste bord.

Şomajul în sine are origini mult mai diverse.

■ Probabil că aceeaşi părere faţă de şomaj o împărtăşeşte şi mama fără loc de muncă, încercând să crească singură doi copii, sau muncitorul auto concediat la

vârsta de cincizeci de ani, chiar dacă din motive diferite.

□ Da, dar nu putem vindeca boala cu un singur medicament. Avem de-a face efectiv cu peste o jumătate de duzină de boli diferite identificabile. A le îngrămădi de-a valma sub titlul „şomaj” echivalează cu a declara cancerul o singură boală. Iar majoritatea remediilor noastre pentru şomaj sunt potenţialmente fatale – seamănă cu nişte radiaţii aplicate întregului organism.

Fapt este că pot enumera cel puţin şapte curente net diferite care alimentează şomajul în ansamblu.

Mai întâi, există şomajul *structural,* care provine din transferul industriilor de tip Al Doilea Val spre factura celui de-Al Treilea Val. Acest lucru se întâmplă pe scară mondială. Pe măsură ce vechile industrii tradiţionale se prăbuşesc, sau se reamplasează în locuri ca Thailanda ori Mexic, în urma lor rămân goluri ale economiilor industrializate şi milioane de oameni fără slujbă.

Un rezultat al acestei frământări constă în intensificarea presiunilor comerciale internaţionale, a rivalităţilor, dumpingurilor, dezechilibrelor, salturilor bruşte şi răsturnărilor pe piaţa mondială. Acest lucru creează un al doilea curent de şomaj – şomajul *de domeniu.*

Asupra posturilor acţionează o presiune generalizată adiţionala, odată ce nivelurile tehnologice cresc şi sunt necesari tot mai puţini muncitori pentru a realiza producţia la un nivel dat. Este familiarul şi controversatul şomaj *tehnologic:*

Există, apoi, şomajul care rezultă din cauze strict locale şi regionale – supraproducţie locală, schimbări în preferinţele consumatorilor, unificări, probleme ecologice, etc. – să-l numim şomajul *„normal”.*

De asemenea, se remarcă un nivel mai înalt decât cel normal al şomajului *de fricţiune* – inevitabila inactivitate, esenţialmente temporară, a oamenilor aflaţi în procesul de transfer dintre o slujbă şi alta. Cu cât evoluează lucrurile mai repede, cu atât devine şi schimbarea mai accelerată, iar acest total are şanse să crească tot mai mult. Iar actualele rate de schimb sunt foarte înalte.

Avem, în continuare, şomajul care reprezintă aproape pe de-a-ntregul un rezultat al progresului informaţiilor. Pe măsură ce diviziunea muncii devine din ce în ce mai rafinată, exista tot mai puţine posturi interşanjabile. Problema potrivirii dintre calificare şi sarcină, care era relativ uşoară când majoritatea muncitorilor prestau activităţi de rutină, interschimbabile, devine mult mai dificilă. Aceasta cere un sistem informaţional mult mai sofisticat decât cel actualmente existent. Până se va crea, ne putem aştepta la niveluri serioase de şomaj *informaţional.*

În sfârşit, există cel pe care eu îl numesc şomajul *iatrogenic* – şomajul neintenţionat, care derivă din politici guvernamentale inepte – adeseori, strategii menite să înmulţească locurile de muncă.

Presupun că o proporţie foarte semnificativă a şomajului nostru non-structural are acest caracter. Este o boală provocată de medic şi te poate ucide. Din păcate, oamenii politici şi economiştii nu pot fi daţi în judecată pentru practică defectuoasă.

Am putea înşira multe alte curente ale şomajului, toate încrucişându-se şi

suprapunându-se. O fac numai pentru a sublinia ideea că nu e o problemă singulară. Există multe probleme întrepătrunse, iar complexitatea ansamblului e enormă.

Reţineţi, de exemplu, că atunci când spunem că tehnologia poate cauza şomaj, nu facem decât să privim unul singur dintre efectele ei. Tot ea poate şi să creeze locuri de muncă în alte părţi ale sistemului, şi de obicei aşa se şi întâmplă.

Într-adevăr, până şi şomajul sporeşte rata angajărilor. Generează posturi pentru asistenţii sociali, medici şi poliţie. Modifică niveluri salariale în cadrul anumitor industrii şi poate prilejui noi posibilităţi de angajare cu leafă mai mică.

Tot ceea ce facem are consecinţe multiple, dintre care fiecare, la rândul ei, are consecinţe proprii de ordinul doi, trei şi *n.* Pe măsură ce sistemul se de-masifică şi devine tot mai complex, modelele noastre existente îşi pierd şi bruma de putere pe care au putut s-o aibă cândva.

În orice caz, ideea că „şomajul" este o singură problemă agregată, că ar fi cantitativ, spre deosebire de factorii calitativi, e o tipică idee desuetă de factură industrială. Se bazează pe supoziţia că încă mai avem de-a face cu tradiţionala economie de masă.

La fel ca economia însăşi, şomajul este încontinuu mai diferenţiat în termenii cauzelor – şi, prin urmare, ai leacurilor. Fiecare dintre aceste tipuri diferite de şomaj trebuie să fie atacat în termenii săi proprii. Încă mai încercăm să tratăm boala cu antibiotice generale, în locul medicamentelor „inteligente", precis orientate.

■ Şi care dintre aceste curente ale şomajului vi se pare cel mai important?

□ În ansamblu, lipsa locurilor de muncă generată de decadenţa industriilor din Al Doilea Val şi ascensiunea celor noi, bazată pe noi priceperi şi atitudini culturale. Şomajul structural.

În recesiunile sau depresiunile clasice, fabricile şi instituţiile se închideau, iar oamenii sufereau de foame până când aceleaşi fabrici şi instituţii, cu aceleaşi posturi dinainte, se deschideau iarăşi. Astăzi, în multe cazuri, vechile fabrici şi birouri nu se vor mai redeschide niciodată, iar când şi dacă o vor face, există toate şansele să nu mai ofere acelaşi gen de slujbe. Din acest motiv nu dau rezultate vechile remedii. Nici remediile monetariste. Nici cele keynesiene. Nici Friedman şi nici Galbraith. Şi nici un fel de programe simple, bazate pe puritate ideologică, liberă întreprindere, naţionalizare, controlul muncitorilor şi orice altceva.

REINSTRUMENTAREA MINTII

■ Realist vorbind, deci, vom fi *vreodată* capabili să-i readucem în câmpul muncii pe şomerii structurali de azi? Oţelari… textilişti… mecanici auto… ca să nu mai menţionăm milioanele de oameni care, de la bun început, nici nu au avut de lucru?

□ Cu riscul de a părea încăpăţânaţi, trebuie să acceptăm faptul că mulţi dintre aceşti muncitori concediaţi nu vor mai fi primiţi în vechile lor funcţii – sau orice alte funcţii din sectorul de tip Al Doilea Val al economiei – şi că majoritatea lor sunt nepregătiţi pentru noile posturi care se deschid în sectorul propriu celui de-Al Treilea Val.

Acest lucru înseamnă una din două: pensionare sau recalificare.

Şomajul este, în fond, o pensionare forţată. Dar nici o societate modernă nu-şi poate permite ca mari numere de muncitori concediaţi să fie lăsaţi la discreţia propriilor lor resurse sărăcăcioase. Şomajul de masă, fără nici o formă de subvenţionare sau câştiguri, va crea instabilităţi politice periculoase, şi o ştie toată lumea. Deci, adevărata întrebare este cum să plătim retragerea unui mare număr de muncitori din forţa de muncă.

Am putea forţa companiile să-şi întreţină propriile surplusuri de muncitori, prin reducerea profiturilor. Dar industriile unde apar cele mai multe concedieri sunt tocmai acelea care au cele mai mici profituri şi, într-adevăr, unele sunt deja virtualmente falimentare. Astfel, dacă le obligăm permanent să-şi întreţină mâna de lucru în exces, pur şi simplu vor fi nevoite să-i paseze consumatorului costul, sub forma măririlor de preţuri.

Alternativ, putem socializa costurile, punând guvernul să le achite. În care caz, costul sfârşeşte prin a fi iarăşi suportat de public, de astă dată sub forma impozitelor. Oricum, costurile se răspândesc peste o largă arie a publicului, şi pot reieşi ca fiind enorme.

Din acest motiv, cealaltă variantă – recalificarea – va trebui să fie folosită ori de câte ori e posibil. Cred, de fapt, că suntem pe punctul să inaugurăm afacerile de calificare şi recalificare pe o scară imensă. Toate societăţile *high-tech* vor fi silite să toarne resurse în aceasta activitate, indiferent dacă sarcina e îndeplinită de către sectorul privat, de sistemul educaţional, de presă sau de toate la un loc.

Actualele puteri tocmai au această revelaţie. Am primit recent un raport supus Congresului S.U.A., care argumentează că lipsa unei strategii de reinstruire „este o barieră majoră în calea reînnoirii economice americane”. Am avut ocazia să discut chiar acest subiect cu funcţionarii superiori de la Casa Albă şi, chiar sub o administraţie dedicată politicii pieţei libere, se recunoaşte în proporţie crescândă că trebuie să se facă ceva.

Problema este aceea că, atunci când vorbesc despre instruirea şi reinstruirea pentru posturi din industriile celui de-Al Treilea Val, nu mă refer numai la simplele calificări profesionale. Noile industrii creează şi o nouă cultură, sau operează în cadrul ei – impun noi valori: recompensează noile atitudini şi stiluri de viaţă. Astfel, pentru siderurgistul şomer, de pildă, saltul de la turnătorie într-una din noile industrii *high-tech* poate fi extrem de dificil. Este şi un salt cultural, pe lângă simpla schimbare a calificării profesionale.

În acest sens, instructajul este foarte complicat. Nu ştim cum să-l facem în bune condiţii. Şi are toate şansele să fie foarte costisitor.

Totuşi, va fi mult mai ieftin decât simpla aruncare la gunoi a acestor muncitori, subvenţionându-le pensionarea definitivă.

Dacă nu-i ajutăm pe cei care sunt excluşi în proporţie progresivă – dacă nu-i ajutăm să se integreze în noile culturi, precum şi în noua economie – vom sfâşia societatea în bucăţi.

EUTHANASIE PENTRU INDUSTRIILE MURIBUNDE?

■ Dacă aveţi dreptate, şi ne confruntăm cu o restructurare fundamentală a economiei, ce putem face pentru a uşura tranziţia?

□ Pe termen lung, s-ar putea să avem de acceptat faptul că nu toată lumea poate primi o „slujbă" – prin aceasta, referindu-ne la o funcţie formală, plătită, productivă, în sistemul economiei de schimb.

În cele din urmă, s-ar putea să fie necesară explorarea „pro-sumului", căutând modalităţi în care oamenii pot produce pentru ei înşişi, nu pentru vânzare sau troc. Există căi pe care putem creşte radical productivitatea prosumului, furnizând noi unelte, materiale, sprijin social şi politic pentru prosumatori, împreună cu unele forme de ajutor monetar. Asemenea politici par utopice în momentul de faţă. Foarte curând, însă, vor ajunge în capul agendei politice. Între timp, avem de făcut lucruri mai convenţionale. Din nefericire, nici măcar pe acestea nu le facem.

Să luăm de pildă Administraţia Carter de la jumătatea anilor şaptezeci, sau Partidul Laburist Britanic, când era la putere, sau partidele liberale şi de stânga din toate aceste ţări. În esenţă, au ignorat noile industrii de tip Al Treilea Val şi s-au devotat scoaterii la liman şi conservării vechii economii din Al Doilea Val.

În Statele Unite, încercăm să salvăm pe cauţiune firma Chrysler. În Marea Britanie, cvasi-naţionalizăm compania British Leyland. În Franţa, Germania şi alte ţări ale Europei Occidentale, facem acelaşi lucru – încercăm să-i menţinem mulţumiţi pe managerii, sindicatele şi acţionarii acestor industrii tradiţionale. Această politică economică e de-a dreptul prostească. Este oarbă faţă de restructurarea în curs. Şi iroseşte eforturi şi vieţi omeneşti.

La un moment dat, în cadrul dezbaterii despre Leyland, am calculat că guvernul britanic dorea să cheltuiască o sumă echivalentă cu salariul complet pe şapte ani al tuturor muncitorilor de la Leyland, numai pentru a păstra compania în industria constructoare de maşini. Am impresia – ţinând seama de aceşti bani, instructaj, noi tehnologii şi alte ajutoare – că muncitorii şi-ar fi putut reorganiza vieţile şi comunităţile pe o perioada de şapte ani, astfel încât să nu mai fie dependenţi de construcţia maşinilor. Marea Britanie ar fi putut crea industrii şi comunităţi noi, mai sănătoase.

■ În esenţă, sugeraţi că ar trebui să administrăm în mod conştient desuetudinii industriilor muribunde şi conversiei spre alternative de tip Al Treilea Val, sub forma unei politici guvernamentale – mai degrabă decât să lăsăm să decidă, nestânjenite, forţele pieţei – un fel de eutanasie grijulie pentru industriile muribunde?

□ Da. Trebuie să fim extrem de selectivi, chiar şi în privinţa sprijinului temporar, dar pot întrezări anumite excepţii. De exemplu, dacă închiderea unei industrii ar distruge o întreagă regiune, am putea foarte bine să-i acordăm o perioadă de cinci ani pentru închidere, ca să amortizeze impactul. Am putea prefera menţinerea în viaţă a anumitor companii, din alte motive – să zicem, ca *baza* de expansiune rapidă în cazul unei urgenţe naţionale ori internaţionale. Nu pot vedea S.U.A, de exemplu, îngăduindu-şi să devină complet dependente de piaţa mondială, în privinţa oţelului

sau a maşinilor grele. Ar fi o mare neghiobie. S-ar putea, deci, să dorim păstrarea unor firme sau industrii anume în funcţiune, din motive sociale sau de altă natură.

Cunosc majoritatea argumentelor împotriva acestei politici – şi nu toate sunt prosteşti. Partizanii pieţei libere au dreptate când întreabă dacă hotărârile politice sunt mai bune cu ceva decât acelea făcute în scopul unor câştiguri economice private. Priviţi decizia franco-britanică de a construi avionul Concorde! Priviţi cum toarnă Congresul miliarde în carburanţii sintetici, exact în timp ce preţurile la petrol de pe piaţa mondială se prăbuşesc. Odată ce deciziile de investiţie devin politice, toate grupurile de interese intră în viteză. Mai mult, politica industrială merge cel mai bine atunci când o ţară are un model clar de urmat – ca în cazul Japoniei, după Al Doilea Război Mondial. Astăzi, hotărârile sunt mult mai greu de luat.

Din păcate, nici lăsarea rezolvărilor în seama Providenţei nu duce nicăieri.

■ Toate acestea îl lovesc drept în faţă pe partizanul pieţei libere, nu-i aşa?

□ Nu sunt un liber-schimbist pur. Cred într-adevăr că piaţa liberă (care de fapt nu e niciodată cu adevărat liberă) reprezintă un magnific sistem regulator cu marele avantaj că, cel puţin într-o oarecare măsură, separă puterea economică de cea politică. Piaţa mai reprezintă şi o cale de a descentraliza multe decizii economice. Cred că putem folosi cu mult mai multă imaginaţie mecanismele pieţei pentru a rezolva probleme sociale ca şomajul, smogul urban, îngrijirea bătrânilor, poluarea etc., decât am făcut-o până acum.

Orice sistem, însă, are limitele lui – acestea fac parte din definiţia unui sistem. Atitudinile noastre faţă de mecanismele pieţei n-ar trebui să fie teologice. Piaţa nu e o religie, ci un instrument. Şi nici un instrument nu e în stare să rezolve totul.

Confruntaţi cu şomajul actual, nu trebuie să ezităm a folosi creator fondurile publice pentru a stinge anumite industrii din Al Doilea Val. Scopul nu trebuie să fie acela de a le menţine în funcţiune, de a-i plăti pe manageri şi muncitori, ci de a pune în mişcare un proces de convertire industrială şi regională.

Cheia este conversia, nu sprijinul. N-aş da nici un ban pentru a susţine o industrie în declin, decât dacă şi până când acea industrie acceptă să schiţeze un plan de convertire, de la actualele ei tehnologii şi produse, la produse şi tehnologii de o noutate semnificativă, împreună cu planuri de reinstruire completă a directorilor şi forţei de muncă.

Un recent sondaj al revistei *Business Week* întreba dacă industriile muribunde ar trebui să fie lăsate „să se scufunde sau să înoate”. Revista raporta cu voioşie că majoritatea americanilor – 56% – favorizau piaţa liberă, abordarea înoată-sau-scufundă-te, în locul sprijinului de tip „cauţiune”. Dar acestea nu sunt singurele alternative. Respectiva atitudine de ori/ori este simplistă. Ceea ce trebuie nu e nici o politică oarbă a supravieţuirii-celui-mai-puternic, nici la fel de oarbele pomeni. Este nevoie de ajutorul pentru convertire.

Conversia nu e o idee nouă. S-au purtat discuţii importante despre modalităţile de a proceda la sfârşitul celui de-Al Doilea Război Mondial, când americanii doreau să treacă de la o economie de război la una de pace. Mai recent, când salariaţilor

companiei Lucas Aerospace din Marea Britanie li s-a spus că îi aşteaptă concedierea datorită reducerilor de comenzi militare, şi-au făcut singuri planurile pentru produse alternative care se puteau fabrica mai mult sau mai puţin cu aceeaşi tehnologie şi forţă de muncă. Din câte înţeleg eu, au schiţat proiecte detaliate pentru conversia spre producţia de articole de maşini de tuns iarba şi aparatură electronică medicală.

Atitudinea celor de la Lucas s-a înglodat în reproşurile unui sindicat doctrinar şi ale unei conduceri la fel de doctrinare. Cazul, însă, e instructiv. Ne sugerează tot felul de posibilităţi. Şi subliniază ideea că planificarea conversiunilor, dacă e vorba să reuşească, nu poate fi făcută doar de către corporaţii. Ceea ce e necesar este o strategie comună, elaborată de industrie, sindicate, angajaţi (nu aceiaşi cu sindicatele), împreună cu reprezentanţi ai furnizorilor şi ai clienţilor, precum şi ai agenţiilor publice din comunităţile în care operează. „Conversia” va trebui să fie un cuvânt-cheie în vocabularul nostru economic din viitorul apropiat.

■ Într-un sens, sugeraţi că toţi cei afectaţi ar trebui să aibă un cuvânt de spus în procesul conversiei – nu numai proprietarii şi managerii, ci şi muncitorii, consumatorii şi locuitorii comunităţii? Totuşi, astăzi auzim vorbindu-se tot mai mult despre alăturarea marilor afacerişti cu marii guvernamentali, pentru a planifica politica industrială.

Toată opera dumneavoastră denotă o atitudine ambiguă faţă de planificare. Pe de o parte, de la „Şocul viitorului” încoace, aţi îndemnat la gândirea strategică pe termen lung. Dar mai accentuaţi şi descentralizarea şi diversitatea. Există cumva o contradicţie în propria dumneavoastră gândire?

□ La sfârşitul cărţii „Şocul viitorului”, am încercat să explic diferenţa dintre planificarea de stil industrial, centralizată, birocratică, de sus în jos, şi un stil mai deschis, democratic, descentralizat, pe care l-am numit „democraţie anticipativă”. Pe măsură ce criza economică se adânceşte, sunt un sprijin crescând faţă de ideea planningului strategic. Dar nu pot spune că-mi place direcţia spre care se pare că avansăm.

Ceea ce descopăr, discutând cu membrii consiliului de administraţie şi directorii celor mai mari corporaţii, este o şi mai mare acceptare a nevoii de a planifica, fără a se limita numai la corporaţii. În S.U.A., de exemplu, se discută tot mai mult despre modelul japonez, cel francez sau vest-german de planificare. (O găsesc a fi o ironie, din moment ce şi aceste ţări au mari dificultăţi, şi mi se pare că o mare parte din ceea ce trece drept „gândire înaintata” nu reprezintă nimic mai mult decât o înlocuire între modele depăşite.) Cu toate acestea, presa americană din zilele noastre e plină de declaraţii ale financiarilor, economiştilor, teoreticienilor radicali şi directorilor de corporaţii multinaţionale, proclamând virtuţile „cooperării dintre firme şi guvern”. Uneori, managerii mai deschişi la minte şi mai umblaţi spun că ar trebui să fie invitate şi sindicatele pentru a participa la procesul de planificare.

Fără îndoială, aceste teme vor câştiga sprijin la Washington, indiferent ce administraţie se află la putere. Marile companii o doresc. Guvernul o doreşte, indiferent că recunoaşte sau nu. Iar mişcarea sindicală, un biet terţ în materie de

influenţă, va dori de asemenea să fie invitată la masa tratativelor.

Şi cu toate ca ar putea li un progres limitat faţa de idioţeniile care predomină azi, mă mai înspăimântă şi pentru că e un fel de „trilateralism” intern. Este, de fapt, „corporatism” de stil vechi, ca acela cu care cochetau fasciştii în anii douăzeci.

Acest model prezintă multe elemente greşite – şi periculoase.

Mai întâi, nu-l găsesc aplicabil pe scară naţională, în genul de economie complexă, de-masificată, pe care o construim.

În al doilea rând, face presupunerea arogantă că, dacă aduci laolaltă companiile, sindicatele (care în S.U.A. reprezintă mai puţin de un sfert din forţa de muncă, adeseori într-un mod absolut nedemocratic) şi guvernul, toată lumea e „reprezentată”. De fapt, nimeni nu se mai simte „reprezentat”, şi cu atât mai puţin de către aceste instituţii gigantice.

A treia problemă, însă, este şi mai profundă. E vorba de faptul că, atunci când pui în mişcare acest gen de trilateralism intern, îl transformi într-o forţă extrem de conservatoare. Tinde să ceară sprijinul pentru *status quo,* indiferent în ce constă acesta. Companiile dintr-o industrie slabă a farafastâcurilor vor să rămână în afacerile cu farafastâcuri. Sindicatele vor să li se asigure locurile de muncă şi apartenenţa membrilor, aşa că doresc ca industria să continue fabricarea de farafastâcuri, chiar şi atunci când lumea nu mai are nici o nevoie de farafastâcuri. Iar guvernul n-o să se ia la ceartă cu nimeni, dacă poate s-o evite. Aşa că fabrica de farafastâcuri continuă să producă la nesfârşit, devenind o ghiulea legată de piciorul economiei.

Din acest motiv, dacă e vorba să existe vreo planificare, ea trebuie fracturată în părţi mai mici, cu mult mai multe grupuri integrate în proces, din partea consumatorilor, a furnizorilor şi a agenţiilor publice, eventual până la grupări rasiale, etnice, sexuale, profesionale şi de alte genuri, cu planningul de bază efectuat la nivel local, sectorial şi regional, nu naţional. Trebuie să fie de perspectivă, nu pe termen scurt, şi să ţină seama de feluriţi factori non-economici, ca ecologia şi calitatea muncii.

Dar, spunând toate acestea, cinstea ne obligă să recunoaştem că nimeni nu ştie cum s-o facă bine, fără a ne îneca în hârtii. S-au încercat multe experimente locale. Unele sunt promiţătoare. Noile instrumente de comunicaţii, cum ar fi cablul interactiv, sugerează noi posibilităţi imaginative. Dar încă nu am rezolvat problema modului de a defini, şi a redefini continuu, clientelele relevante, a le legitima, a integra toată aceasta procedură în procesul de finanţare şi impozitare (fără de care totul rămâne o chestiune de principiu). Pe scurt, trebuie să *inventăm* metodele şi instituţiile unei democraţii cu adevărat anticipative.

Nu pot pretinde că am toate răspunsurile, şi, da, există contradicţii. Totuşi, un lucru îmi este clar. Nu putem merge înapoi. Chiar dacă înseamnă o luptă puternică împotriva industriilor şi sindicatelor din Al Doilea Val, trebuie să punem accentul în primul rând pe dezvoltarea sectorului de tip Al Treilea Val. Cred că va trebui să folosim credite fiscale selective şi o diversitate de alte instrumente pentru a ajuta la accelerarea expansiunii noilor industrii. Ar trebui să încurajăm mai mult R&D[11]-ul. Să

[11] *Research and development* = cercetare şi dezvoltare (n.tr.).

asigurăm împrumuturi pentru micile întreprinderi din aceste domenii. Să instalăm computere şi instructori în fiecare clasa – şi în vitrinele tuturor ghettourilor[12]. Să stimulam radical sistemul de învăţământ, şi să strângem, nu să lărgim, controlul asupra mediului – toate acestea servind indirect industriile avansate, din Al Treilea Val, şi grăbind tranziţia, fiindcă noile industrii, cu unele excepţii, tind să fie mai curate şi mai economice energetic decât cele vechi.

Supravieţuirea în această criză va necesita toate resursele noastre. Pe lângă aceşti paşi, plus recalificările masive, s-ar putea să avem nevoie şi de subsidii – directe, sau canalizate prin sectorul privat – pentru un sector al serviciilor extins radical. Nu numai lucruri ca purificarea ecologică, ci şi servicii omeneşti fundamentale, îngrijirea bătrânilor, de exemplu, va deveni o acută prioritate politică, pe măsură ce populaţia înaintează în vârstă, nu numai în S.U.A., ci şi în alte ţări, ca Japonia. Acest lucru, de fapt, creează mari posibilităţi. Pentru că, în timp ce mulţi oameni concediaţi din sectorul de fabricaţie în masă nu se pot reinstrui cu uşurinţă pentru industriile celui de-Al Treilea Val, mulţi dintre ei pot reuşi cu mare succes în sfera serviciilor din Al Treilea Val. Pe lângă acestea, vom avea nevoie de abordări imaginative ale dezvoltării comunitare – cum să se ajute o comunitate, un oraş. muncitoresc, de pildă, să facă tranziţia spre un centru de servicii sau o economie *high-tech.*

Personal, susţin cu convingere folosirea sectorului privat, pe cât de mult posibil, pentru îndeplinirea acestor misiuni. Dar, fie private, fie publice, aceste lucruri va trebui să fie îndeplinite, dacă nu vrem să asistăm la disperare pe scară largă, ca să nu mai menţionăm violenţele.

Există multe măsuri care pot fi luate pentru a uşura tranziţia spre o economie de tip Al Treilea Val. Ar fi bine să începem imediat.

ROBOŢI SALVATORI?

■ Vorbiţi despre stingerea vechilor industrii. Ele, însă, nu se pot transforma cu ajutorul noilor tehnologii? Nu asta încearcă să facă unele mari companii?

□ Robotizându-şi uzinele, de exemplu? Da, desigur, companiile inteligente şi novatoare pot fi capabile să le angreneze în noua economie, şi cunosc multe, foarte multe companii care, chiar în momentul de faţă, încearcă s-o facă. Dar e nevoie de mult mai mult decât de roboţi.

Nu există leacuri tehnologice simple, fiindcă problema desuetudinii nu e strict tehnologică.

În principiu, întreprinderile din Al Doilea Val se pot transforma în întreprinderi viabile din Al Treilea Val, reducându-şi dependenţa de munca manuală şi folosind mai multă forţă cerebrală. Despre asta e vorba în robotizare şi automatizare. La fel cum cândva substituiam munca manuală cu ajutorul energiei, acum începem să le substituim pe amândouă cu informaţia (în cel mai larg sens al cuvântului).

[12] Congresul S.U.A. a emis două legi în acest sens. Una, înaintată de către Apple Computer, acordă o concesiune fiscală speciala companiilor de computere care donează şcolilor computere mici. A doua, sponsorizată de către congressmanul Newt Gingrich (R-Ga.), oferă familiilor echivalentul unui credit de investiţii dacă achiziţionează un home computer în scopuri de muncă sau învăţământ. (n.a.).

Dar pentru a se transforma cu succes, companiile sau industriile trebuie să facă şi multe alte lucruri. Trebuie să se restructureze la nivel organizatoric. Trebuie să înveţe să-şi trateze angajaţii ca pe nişte persoane individuale. Trebuie să-şi specializeze produsele şi distribuţia acestora. Trebuie să încheie mai multe contracte externe. Trebuie să reevalueze integrarea verticală – care devine o strategie din ce în ce mai păguboasă. Trebuie să se deplaseze spre unităţi mai mici, spre o mai mare participare a salariaţilor. Există o mulţime de lucruri care vor fi necesare pentru supravieţuire, nu numai roboţii.

■ Şi cum rămâne cu muncitorii pe care toate acestea îi lasă în urmă – cei înlocuiţi de roboţi, cei care nu sunt imediat pregătiţi să se integreze în noua societate pe care o descrieţi?

□ Am impresia că principiul moral e clar. Sunteţi o companie mare şi aveţi greutăţi? Ca administrator, de ce n-aţi prevăzut necazul şi nu l-aţi preîntâmpinat? Pentru asta sunteţi plătit.

De ce aţi aşteptat ca maşinile mici străine să vă cucerească piaţa? (Chiar dacă pe termen scurt erau mai profitabile maşinile mari, chiar dacă preţurile erau scăzute, semnele se vedeau clar de ani de zile.) De ce aţi lăsat furnalele să se deterioreze, să vă pierdeţi avantajul tehnologic? De ce aţi uitat să introduceţi noi produse şi servicii? Nu muncitorii sunt vinovaţi de dificultăţile dumneavoastră actuale.

Deci, aveţi faţă de ei o anume responsabilitate. Un muncitor mecanic sau textilist în vârstă de cincizeci de ani, cu optsprezece ani vechime în cadrul firmei, a investit multă transpiraţie în întreprindere. Pe un asemenea om nu-l concediezi pur şi simplu. Dacă firma urmează să se reutileze, este răspunzătoare să-i ajute şi pe oamenii săi să se reutileze.

■ Aceasta e o etică minunată, dar cum rămâne cu aspectul economic al situaţiei? Cu cât mai prost stă compania, cu atât mai puţine şanse are să-şi ajute salariaţii – chiar dacă ar dori.

□ Dacă o companie nu are resurse în acest scop, ea este falită din punct de vedere funcţional şi ar trebui să fie tratată ca atare. Revendicarea de recalificare pe termen lung a salariaţilor ar trebui să fie privită ca echivalentul legal al achitării unei datorii solicitate de către un furnizor. Este acelaşi lucru cu o leafă neplătită. Iar dacă firma nu poate plăti, atunci e posibil să-i trebuiască finanţare sau sprijin public Uneori, nici măcar nu e necesar ca acest sprijin să coste un ban guvernul. Stau la dispoziţie împrumuturi garantate, asigurări şi alte mecanisme. Dar, în orice ar consta, sprijinul guvernamental nu trebuie să fie dat de pomană. Trebuie să oblige la executarea unui plan de conversie, iar dacă directorii nu îl îndeplinesc, vor fi făcuţi personal răspunzători. Găsesc respingător faptul că preşedintele unei companii în declin cere sindicatului să aprobe reduceri salariale, în scopul de a-şi salva compania, dar îşi măreşte sieşi salariul când deja câştigă peste $400.000 pe an. Nu am nici o obiecţie, în principiu, ca oamenii din conducere să fie bogaţi, chiar şi putred de bogaţi, însă ar trebui să li se răsplătească succesele, nu eşecurile.

Întreaga noastră concepţie asupra investiţiilor şi renovărilor trebuie să se

schimbe în spiritul unei economii de tip Al Treilea Val. Pentru fiecare dolar investit în noile maşini, va trebui să se investească mai mulţi dolari în capitalul uman – instructaj, învăţământ, reamplasare, reabilitare socială, adaptare culturală. Orice investiţie în *hardware* trebuie să fie însoţită şi de o investiţie în *software.*

Cât de mult din acest cost este acoperit din surse externe de către companii, cât e absorbit de public, variază de la o ţară la alta şi, fără îndoială, se va rezolva prin politici dure şi lupte economice.

Dar miezul problemei rămâne acelaşi: conversia, în toate industriile la rând. Ori de câte ori este posibilă, conversia oamenilor, nu numai a maşinilor.

■ Atacaţi atitudinea de „salvare pe cauţiune" a industriilor muribunde...

□ Fără o strategie de conversie, rămâne doar nostalgia. E zadarnică şi păguboasă.

■ Dar abordarea din perspectiva pieţei libere?

□ Am spus deja că este şi mai proastă. Îi lipseşte până şi farmecul bunelor intenţii.

Se bazează pe o interpretare complet greşită a noii economii. Presupune că, în timp ce industriile mai vechi mor şi-şi concediază muncitorii, vor răsări altele noi, absorbind surplusul.

Ipoteza este aceea că maşinăria economică poate fi manipulată spre a menţine cererile salariale cel puţin la nivelul creşterii productivităţii, fără ca în acelaşi timp să genereze genul de tumult social care ar ameninţa ţara.

O altă supoziţie e că un anume amestec de strategii monetare, fiscale sau de cheltuială corecte va genera această condiţie, stimulând economia doar atâta cât majoritatea şomerilor să poată reveni în vechile lor posturi, sau să se angajeze în noile industrii. Aşa ceva, însă, n-o să se întâmple. Multe dintre vechile slujbe au dispărut pentru totdeauna. Şi e o naivitate să presupunem că, în vreun fel, toate aceste milioane de ţesători, topitori, constructori, oţelari, cauciucari şi textilişti îşi vor găsi de lucru în industria computerelor, în comunicaţii, genetică sau oriunde altundeva în economia din Al Treilea Val.

Laissez-faire-ul este cel puţin la fel de idiot precum cauţiunile orbeşti pentru sectorul vechi. Ambele sunt de o nostalgie intrinsecă.

Atitudinea de *laissez-faire* presupune că lucrătorii sunt interşanjabili. Presupune că genul de aptitudini necesare în sectorul de tip Al Treilea Val sunt aceleaşi cu cele din sectorul propriu celui de-Al Doilea Val şi că acelaşi gen de muncitori, cu aceleaşi atitudini, stiluri de viaţă şi valori sunt necesare în amândouă. Imaginea sa asupra forţei de muncă e complet caducă.

Providenţa are nevoie de ajutor. Ca să acţioneze – pentru ca sectorul din Al Treilea Val să absoarbă şomerii rămaşi din Al Doilea Val – trebuie să se întâmple ceva. Chiar nepresupunând nici o pierdere netă în numărul de posturi, acele milioane de oameni trebuie să fie reinstruiţi şi adaptaţi, înainte de a putea deveni utili în industriile noi. A-ţi închipui că acest proces de reinstrumentare se va produce de la sine, ca prin farmec, fără sprijin suplimentar pentru învăţământ, instruire şi alte eforturi, e ca şi

cum ai crede în Moş Crăciun.

■ Dar oare va accepta vreodată un guvern dominat de marile afaceri o asemenea strategie? În lumina orientărilor politice din S.U.A. şi alte ţări, propunerea dumneavoastră nu cumva e veridică doar cu condiţia ca mişcările populare să lupte pentru aplicarea ei?

□ Nu e vorba de marile afaceri. Da, fireşte, este necesară lupta politică. Problema, însă, constă în conflictul dintre interesele investite (inclusiv cele corporatiste, guvernamentale şi sindicale) şi forţele de tip Al Treilea Val (care includ unele corporaţii, unii membri de sindicat[13], unele grupări publice – ale consumatorilor, ecologiste, regionaliste, etc.). Există baza a ceea ce s-ar putea numi o „coaliţie tip Al Treilea Val” în jurul ideii de conversie şi reînnoire umană şi industrială. Cu siguranţă, singurul subiect pentru care ar trebui să putem mobiliza un sprijin considerabil este cel al instructajului/învăţământului.

Iar asta ne duce înapoi la ceea ce spuneam adineaori.

Ceea ce ne trebuie e un efort masiv pentru a redesfăşura munca prin instruire, reinstruire şi din nou instruire. Instruirea va fi una dintre cele mai mari industrii din Al Treilea Val. Va deveni o semnificativă industrie de export.

Şi, din nou, când mă refer la instruire, nu vorbesc numai despre calificările mecanice specifice, ca apăsatul pe butoane. Am în vedere ceva ce nu ştim prea bine cum să facem: ajutarea oamenilor de a se transfera spre moduri de viaţă cu totul noi.

Nu contează că o numim instructaj, învăţământ sau altcumva. Ceea ce contează e că acest gen de sprijin de tranziţie e necesar, dacă nu vrem să sfâşiem societatea în bucăţi.

Chiar dacă ştim cum s-o facem, nu cred că se poate realiza numai cu ajutorul sectorului privat, deşi ar trebui să încercăm mii de abordări diferite şi să subvenţionăm masiv învăţământul particular, cu ajutorul impozitelor şi al altor măsuri. Mai trebuie şi să regândim radical sistemul de învăţământ.

Chiar şi cu asemenea eforturi, încă vor mai exista enorm de multe disjuncţii şi tumulturi sociale.

FUNCŢIA CA ANACRONISM

■ Am acoperit un teritoriu foarte întins. Aţi putea rezuma punctele-cheie, sub forma unor recomandări de strategie?

□ 1. Conceptul de „funcţie” e un anacronism, un produs al revoluţiei industriale. Odată ce epoca industrială se sfârşeşte, conceptul fie va dispărea, fie va fi

---

[13] Majoritatea sindicatelor sunt ferm ancorate în trecut şi chiar resping ideea planificării pe termen lung. În S.U.A., Lane Kirkland, preşedintele AF.L.-C.I.O., strâmbă din nas la gândul de a privi în viitor până în anul 2000. Dimpotrivă, sindicatul Communications Workers of America, cu 650.000 de membri dintre care majoritatea lucrează în sistemul telefonic american, şi-a înfiinţat propriul Comitet al Viitorului, pentru a ajuta la pregătirea unui rol în „epoca informaţională". Principalul său ţel: cât mai multe recalificări ale membrilor, în scopul de a putea folosi tehnologiile de comunicaţii avansate ale zilei de mâine. Unele sindicate sunt cel puţin nişte aliaţi potenţiali în atitudinea faţă de o economie proprie celui de-Al Treilea Val. Dar, chiar şi atunci când sindicatele nu sunt, unii dintre membrii lor rămân favorabili, (n.a.).

redefinit în mod realist, pentru a include numeroase activităţi productive – dar neplătite. Regândiţi sensul unor termeni ca „funcţie”, „angajare”, „şomaj”.

2. Începeţi să pregătiţi de pe-acum planurile de conversie pentru toate industriile din Al Doilea Val ameninţate. Industriile „de bază”, aşa cum le-am cunoscut, nu vor mai fi niciodată de bază.

3. Stimulaţi noile industrii de bază: telecomunicaţiile, biotehnologia, ingineria oceanică, *software-ul,* informaţiile, electronica etc.

4. Inventaţi servicii – un alt fundament şi cheie a viitoarelor angajări – şi extindeţi-le. Concentraţi-vă asupra problemelor umane: bătrânii, sănătatea, singurătatea, îngrijirea copiilor. (Acest sector poate fi transformat, dintr-un bastion al birocraţiei guvernamentale, într-un sector antreprenorial descentralizat, bazat pe mici unităţi care servesc micro-pieţe şi constă din firme mărunte, companii non-profit, cooperative plus agenţii publice.)

5. Din nou instruire. De fapt, instruirea în sine poate fi un mare patron, precum şi un gigantic client pentru echipamente video, computere, jocuri, filme şi alte produse care oferă de asemenea locuri de muncă.

6. Fragmentaţi sistemul de învăţământ în masă. Actualele şcoli furnizează în continuare muncitori de tip fabrică, pentru funcţii care nu vor mai exista. Diversificaţi. Individualizaţi. Descentralizaţi. Şcoli mai mici, mai locale. Mai multă învăţătură la domiciliu. Mai multă implicare a părinţilor. Mai multă creativitate, mai puţină rutină (posturile de rutină sunt acelea care dispar cel mai repede).

7. Chiar şi ţinând seama de toate acestea, un mare număr de oameni nu-şi vor găsi slujbe noi. Pot fi, însă, productivi, dacă-i ajutăm să producă bunuri necesare, valoroase, şi servicii *din afara* pieţei locurilor de muncă. Aceasta înseamnă proiectarea de noi produse, materiale, unelte, chiar şi noi culturi agricole care se pot produce pentru ei înşişi, primind câteva instrucţiuni şi servicii de sprijin. „Prosumatorul” sau sectorul de auto-ajutorare pot prelua o parte din sarcina sectorului de schimb, făcând totuşi posibila o viaţă civilizată pentru milioane de oameni.

8. În sfârşit, garantarea unui venit minim. (Chiar şi pro-sumatorii au nevoie de unele câştiguri băneşti.) Asemenea plăţi prin transfer nu trebuie să circule prin canalele convenţionale. Pot fi rezolvate ca impozite pe venit negative, sau pot fi descentralizate, privatizate, canalizate prin familii, biserici, şcoli, firme, conduceri locale şi mii de alte mijloace de transfer, pentru a reduce birocraţia centralizată şi acumularea puterii în mâinile lui Big Brother.

Numai întrunind toate aceste strategii, împreună cu altele mai convenţionale, într-un pachet coerent, vom începe să reducem criza şomajului. Odată ce facem să explodeze vechea şi îngusta concepţie asupra producţiei şi recunoaştem că milioane de oameni contribuie la a face posibil şomajul – chiar dacă ei înşişi nu ocupă slujbe formale – vom pune bazele morale ale unui sistem complet nou şi uman de recompense, adecvat opţiunilor proaspete pe care ni le deschide economia celui de-Al Treilea Val.

3 MITUL JAPONEZ (ŞI ALTELE)

Când eram mic, aveam jucării fabricate în Japonia. Umbreluţe de hârtie, camioane şi maşini în miniatură, armonici… Jucăriile reprezentau unele dintre principalele produse japoneze de export şi erau cunoscute prin tot Vestul ca exemple ale celor mai false şi mai imitative dintre produsele fabricate în masă.

Astăzi, sensul opiniei vestice s-a abătut atât de mult în direcţia opusă, încât produsele japoneze sunt universal admirate pentru calitatea lor. Presa a început dintr-o dată să înfăţişeze Japonia ca pe un superstat ai cărui executanţi deţin talente aproape magice. Japonia, proclamă titlul unei influente cârti, este „Number One”.

Soţia mea, Heidi, şi cu mine, am făcut multe călătorii în Japonia. Am cunoscut prim-miniştri, profesori, demnitari, oficialităţi sindicale, planificatori, economişti, arhitecţi şi scriitori. Cu cât vizităm mai frecvent Japonia, cu atât ne dăm seama cât de puţin ştim despre complexitatea străvechii sale culturi. Un lucru, însă, îl ştiu: întocmai la fel cum, în trecut, ne-au orbit atitudinile rasiste şi îngâmfate ale Vestului faţă de Japonia, am început din nou să ne bazăm decizii importante pe înţelegerea greşită şi simplistă a acestei ţari complexe.

Suntem victime ale mitului invincibilităţii japoneze.

A.T.

■ Ne vom concentra aici asupra noului rol al Japoniei, precum şi a eforturilor făcute de alte naţiuni pentru a se adapta faţă de declinul societăţii industriale. Să începem, însă, cu propriile dumneavoastră experienţe. Când aţi vizitat pentru prima oară Japonia?

□ În aprilie 1970, cu puţin înainte de a fi publicat „Şocul viitorului”, m-am dus la Congresul Internaţional de Cercetări Futurologice de la Kyoto. De-atunci, şi mai ales în ultimii ani, Heidi şi cu mine am făcut acest drum cu oarecare frecvenţă – adeseori în turnee de conferinţe, sau pentru a participa la câte o conferinţă de studii, uneori în legătură cu cărţile mele, iar mai recent datorită coproducţiei de televiziune cu Corpul de Emisie Japonez (N.H.K.).

■ Aţi menţionat anterior că emisiunea de televiziune implica un efort multicultural, cu echipe de realizatori canadieni, americani şi japonezi. Versiunea japoneză era similară cu cea apuseană?

□ Nu. Deşi foloseam multe materiale în comun, stilurile japoneze de televiziune sunt diferite. Astfel, montajul şi prezentarea diferă. Reacţia din rândurile publicului japonez a fost cutremurătoare. Când au difuzat primul episod, într-o vineri seară, japonezii s-au aşteptat la o audienţă de 7.000.000 de telespectatori. În realitate, emisiunea a fost urmărită de 12.000.000 de telespectatori. Şi, în continuare, a câştigat unul dintre cele mai importante premii de televiziune japoneze.

■ Apăruserăţi şi înainte la televiziunea japoneză, nu-i aşa?

□ Da, ţinusem o serie de conferinţe în faţa conducerii ţării, în iarna anului 1980.

Una dintre acestea a fost difuzată pe scară naţională, la o oră de maximă audiţie – şaptezeci de minute fără întrerupere, reprezentând de fapt o cuvântare adresată naţiunii japoneze.

■ Care era esenţa mesajului?

□ Aceea că uluitoarele succese economice din anii '60 şi '70 însemna că Japonia învăţase jocul industrializării. Totodată, însă, se apropia o nouă eră şi simplul fapt că Japonia ştia cum să fabrice maşini ieftine şi de foarte bună calitate, oţeluri sau televizoare, nu însemna că se va descurca neapărat bine în economia restructurată a viitorului.

■ Unul dintre lucrurile pe care le auzim frecvent noi, cei din Vest, este acela că Japonia e mai productivă decât suntem noi. Ce părere aveţi despre această afirmaţie?

□ E o concluzie pripită. Heidi şi cu mine chiar am scris despre acest lucru. Prima problemă constă în definiţia productivităţii. Este una dintre cele mai spongioase şi mai trădătoare concepţii economice. A fost gândită pentru o lume a producţiei materiale, când se putea număra câţi muncitori şi câte ore sunt necesare pentru a confecţiona atâtea cămăşi sau atâtea lingouri de cupru.

Pe măsură ce am înaintat spre ceea ce eu numesc o economie de tip Al Treilea Val, tot mai mult din produsul finit constă în informaţii, servicii, experienţe. Tot mai mult, propriile acţiuni ale consumatorului afectează eficienţa producătorului. În plus, am început să apreciem că „productivitatea” economică este în mod frecvent mai degrabă un artifact al contabilităţii şi al externalizărilor permisibile, decât rezultatul altor factori. Astfel, găsesc că însuşi termenul de „productivitate” ridică probleme insurmontabile.

Însă, chiar dacă folosim vechile definiţii anacronice, ideea că Japonia ar fi mai productivă este falsă.

Trebuie să înţelegeţi că imaginea în Occident a Japoniei este un naiv talmeş-balmeş de stereotipuri. Mai întâi, o socotim o ţărişoară exotică – cu „Madame Butterfly” şi „Mikadoul” la loc de cinste. Apoi, o considerăm puterea imperialistă însetată de sânge care ne-a atacat fără nici un motiv. După război, am privit-o de sus, ca pe o partenera inferioară a Americii – micul popor galben şi înapoiat, dornic sa înveţe de la Occident. Acum, o credem un competitor invincibil, incapabil de inovaţii şi, prin urmare, redus la subterfugiul de a ne fura secretele tehnologice, Ideea se revendică încă odată de la vechiul stereotip rasist al „orientalului viclean”. Toate acestea sunt nişte imagini absurde de bandă desenată şi, totuşi, unii dintre cei mai inteligenţi oameni de afaceri şi lideri guvernamentali apuseni, ca să nu mai pomenim şi milioanele de cetăţeni de rând, le cred.

Intelectuali respectabili discută cu sobrietate dacă Japonia este sau nu *Number One* – de parcă naţiunile sau culturile ar putea fi clasate ca nişte echipe de baseball.

■ Dar este Japonia mai productivă?

□ Anumite industrii sunt, cu siguranţă – câteva mari industrii de export. Acestea sunt cele cu care trebuie să concureze alte ţări, aşa că toată lumea este conştientă de ponderea lor. Vedem milioane de produse Toyota şi Panasonic şi

suntem uimiţi de viteza şi economicitatea cu care sunt fabricate.

Aceasta, însă, este o mostră foarte neconcludentă. Când privim multe alte industrii, constatăm că, fie şi după vechile sisteme de măsură, Japonia se situează în urma Statelor Unite şi a ţărilor din Piaţa Comună, din punct de vedere al productivităţii. Pe deasupra, sistemul lor de distribuţie este frecvent criticat pentru a fi neproductiv. Tot ce avem de făcut este să calculăm numărul de vânzători din magazine ca Mitsukoshi sau Hankyu, în Ginza, ca să ne întrebăm ce fac cu toţii acolo. În plus, Japonia e o naţiune de firme familiale, mici, cu muncă intensivă etc. Şi acelaşi lucru e valabil şi pentru agricultura ei. Astfel, chiar dacă aplicăm criteriile convenţionale, ideea că Japonia ar fi mai productivă economic este, fără-ndoială, discutabilă. Interesant este reversul. S-ar putea argumenta că Japonia e mai productivă socialmente, în multe privinţe.

CULTURA LUI MĂMICA-SI-TĂTICU

■ Ce înţelegeţi prin productivitate socială?

□ Să luăm cele două sectoare pe care le-am menţionat – comerţul en detail şi agricultura. Câtă vreme un economist convenţional poate spune că e ineficient să ai mici ferme cu muncă intensivă care sunt subvenţionate indirect de către stat, este clar că păstrarea acestui sector menţine un grad de stabilitate socială. Le oferă multor japonezi un mod de viaţă situat pe jumătate în economia industrială, pe jumătate în afara ei. Le permite multora să lucreze parţial în fabrică, parţial la câmp.

În mod similar, sutele de mii de mici magazine ale lui mămica-şi-tăticu reprezintă nu numai o structură economică, ci şi un anumit gen de viaţă şi cultură de familie: clasa buticarilor, cu legăturile ei familiale deosebit de puternice. Această situaţie se poate numi valoroasă socialmente.

Partidul Liberal-Democrat (conservator după standardele americane sau europene) obţine mult sprijin din aceste sectoare şi, la rândul său, le protejează cu subsidii directe sau indirecte.

Odată ce priveşti sub suprafaţă, constaţi că preamărita productivitate se risipeşte adeseori ca fumul. E mare la export, şi mică în alte domenii. E înaltă la oţelurile şi maşinile exportate, dar joasă la articole de uz casnic şi alte servicii. Spre deosebire de S.U A, este scăzută la aluminiu, produse farmaceutice, chimicale, alimente şi alte industrii. Este ridicată în fabricaţia de masă pe scară largă, care se reduce – dar coborâtă în sectorul funcţionăresc, care se extinde rapid. De fapt, munca de birou japoneză este un arhetip al lipsei de productivitate. Este aproape dickensiană, cu mii de funcţionari bărbaţi lucrând printre dosare învălmăşite în enorme grămezi dezorganizate,[14] şi hoarde de tinere fete care deschid uşi, fac comisioane şi servesc ceai vizitatorilor.[15]

---

[14] Nu întâmplător, această situaţie este subiectul antologicei secvenţe introductive din capodopera *Ikiru* ("A trăi"), 1952, r. Akira Kurosawa (n.tr.).

[15] O parte din înapoierea sectorului funcţionăresc din Japonia poate fi pusă pe seama limbii japoneze înseşi. Întrucât engleza şi alte limbi alfabetice folosesc un număr mic de caractere, sunt uşor reductibile la claviatura unei maşini de scris şi sistemul de îndosariere. Cu aceste tehnologii, Vestul a

Conform profesorului Kazukiyo Kurosawa de la Institutul de Tehnologie din Tokyo, specialist în studiul productivităţii funcţionăreşti, birourile americane sunt cu 30-50% mai productive decât corespondentele lor japoneze. Jon Woronoff, ale cărui cărţi despre Japonia risipesc mult din fumul academic, tratează chestiunea în cartea sa *Japan's Wasted Workers*[16].

De asemenea, tindem să uităm că Japonia cunoaşte aceleaşi dislocări zdrobitoare ca Vestul, în restructurarea economiei sale. Îşi investeşte resursele în sectoare din Al Treilea Val, cum sunt computerele, cipurile şi biotehnologia. Simultan, însă, suferă momente grele în sectoarele din Al Doilea Val. Cu toată concurenţa pe care i-o impun Occidentului, producătorii de oţel japonezi operează la 66% din capacitate. Textilele au greutăţi. Şi la fel se întâmplă cu majoritatea industriilor tradiţionale.

■ Consideraţi sistemul de angajare pe viaţă un alt exemplu al eficienţei sociale?

□ Occidentalii par a avea ideea că muncitorii japonezi nu sunt concediaţi niciodată – că, odată angajat, muncitorul este ţinut la nesfârşit în cadrul companiei. Şi se spune adeseori că acest sistem e un vestigiu al feudalismului. Este o concepţie greşită, din ambele puncte de vedere.

Pentru început, sistemul angajărilor pe viaţă nu poate fi revendicat direct din feudalism. De fapt, a fost introdus în momente diferite din anii 1930 şi 1950, în funcţie de industrii.

Apoi, nu se aplică tuturor muncitorilor şi industriilor. Multe întreprinderi mici nu oferă garanţii de angajare. Chiar şi în companiile mai mari, sistemul nu se aplică întotdeauna. Femeile, de exemplu, sunt frecvent clasate ca lucrătoare temporare sau provizorii şi, prin urmare, nu intră la socoteală. La fel şi mulţi tineri. (E greu de ştiut exact ce procentaj de muncitori intră în calcul, din moment ce, foarte adesea, sistemul e neoficial şi nu face parte din contractul de angajare.) McKinsey, firma de Consulting, estima recent că numai 35% dintre muncitorii japonezi sunt efectiv protejaţi.

Iar lungimea garanţiei „pe viaţă" se reduce şi ea. Îmi amintesc o glumă japoneză despre chiriile mari şi faptul că yenul cumpără în fiecare an tot mai puţin spaţiu. Japonezii nu măsoară suprafeţele locuibile în metri sau picioare, ci într-o unitate bazată pe preşul tatami obişnuit. O cameră poate avea şase tatami-uri sau zece tatami-uri. Şi, pe măsură ce suprafaţa camerei scade, glumea spunea că „tatami-ul se micşorează". Acelaşi lucru se întâmplă şi cu lungimea angajării „pe viaţă". Salariaţii – inclusiv funcţionarii superiori – sunt îndemnaţi, uneori chiar forţaţi, să se pensioneze mai devreme, sau sunt reangajaţi cu o fracţiune din salariul lor normal.

De fapt, sistemul, care a funcţionat bine în perioadă de expansiune rapidă, este

---

standardizat munca de birou, la fel cum a standardizat şi munca din fabrică, după revoluţia industrială. Prin contrast, japonezii folosesc mii de caractere ideografice chineze, alături de numeroase semne fonetice japoneze, iar munca de birou se bazează încă în mare măsură pe lucrul manual. Efectiv, biroul japonez încă mai funcţionează într-un mod propriu Primului Val. Recenta invenţie a procesoarelor japoneze de cuvinte, însă, ar putea duce la un progres major. La fel ca unele „ţări în curs de dezvoltare", birotica japoneză poate fi capabilă să „sară o etapă", trecând direct din Primul Val în Al Treilea Val. (n.a.).

[16] „Muncitorii irosiţi ai Japoniei" (n.tr.).

acum în pericol să se destrame. Rămâne de văzut cât timp pot satisface firmele japoneze angajamentul pe viaţă, în perioade de contracţie acută.

Cu toate acestea, atâta timp cât durează, sistemul apără mulţi oameni de suişurile şi coborâşurile economiei. Este un stabilizator important, pentru aceia care beneficiază de el, şi accelerează schimbările tehnice din Japonia.

■ Cum reuşeşte?

□ Prin faptul că, în măsura în care muncitorii sunt protejaţi, ei nu se tem de cele mai recente tehnologii şi nu li se împotrivesc – adeseori primesc cu bucurie computerele, roboţii şi alte inovaţii. S-ar putea argumenta că aceasta e o formă de productivitate socială care apoi rentează în termenii productivităţii economice.

Dar asta nu înseamnă, aşa cum cred unii, că Japonia se va repezi spre viitor mai repede decât oricare altă naţiune. Nici o ţară nu e *Number One.* Însăşi această concepţie este unidimensională. Fiecare naţiune are propriile ei avantaje şi dezavantaje, pe măsură ce întreaga civilizaţie industrială se transformă.

NOSTALGIA – BOALA ENGLEZĂ

■ Cum aţi compara S.U.A., Japonia şi Europa, din aceste puncte de vedere?

□ Japonia are câteva avantaje puternice, pe lângă cel pe care tocmai l-am menţionat – îmbrăţişarea tehnologiei computerelor, bunăvoinţa de a accepta noile tehnologii. Mai presus de acestea, deţine un grad de conştiinţă a viitorului care e de-a dreptul uimitor. Britanicii – tot un popor insular – se bălăcesc interminabil în trecut, jelindu-şi imperiul pierdut, dedându-se la un circ şovin, transmiţând somptuoase emisiuni de televiziune despre epoca elizabetană şi cea victoriană, şi umplându-şi librăriile şi revistele cu nostalgie. Japonezilor nu le place nimic mai mult decât să gândească, să vorbească, să dezbată, să imagineze, să se certe şi să se stimuleze reciproc cu imagini ale viitorului. Asta nu înseamnă că şi-au pierdut trecutul. Îndrăznesc să spun că trecutul este mai prezent în Japonia, chiar şi azi, decât în Marea Britanie. Dar publicul e mai acordat pe viitor şi pe schimbare. Cheia acestui fenomen, cred, este sentimentul lor colectiv de nesiguranţă – mergând chiar până la paranoia.

Englezii au manifestat contrariul – o pasivitate amorţită în faţa dezastrului care-i ameninţă. Japonezii, dimpotrivă, tind să se îngrijoreze enorm. Cred că o mare parte din acest lucru are de-a face cu succesele coloniale din trecut ale Coroanei Britanice, care le-au conferit actualei generaţii de conducători englezi un simţ exacerbat al puterii şi importanţei Marii Britanii. La polul opus, japonezii sunt acut conştienţi că aventurile lor imperiale nu le-au adus altceva decât incredibile suferinţe şi distrugeri. Cred că această ascuţită luciditate este cheia supravieţuirii japoneze.

Marea Britanie e nu numai înşeuată cu atitudini culturale care fac ca *orice* schimbare să fie dureroasă, ci are şi o bază tehnologică decrepită, iar puterea politică se împarte între două partide virtualmente blocate în industria celui de-Al Doilea Val. Lipsa de reprezentare proporţională, structura internă a partidelor şi sistemul electoral centralizează multă putere în mâinile partidelor, care la rândul lor depind de marile sindicate, pe de o parte, şi de marii patroni, pe de alta.

Partidul Laburist pare aproape să jinduiască la o revenire în anii 1930, când toate direcţiile erau clare, iar unele părţi din el intră sub controlul unei facţiuni doctrinare troţkiste a cărei viziune datează tocmai din 1917. Conservatorii, dacă ar avea de ales, par să prefere o întoarcerea la vremurile şi mai bune din 1830.

Rămân prinşi la mijloc liberalii şi micul Partid Social-Democrat, întemeiat în jurul unor oameni ca David Owen şi Shirley Williams, formaţiuni politice care sunt prin definiţie mai deschise, constructive şi non-doctrinare – dar ale căror programe reflectă o căutare a desuetei căi mediane, în locul unei solide înţelegeri a noii societăţi în curs de a lua naştere.

Ca rezultat, în Marea Britanie tinde să se manifeste o feroce rezistenţă la inovaţie. Cercetătorii englezi au pus, în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, bazele multora dintre actualele progrese din informatică şi comunicaţii. Dar afacerile britanice nu au investit în aceste inovaţii, creând noi industrii, de tip Al Treilea Val, pe baza lor. Inginerii şi oamenii de ştiinţă englezi din ultimii ani au insistat pentru transmiterea datelor prin telefon şi unde radio, până la ecranele de televiziune ale utilizatorilor, iar acum în Milton Keynes funcţionează chiar şi un sistem experimental de televiziune cu plată, bazat pe tehnologia fibrelor optice.

Când, însă, guvernul, după dezbateri interminabile, a anunţat în sfârşit că va permite introducerea televiziunii prin cablu, răspunsul vechilor baroni ai puterii a fost instantaneu şi sălbatic. *British Broadcasting Corporation* a acuzat televiziunea prin cablu că va fragmenta naţiunea (adică publicul B.B.C.); iar sindicatele au trecut la atac, sub pretextul ridicol că se vor împuţina locurile de muncă (când, de fapt, era mai probabil tocmai contrariul).

Orice mişcare înţeleasă ca slăbind dominaţia vechilor elite centraliste, în domeniul cărbunelui, al oţelului, autovehiculelor, transmisiunilor sau oricare altul, este imediat ridiculizată şi combătută. Aproape ca şi cum Anglia, după ce a dat naştere erei industriale, ar duşmăni acum orice efort de a o lăsa în urmă. Până când Marea Britanie nu-şi va rupe menghina sistemului politic bipartit, perspectivele ei rămân sumbre.

DECONECTAREA FRANCEZA

■ Şi restul Europei?

□ Franţa înaintează intermitent şi nehotărât. La fel ca Japonia, e supracentralizată. Administraţia Mitterrand vorbea despre descentralizarea guvernului şi a Parisului. Când, însă, a venit vorba despre puterea economică, s-a îndreptat, spre o şi mai mare centralizare.

Pe de altă parte, spre deosebire de britanici, francezii au demonstrat un acut interes faţă de ceea ce ei numesc *informatique* – telecomunicaţii şi tehnică de calcul – care are un rol critic pentru viitorul lor. Din nou, guvernul actual pare să oscileze între a anunţa grandioase planuri de descentralizare şi a reveni apoi la starea de fapt. Franţa discuta despre democratizarea computerelor şi a procesărilor de date, propunând încercări de a dezvolta aceste noi tehnologii dintr-un punct de vedere social. Avea un plan de a dona suma de 30.000.000 de computere, în cadrul unei

renovări drastic necesitate a sistemului telefonic. Urma să traducă toate registrele de telefon în limbaj electronic. Apoi, s-a răzgândit şi a preferat să păstreze registrele de hârtie. Exact ca şi cum ar fi scos priza din perete.

Apoi, Franţa a anunţat un mega-plan de a-şi integra industriile electronice într-un singur întreg, finanţat de stat. A propus să se concentreze asupra designului asistat de computer, fabricaţiei de computere *mainframe* şi mai mici, dezvoltarea tehnologiilor de recunoaştere a vorbirii şi altele asemenea. Insista că, încercând să lege totul laolaltă în acest macro-snop, nu făcea decât să copieze modelul japonez – ceea ce, dacă e s-o spunem pe-a dreaptă, i-ar copia tocmai defectele. Încă o dată avem de-a face cu o supra-centralizare, şi nu-i acord acestui mega-plan prea mari speranţe de succes.

În acelaşi timp, Franţa face mari eforturi, cu multă publicitate, pentru a ajuta să se exporte computerele franceze, mai ales în Lumea a Treia, unde S.U.A. nu au prea multă autoritate, iar Japonia, deocamdată, se concentrează mai ales asupra Asiei de Est.

De exemplu, francezii au înfiinţat un foarte vizibil centru de studii asupra aplicaţiilor tehnicii de calcul în problemele Lumii a Treia. Modelul însă, din nou, este extrem de centralizat. În loc să finanţeze cercetări universitare şi industriale, cum se poate întâmpla în S.U.A., creează un singur centru pentru un scop prea amplu.

Franţa mai este şi principalul sponsor, din câte înţeleg, al Biroului Interguvernamental de Informatică (I.B.I.) – un grup de până la treizeci şi cinci de naţiuni interesate în răspândirea computerelor prin Lumea a Treia. Indiferent de motive, comerciale, idealiste sau de ambele naturi, probabil că e o iniţiativă utilă.

De asemenea, Franţa deţine o poziţie puternică în câteva dintre celelalte noi ştiinţe. Are o puternică mişcare ecologistă. Are un public cultivat. Realele sale slăbiciuni de perspectivă rezidă în teocraţia elitistă, accentul pus pe naţionalizare, necontenitul supra-control al televiziunii şi monopolul pe telefoane. În ciuda acestora, însă, Fanta începe să recunoască faptul că nu-şi poate reconstrui economia pur şi simplu, pe baza vechilor industrii.

TEHNOFOBIA DIN GERMANIA

■ V-aţi referit la englezi şi francezi. Ce ne puteţi spune despre restul Europei?

□ Nu putem sumariza în atât de puţine cuvinte complexitatea situaţiei din fiecare ţară. Este clar, însă, că Germania de Vest este prinsă şi ea în valul de restructurări economice şi sociale despre care am discutat până acum. După Al Doilea Război Mondial, Germania s-a reclădit sub forma societăţii industriale *par excellence* – standardizată, centralizată, sincronizată şi toate celelalte. A devenit un exemplu perfect cristalizat al societăţii producătorilor şi consumatorilor de masă.

S-a concentrat mai ales asupra fabricaţiei în masă – industriile tipice din Al Doilea Val, care au acum cele mai mari necazuri. Un raport recent pentru Ministerul Cercetării şi Tehnologiei de la Bonn indica faptul că industriile cele mai vulnerabile din Germania erau metalurgia de bază, industria chimică, ingineria mecanică, industria

cauciucului etc.- adică tocmai industriile în care Germania a avut cele mai mari succese pe plan istoric.

Astăzi, Germania are cea mai ridicată rată a şomajului din ultimii treizeci de ani, iar prăbuşirea A.E.G. a fost cea mai mare catastrofă economică de la sfârşitul războiului încoace.

Între timp, Germania a făcut foarte puţin pentru a-şi crea un sector de tip Al Treilea Val viabil. Este slabă în materie de biotehnologie. A efectuat câteva experimente în noile domenii ale telecomunicaţiilor – cu videotexul, de exemplu, pentru a le transmite informaţii consumatorilor pe ecranul televizorului de acasă. Dar a înaintat foarte încet spre descentralizarea comunicaţiilor şi are un sistem de învăţământ rigid şi supra-specializat, care descurajează inovaţiile, creativitatea şi spiritul de iniţiativă.

Guvernul german, de fapt, a contribuit la tehnofobia de masă în rândurile tinerilor. Stimulând tehnologia centralizată, pe scară largă, dedicându-se în proporţii vaste şi exagerate energiei nucleare de export ca şi pentru uz intern, a generat impresia că viitoarele tehnologii trebuie, din necesitate, să fie mari, centralizate şi inumane. Procedând astfel, a demonstrat lipsă de sofisticare. Helmut Schmidt a justificat odată imboldul pentru exporturile nucleare pe temeiul că americanii aveau un avantaj prea mare în aeronavele civile şi computere – de parcă n-ar mai exista şi alte posibilităţi de export! Această energie a exporturilor a ajutat să progreseze dezvoltarea nucleară în ţări ca Argentina şi Africa de Sud.

Prin urmare, Germania din acest moment este polarizată. Pe de o parte, avem stabilimentul de tip Al Doilea Val, care crede că poate să repună în funcţiune vechile industrii sau să le modifice, păstrând însă esenţialmente aceeaşi structură tehnologică şi socială. Cu el se confruntă un tineret tot mai alienat şi nemulţumit, care se întoarce spre o romantică glorificare germanică a trecutului din Primul Val. Nu înţelege deloc clar noile posibilităţi pe care i le deschide cel de-Al Treilea Val.

Această scindare din Germania este – sau ar trebui să fie – neliniştitoare pentru oricine îşi aminteşte Germania dinainte de război. Ar putea fi periculoasă şi pentru restul Europei, dacă situaţia politică devine şi mai instabilă.

Din fericire, limitele nu sunt trasate la fel de acut şi în alte ţări – în Scandinavia, de exemplu.

■ Suedia a fost întotdeauna un exemplu pentru cei interesaţi de teoria politică şi economică. Cum stau lucrurile acolo?

□ Întrucât este o piaţă atât de mică – în fond, Suedia are doar circa opt milioane de locuitori – ea nu a putut concura cu giganţii din noile domenii *high-tech,* ca acela al computerelor. I.B.M. continuă să domine scena. De asemenea, computerele suedeze sunt încă foarte centralizate, autorităţile locale, băncile şi alte agenţii operând asupra bazelor centrale de date, iar populaţia fiind foarte preocupată de invazia asupra discreţiei. Când am fost ultima oară la Stockholm, am avut şansa de a vorbi cu Jan Freese, director al Comisiei de Inspecţie a Datelor – o agenţie guvernamentală care se ocupă de protecţia intimităţii. Este o puternică apărătoare a

drepturilor individuale, a cărei necesitate a generat-o centralismul accentuat. De fapt, Ministerul Suedez al Apărării a emis un raport argumentând că Suedia este vulnerabilă din punct de vedere militar şi social datorită dependenţei sale de sistemele centralizate de date.

Dar impulsul spre sistemele de calcul ale celui de-Al Treilea Val – descentralizarea şi computerele personale – a început deja şi sunt sigur că, de-acum încolo, va evolua foarte repede.

Suedia se mai aşteaptă şi la o grabnică expansiune a automatizării birotice – şi este în vigoare o înţelegere între patroni şi L.O., principalul sindicat profesional, guvernând introducerea noilor tehnologii funcţionăreşti. În sectorul de fabricaţie, Suedia are deja 1.000 de roboţi instalaţi şi se aşteaptă ca, prin anul 1990, să ajungă la 6.000-9.000.

Suedia mai are şi o administraţie corporatistă inteligentă. Volvo, de exemplu, după ce a văzut ceea ce era evident, a experimentat cu umanizarea muncii de fabrică şi de asemenea, în urmă cu zece ani, a început să renunţe la totala dependenţă de afacerile cu maşini. Autovehiculele reprezintă acum doar 25% din afacerile firmei Volvo, de la 75% în 1970. Mai mult, Volvo îşi orientează maşinile spre un segment îngust al pieţei – ceea ce e foarte bine gândit. A.S.E.A., un alt mare concern suedez, exportă deja roboţi în – ia ghiciţi – Japonia.

Prin urmare, există semne că Suedia începe să se adapteze pentru Al Treilea Val.

■ Dar sovietele?

□ S-ar putea să fie necesar să revenim la ele mai târziu. Deocamdată, cred că le putem rezuma situaţia în termeni marxişti clasici. Sistemul lor este atât de centralizat, atât de înăbuşitor, atât de anti-novator, încât efectiv ţin în loc dezvoltarea tehnologică. Este un exemplu ideal a ceea ce Marx denumea o situaţie revoluţionară – o situaţie în care „relaţiile sociale de producţie” împiedică evoluţia ulterioară a „forţelor de producţie”.

Iar sovieticii cred că-şi pot rezolva problemele cumpărând tehnologie sau furând-o. Dar problema lor nu se poate remedia atât de uşor.

AVANTAJUL AMERICAN

■ Şi, în sfârşit, înainte de a închide cercul, revenind la Japonia, cum vedeţi Statele Unite?

□ În pofida tuturor problemelor, cred totuşi că S.U.A. au avantaje enorme. Posedă propriile lor resurse naturale, spre deosebire de Japonia. Au ţiţeiul lor propriu, spre deosebire atât de Japonia, cât şi de Europa. Au cea mai descentralizată conducere dintre toate naţiunile de înaltă tehnicitate. Au un public educat. Comunicaţiile lor sunt cele mai de-masificate şi avansate din lume. Au o bază R&D foarte puternică. În pofida tuturor neajunsurilor, au cea mai mare experienţă în materie de democraţie elementară.

Mai au şi o tradiţie a antreprenorialismului care a făcut posibil, de exemplu,

neaşteptatul succes al firmei Apple Computer. Ar fi pur şi simplu de neconceput, în majoritatea celorlalte ţări, ca doi ingineri în vârstă de sub treizeci de ani să creeze un *home-computer,* să înfiinţeze o companie şi, în cinci ani; să facă din ea o mare firmă.

În sfârşit – şi, poate, lucrul cel mai important – S.U.A. au cea mai mare experienţă în a trata chestiunile diversităţii sociale, politice şi etnice, ale bigotismului rasial şi discriminărilor sexuale. Asta nu înseamnă că S.U.A. au început, măcar, să rezolve aceste probleme, dar ele sunt mai amplu discutate decât, eventual, în Japonia sau în majoritatea ţarilor din Europa de Vest. Luându-le pe toate la un loc, ele constituie avantaje veritabile dacă vrem să ieşim din epoca industrială tradiţională.

Cu toate acestea, nu pot spune că o naţiune e „în frunte" – procesul nu este unilinar. Ceea ce se poate zice despre Japonia, subiectul nostru iniţial de discuţie, este că – în vreme ce s-ar putea să nu-şi privească în faţă problemele sociale, educaţionale şi culturale care vor urma – se confruntă cu problemele sale economice într-un mod mai conştient decât noi, ceilalţi.

■ Pe baza acestui lucru, unui outsider îi este greu să-şi imagineze de ce japonezii se simt atât de vulnerabili.

□ Răspunsul uzual e un set de statistici. Japonia trebuie să importe 90-95% din energia necesară. Trebuie să importe jumătate din, hrană. E extrem de sensibilă la orice suişuri şi coborâşuri din aprovizionarea cu resurse. Depinde total de sistemul comercial.

Cred, însă, că Japonia are un alt tendon al lui Ahile – şi, în acest sens, mă contrazic adeseori cu prietenii mei japonezi. Este vorba de omogenitatea sa rasială şi culturală.

Nici nu mai pot număra de câte ori mi-au spus japonezii că această uniformitate îi va ajuta să efectueze tranziţia din epoca industrială în noua economie. Totuşi, eu văd situaţia cu totul altfel. Câtă vreme omogenitatea poate să fi fost un avantaj în lupta lor de a-şi crea o societate industrială de masă în ultimul secol, ea este exact opusul a ceea ce necesită noua societate. Toate ţările *high-tech* se diferenţiază rapid, iar diversitatea, în ciuda tuturor problemelor sale, se va dovedi a fi un factor pozitiv, nu negativ. Provocarea cu care ne vom confrunta toţi este aceea de a face faţă nivelurilor în rapidă creştere ale diversităţii sociale, culturale, politice şi tehnologice – nu uniformităţii.

DINCOLO DE SHOJI

■ Mulţi descriu Japonia ca pe o ţară fără conflicte de clasă – o societate în consens, unde muncitorii şi patronii îşi rezolvă armonios divergenţele, în care lucrătorii participă la luarea deciziilor şi se aruncă în producţie cu mult entuziasm. Cum se potriveşte acest lucru cu observaţiile dumneavoastră – şi cum se leagă de opinia dumneavoastră că societatea în curs de apariţie va fi de-masificată?

□ Imaginea predominantă este, încă o dată, superficială. Se vorbeşte mult despre *wakai,* sau reconcilierea disensiunilor, şi despre consens. Dar dacă japonezii sunt atât de capabili să-şi rezolve neînţelegerile paşnic, cum se explică violentele

proteste ale fermierilor, studenţilor şi ecologiştilor, care aproape au distrus aeroportul Narita de lângă Tokyo, în urmă cu câţiva ani? Sau protestele studenţeşti din anii '60, ori continuele violenţe intestine din cadrul grupărilor de stânga?

Odată ce privim dincolo de panoul *shoji,* găsim în Japonia mult mai puţin consens decât presupun cei din afară. Unii dintre membrii generaţiei mai vârstnice se plâng cu înverşunare de această situaţie. Konosuke Matsushita, de exemplu, fondatorul firmei Matsushita Electric, a atacat Japonia zilelor noastre fiindcă „oamenii sunt divizaţi drastic şi toţi îşi urmăresc propriile scopuri”. Iar generaţia tânără se dovedeşte a fi mult mai individualistă, mai puţin dispusă să se sacrifice pentru corporaţie sau naţiune decât generaţia vârstnică.

Cât despre mitul muncitorului fericit, relaţiile de muncă din cadrul firmei Toyota, de exemple, au fost oricum, numai amicale nu. N-or fi sindicatele profesionale japoneze la fel de agresive sau independente ca acelea din Vest, dar ideea că ar fi nişte fantoşe este tot un mit. În timpul anului cât am lucrat împreună la programul de televiziune, de pildă, echipa japoneză insista să respectăm regulile sindicale şi le aplica mai strict decât ne-ar da de bănuit stereotipurile noastre occidentale.

Iar în vreme ce conflictele de clasă pot părea amortizate, după standardele noastre, se desfăşoară suficiente conflicte pe alte axe. Japonia are o mişcare ecologistă agresivă. Are o mişcare a consumatorilor. Are destule conflicte silenţioase între diverse blocuri industriale şi financiare. Pur şi simplu, nu este societatea scutită de conflicte pe care şi-o imaginează oamenii. Ceea ce înseamnă, altfel spus, că e o societate reală, alcătuită din oameni adevăraţi, nu din stereotipuri. E plină de toate divergenţele acute la care ne putem aştepta din partea unei populaţii de 118.000.000 locuitori. Japonia are grave probleme interne proprii, iar ideea că Europa sau S.U.A. ar trebui să adopte metodele manageriale japoneze, sau să se îndrepte spre genul de cooperare între stat şi firme care s-ar presupune că există în Japonia, e naivă.

Categoric, nu vreau să spun că restul lumii nu are nimic de învăţat de la Japonia. Sunt foarte multe de învăţat – dar de la adevărata Japonie, nu de la hiper-simplificatele manechine de carton care sunt prezentate lumii. Adevărul este că suntem zoriţi să adoptăm multe dintre practicile pe care Japonia din ziua de azi se pregăteşte să le elimine.

Japonezii cunosc limitele foarte nesigure ale propriilor lor succese. Ştiu că ceea ce i-a ajutat până acum ar putea să se întoarcă efectiv împotriva lor, în viitorul apropiat. Ştiu că ne aflăm în tranziţia către un nou tip de societate. Sunt amuzaţi şi flataţi că am început dintr-o dată să trimitem misiuni care să-i studieze, în loc să se întâmple viceversa. Dar până şi această nouă curiozitate e dublată de o profundă ignoranţă culturală, clădită pe un substrat de rasism occidental.

Chiar şi acum, când Vestului, din necesitate, i s-a trezit brusc un nou interes faţă de Japonia, studiem sistemele de management dintr-un sector îngust, orientat spre export, al economiei, dar acordăm foarte puţină atenţie Japoniei ca întreg, problemelor, preocupărilor şi politicii sale.

O pot garanta, din proprie experienţă. Am menţionat conferinţele ţinute de

mine în Japonia. Ei bine, recent am găsit o referire la ele în *Asian Wall Street Journal,* care aduce atingere directă acestei discuţii. Spunea, citez: „Majoritatea firmelor, a liderilor politici şi universitari japonezi, i-au audiat conferinţele, care au fost de asemenea transmise şi de către o reţea naţională de televiziune japoneză”. Dar – aici e aici – „nu acelaşi lucru se poate spune despre conferenţiarii japonezi din Statele Unite. Rareori, dacă nu chiar niciodată, conferinţa vreunui japonez a fost transmisă de către o reţea americană”. Şi acelaşi lucru e valabil şi pentru cultură. Japonezii traduc sute, mii de cărţi din străinătate, în pofida unei vogi recente, noi nu ne deranjăm să traducem prea multe cărţi japoneze. Cât de mulţi autori japonezi pot nominaliza americanii? Poate pe Mishima. Şi nu datorită cărţilor lui. Ci fiindcă a fost destul de nebun ca să-şi spintece spectaculos burta.

IMPULSUL SPRE REÎNARMARE

■ Mishima a fost un fascist ultranaţionalist, nu-i aşa? Sinuciderea lui nu cumva a reprezentat o tentativă de a smulge sprijinul pentru o Japonie remilitarizată? Ce legătură are acest lucru cu presiunile americane pentru cheltuieli militare crescânde din partea japonezilor?

□ Nu cred că Mishima, ca atare, e foarte important în contextul de faţă. Faptul că a format un cult şi a mărşăluit într-un cartier general al armatei ca să se sinucidă e mai mult o curiozitate, decât altceva. Mă întristează gândul că un scriitor atât de talentat a putut fi şi atât de psihopat. Dar incidentul Mishima din urmă cu circa un deceniu ar trebui să le aducă aminte celor de la Washington că în Japonia rămâne o grupare politică măruntă, dar virulentă şi potenţialmente periculoasă, al cărei scop îl reprezintă remilitarizarea.

De fiecare dată când Washington-ul forţează mâna Japoniei să cheltuiască mai mult pe avioane de război sau să-şi mărească flota pentru a ajuta la patrularea pe căile maritime din Pacific, sprijină, involuntar, acest grup de extremişti – care, la o adică, e ultranaţionalist şi, prin urmare, antiamerican. Simultan, politica americană alimentează şi antiamericanismul în rândurile celor ce se autointitulează „de stânga”. Şi întrucât înţelege complet greşit cultura japoneză, Washington-ul îşi exercită presiunile în forţă, alienând totodată şi aripa de centru-dreapta. Rezultatul constă într-un resentiment crescând care poate exploda cu uşurinţă, dacă presiunile comerciale şi economice se agravează.

■ Deci vă opuneţi efortului de reînarmare?

□ Am spus şi în Japonia exact acelaşi lucru pe care l-am spus în S.U.A. – că dacă aş fi japonez, m-aş opune actualei politici a Partidului Liberal-Democratic de guvernământ, care a cedat presiunilor de la Washington şi a umflat bugetul de înarmare.

Dar, totodată, m-aş răzgândi foarte repede.

Dacă aş vedea semne ale unei apropieri sovieto-chineze, pe care nu o consider imposibilă, cu siguranţă că aş dori mai multe avioane şi vapoare.

Admir mult Articolul Nouă din Constituţia Japoneză, care are menirea de a

preveni reînarmarea, şi mai ales înarmarea nucleară, a Japoniei. Este un document remarcabil, un document politic unic. Aş fi dezolat să-l văd anulat sau diluat. Dar mai există şi o lume a *realpolitik-ului.* Iar „clauza de pace” s-a bazat pe premisele dominaţiei economice a S.U.A. şi prezenţei unei umbrele militare americane deasupra Japoniei. În măsura în care prezenţa militară a S.U.A. slăbeşte şi rivalitatea economică americano-japoneză se intensifică, devine tot mai greu să se menţină Articolul Nouă.

DÉJÀ VU ÎN PACIFIC?

■ Păreţi a insinua că, într-o bună zi, S.U.A. şi Japonia ar putea chiar să intre în conflict militar, în Pacific?

□ Din păcate, nici chiar această idee oribilă nu se poate elimina în întregime. Pare complet neplauzibilă. Dar am citit despre originile ultimului război din Pacific, şi au fost uitate numeroase fapte pe care merită să ni le reamintim.

De exemplu, în 1908, un scriitor american pe nume Homer Lea – proto-fascist, dar sclipitor şi elocvent a scris o carte în care prezicea războiul din Pacific care avea să înceapă peste treizeci de ani. În carte, Lea argumenta că Pacificul urma să înlocuiască în cele din urmă Atlanticul, ca principală scenă a comerţului şi schimburilor culturale mondiale, şi că rivalitatea economică avea să împingă inevitabil S.U.A. şi Japonia spre coliziune. Tensiunile urmau să fie accentuate de către neînţelegerile culturale, de către sistemele morale şi religioase conflictuale şi de către maltratarea minorităţilor orientale din partea americanilor – rasismul „pericolului galben”.

Merită să reţinem, între paranteze, că astăzi Bazinul Pacificului este regiunea lumii cu cea mai rapidă dezvoltare economică, apoi, că atât capitalul american cât şi cel japonez deţin investiţii majore pe toată suprafaţa Pacificului, şi că studiile de recensământ îi indică pe orientali ca fiind grupul minoritar din S.U.A. în cea mai rapidă evoluţie, de acum şi până în 1995.

Lea a spus că America greşea localizând „pericolul galben” în China. De Japonia trebuia să se teamă cu adevărat, după care continua prin a descrie, uluitor de detaliat, cum s-ar desfăşura un război în Pacific. Sublinia importanţa strategică fundamentală a Hawai-ului, Filipinelor şi Alaskăi. A început apoi să înfăţişeze debarcarea efectivă a trupelor japoneze pe Coasta de Vest a S.U.A., indicând porturile şi drumurile pe care aveau să le folosească, proviziile de apă pe care urmau să le taie etc.

A fost un excentric *tour de force,* cu intenţia de a provoca S.U.A. să-şi accentueze cheltuielile militare, sărind mult peste cal. Astăzi, însă, lectura cărţii ne dă fiori, dacă ne amintim că mai târziu cu aproximativ un deceniu, în anii 1920, febra imperialistă făcea ravagii prin Japonia, care se pregătea să atace China. Japonia avea de gând să „administreze” toată Asia de Est. Indonezia urma s-o alimenteze cu petrol; Manciuria, cu cărbuni. China avea să ofere piaţa de desfacere şi mâna de lucru.

Prin 1930, bântuia un adevărat război comercial Japonezii, urmărind pieţe până atunci monopolizate de către Occident, doborau preţurile apusene prin întreaga lume. Un ventilator G.E., de exemplu, se vindea cu un preţ triplu faţă de cel al unui ventilator japonez. Bumbacul *made in Japan,* ţesăturile, borcanele, articolele de marochinărie,

toate se vindeau mai ieftin decât produsele vestice. Se puteau cumpăra textile japoneze din Lancaster, Anglia, la preţuri mai mici decât cele ale materialelor confecţionate efectiv în fabricile din Lancaster. Şi se auzeau aceleaşi argumente despre dumping, aceleaşi apeluri la politici protecţioniste, aceleaşi remarci rasiste ca în zilele noastre.

Aceste războaie comerciale, profunda teamă a japonezilor că puteau rămâne fără petrolul indonezian – toate au contribuit la izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial. Japonezii încă se mai simt vulnerabili în situaţia unei opriri a energiei, şi întreaga lor economie e mult mai dependentă de comerţul exterior decât aceea a S.U.A.

■ Nu cumva faceţi aluzie că istoria se repetă?

□ Nu. Nu am încredere în analogiile istorice, iar lumea de azi este radical diferită. Ţările din Asia de Sud-Est nu mai sunt colonii politice, de exemplu. Vechile jocuri imperialiste nu se mai practică la fel ca în trecut. Şi ce înseamnă toate acestea, într-o economie care poate finalmente să reiasă a fi mai dependentă de informaţie decât de bunurile materiale? Nici Japonia nu mai e ce era pe-atunci. Nu mai e controlată de o clică militaristă. A avut o generaţie de democratizare post-macarthuriană. Toate regulile s-au schimbat. Dar a nu avea încredere în analogia istorica nu înseamnă că trebuie să uităm complet trecutul. Prin aer pluteşte un sinistru sentiment de *déjà vu.* Din toate aceste motive, insistenţa spre reînarmarea Japoniei poate reieşi ca fiind o tragedie pentru toată lumea – cu excepţia inşilor, împotriva cărora probabil va fi dirijată.

Sovieticii intensifică toate aceste presiuni, deplasând şi mai multe nave de război în Pacific, şi implicit ameninţând culoarele vitale ale economiei japoneze. Dar, în acelaşi timp, escaladarea înarmării japoneze sperie multe dintre naţiunile înconjurătoare şi reînvie toate amintirile dureroase ale imperialismului nipon. Foarte recent, China a protestat vehement împotriva unui manual japonez care reabilita invazia Chinei de către Japonia.

De-a lungul ultimului deceniu, atitudinile chineze faţă de reînarmarea japoneză au părut relaxate. Mai întâi, japonezii nu se reînarmau în proporţii semnificative. În al doilea rând, chinezii se temeau de sovietici şi chiar se bucurau, tacit dacă nu pe faţă, de orice creştere a forţelor anti-sovietice în Pacific. Şi, în al treilea rând, Japonia încă nu era gigantul economic de azi. Dar toate acestea s-au schimbat.

Un înalt oficial chinez cu care am discutat recent mi-a amintit invazia japoneză in China din anii '30. A remarcat că, în vreme ce clica militaristă din Japonia a fost slabă în ultimele decenii, în ţară există alte forţe politice care considera acum că Japonia e „gata” să-şi asume în lume un rol militar. Mai mult, în prezent Japonia e una dintre principalele economii ale lumii. Combinaţia acestor factori a modificat reacţia chineză, şi ar trebui să ne dea tuturor de gândit.

După părerea altei oficialităţi chineze, cheia e nivelul de înarmare şi caracterul său, realmente defensiv sau potenţialmente agresiv. Când am întrebat ce anume ar defini o înarmare agresivă, n-a ezitat nici o clipă. Arme nucleare, rachete cu rază

medie sau lungă de acţiune, un portavion de atac, submarine nucleare – dacă Japonia construieşte sau cumpără aşa ceva, ar însemna clar, spunea el, că forţele sale nu mai sunt menite „auto-apărării”.

Mulţi dintre prietenii mei japonezi, nemulţumiţi de presiunile Washington-ului şi îngrijoraţi de deteriorarea legăturilor strânse dintre S.U.A. şi Japonia, subliniază că s-ar putea ca America să-şi taie singură craca de sub picioare, totodată alimentând cele mai nocive tendinţe politice din Japonia.

L-am întrebat odată pe un prieten de-al meu foarte inteligent – economist şi expert în relaţiile internaţionale, cu experienţă în Forţele Japoneze de Auto Apărare – cum priveşte posibilitatea unei viitoare slăbiri a legăturilor americano-japoneze şi a unei mult mai strânse alianţe dintre Japonia şi China. Răspunsul lui m-a luat prin surprindere.

„Aş detesta aşa ceva,” a spus el, „fiindcă nu vreau să văd lumea fracturându-se în blocuri rasiale. Legătura strânsă dintre Japonia şi S.U.A. depăşeşte hotarele de rasă – ceea ce ne prinde bine tuturor.”

De atunci, cuvintele lui mă bântuie tot timpul.

■ Deci, la ce se rezumă toate acestea?

□ La fel cum ne restructurăm sistemele economice, restructurăm şi relaţiile geopolitice din întreaga lume. Structura postbelică a alianţelor din Europa se fisurează. Pacificul se impune ca putere economică. Felurite naţiuni *high-tech* se întrec să ocupe poziţii în ordinea globală emergentă, fiecare privind cum îi mor industriile clasice, în timp ce altele noi apar la orizont.

Aceste mutaţii pe scară largă reprezintă o consecinţă a ascensiunii noii civilizaţii, în deplinul sens al cuvântului – noi tehnologii, noi aranjamente economice, noi forme sociale şi, inevitabil, noi structuri politice. Este ca o crăpare şi deplasare a plăcilor tectonice de sub pământ – impulsul a ceva de o noutate radicală, prin scoarţa vechii ordini.

Până când noile structuri globale se vor cristaliza – ceea ce poate dura câteva zeci de ani – vom continua să trăim într-o extremă instabilitate.

4 DINCOLO DE CAPITALISM ŞI SOCIALISM

Lumea este prinsă nu numai în criza economica şi politică, ci şi într-o criză ideologică.

Fie că examinăm noţiunile pieţei libere capitaliste sau marxismul aşa cum îl ştim, fie că privim liberalismul, etatismul social sau teoriile tradiţionale ale dezvoltării Lumii a Treia – toate par tot mai irelevante, pe măsură ce evenimentele depăşesc formulările teoretice.

Această prăbuşire ideologică poate reprezenta o etapă necesară – o degajare a terenului – în pregătirea apariţiei unor noi ideologă ale viitorului.

Personal, găsesc satisfacţie în gândul că munca mea depăşeşte vechile tranşee ideologice. ,,Al Treilea Val”, de exemplu, a fost recenzată favorabil în principalele

reviste socialiste din Franţa, a fost publicată în ţări comuniste – şi totuşi, a fost aleasă şi în capul listei Conservative Book Club-ului din Statele Unite.

Este momentul să examinăm la microscop ipotezele nutrite cu cea mai mare patimă. S-ar putea să descoperim că nu mai corespund cu realitatea care ia fiinţă.

A.T.

■ Unii dintre cititorii sau ascultătorii dumneavoastră au tras concluzia că sunteţi un om de dreapta; alţii susţin că sunteţi de stânga. Dumneavoastră insistaţi că nu sunteţi nici una, nici alta. De ce?

□ Termenii „dreapta" şi „stânga" sunt relicve ale perioadei industriale care acum începe să tină de domeniul istoriei. „Dreapta" şi „stânga" sunt determinate de cine ce are – cum se împărţeau bogăţia şi puterea în sistemul industrial. Astăzi, însă, lupta dintre ele seamănă mai mult cu întrecerea de a găsi scaune libere în metrou.

Societatea iese atât de rapid din epoca industrială, încât vechile noastre etichete politice au devenit la fel de depăşite şi eronate ca şi categoriile economice.

Cum etichetaţi un om politic – un congresman pe care-l cunosc, de exemplu – care e un liber-schimbist doctrinar, dar susţine consecvent drepturile femeilor, liberalizarea avorturilor, drepturile civile ale minorităţilor, ecologismul şi participaţionismul? Cum îi clasificaţi pe activiştii presupuşi de stânga, care manifestă antisemitism? Sau grupările pretinse de dreapta, care atacă marile firme şi băncile?

Sunt oare Brigăzile Roşii de dreapta sau de stânga – sau doar nişte nihilişti şi autoritarişti care folosesc jargonul marxist ca să-şi justifice propria prefăcătorie paranoidă?

Şi cum îi descrieţi pe rasiştii care atacă elitele tehnocratice şi băncile, care susţin ecologia şi, nici mai mult nici mai puţin, atacă instituţia medicală pentru ortodoxia sa ştiinţifică? Şi unde plasaţi grupările care nu au nici un fel de ideologie cuprinzătoare, ci ard de patimă în câte o singură problemă? Sunt cumva toţi demonstranţii antinucleari „stângişti"? Presupun că mulţi dintre ei sunt liber întreprinzători până-n măduva oaselor. Sunt doar proşti, nesofisticaţi, incapabili să înţeleagă că poziţia antinucleară îi aliniază obligatoriu cu Lumea a Treia şi socialismul? N-aş crede că sunt proşti.

Tentativa de a dispune toate aceste fenomene diferite pe un singur spectru violentează multilateralitatea vieţii politice. Terminologia de „stânga/dreapta" a fost întotdeauna unidimensională. Astăzi, ea este şi mai deformantă şi tulbure decât în trecut.

Un motiv pentru care lucrurile par atât de încurcate în prezent este acela că s-a schimbat configuraţia problemelor – relaţiile dintre chestiuni, şi dintre grupuri, au devenit mai numeroase, mai diverse şi mai evanescente.

■ Anumite întrebuinţări mecanice ale etichetelor ca „stânga" şi „dreapta" sau, că tot veni vorba, „Al Doilea Val" şi „Al Treilea Val", pot induce în eroare, dar pentru a găsi un sens în toate problemele şi relaţiile acestea trebuie să fie grupate, cu siguranţă, fie şi flexibil, nu?

□ Desigur, şi de asemenea plasate într-o oarecare ordine ierarhică sau prioritară. Unul dintre motivele pentru care oamenilor le e greu să mă plaseze în spectrul politic este acela că, pe scara mea de priorităţi, problema-cheie nu constă în ceea ce se întâmplă *înăuntrul* societăţii industriale, ci ce se întâmplă în conflictul dintre societatea industrială şi noua civilizaţie care se iveşte, sfidând-o. Faţă de această coliziune istorică, produsă pe scară mondială, toate celelalte conflicte par neînsemnate.

Pe de o parte, îi avem pe aceia care, cu orice preţ, vor să pună proptele sistemului industrial muribund. Împotriva lor se dispun cei ce clădesc deja noua civilizaţie.

Pentru mine, aceasta este supra-lupta.

■ Unii ar putea spune că, focalizându-vă asupra a ceea ce dumneavoastră numiţi mega-lupta sau supra-lupta – această ciocnire de civilizaţii, cum o descrieţi – abateţi atenţia dinspre alte diviziuni profunde care despart stânga de dreapta, bogaţii de săraci, pe cei puternici de cei neputincioşi şi aşa mai departe. Alţii pot spune, însă, că poziţia dumneavoastră este compatibilă cu „stângismul”, din moment ce, pentru toţi stângiştii, subiectul-cheie constă în tensiunea dintre status quo şi un viitor mai dezirabil, integral revoluţionat.

□ Poate. Dar dacă acest viitor are în cadrul lui şi multe elemente pe care „dreapta” tradiţională le-ar admira – cum deţine, într-adevăr, Al Treilea Val? Accentul pus pe individualism, contrar colectivismului de mase. Reapariţia domiciliului ca instituţie centrală. Opoziţia faţă de birocraţia centralizată. Se găsesc oameni, la ambele capete ale spectrului, care ar îmbrăţişa aceste valori. Dar de ce să forţăm ceva spre a se circumscrie în nişte categorii preexistente?

Puteţi susţine cu deplină validitate că există conflicte *în cadrul* oricărei civilizaţii. Acest lucru e evident. Uneori, între bogaţi şi săraci. Alteori, între diverse elite. Iar alteori, şi de-a lungul altor axe. Presupun că vor continua să existe suficiente conflicte în orice nouă societate se va ivi din actualele schimbări.

În acest moment, însă, majoritatea oamenilor încă mai par să nu fi observat că regulile de bază se schimbă, că s-a creat un conflict mai amplu, care le afectează şi le minimalizează pe toate celelalte. Ar trebui să luptăm pentru a da formă societăţii viitoare, pentru a defini poziţiile în relaţie cu ceea ce vine, nu cu ce a fost. Aceasta nu înseamnă să ignorăm chestiunile imediate. Înseamnă să le reevaluăm în termeni noi. Trebuie ca politica să devină mai anticipativă şi să se marcheze poziţiile în relaţie cu supra-lupta.

Şi da, aşa cum spuneaţi, cred că există mulţi stângişti care ar fi de acord, la nivel abstract, dar foarte puţini care au ceva de spus în legătură cu felul cum va arăta sau ar trebui să fie viitoarea societate – iar o mare parte din ceea ce preconizează ei seamănă, în esenţă, mai mult cu ceea ce avem deja. Acelaşi industrialism din Al Doilea Val, eventual puţin deghizat.

Acelaşi lucru se poate spune şi despre majoritatea celor „de dreapta”. De fapt, majoritatea oamenilor, indiferent de politica fiecăruia, văd viitorul ca pe o prelungire

simplă, în linie dreaptă, a prezentului. Cred că-i aşteaptă o mare surpriză. Am ajuns la capătul unei epoci – şi, în acest moment, toate pariurile se anulează.

Linia dreaptă a viitorului duce direct într-un zid.

FORŢE ÎN CONFLICT

■ Vorbiţi despre industrialism ca aflându-se în „criză generală" şi despre grupuri puternice care apără „sistemul industrial muribund", dar…

□ Ceea ce vedem este frângerea sistemului. Nu a sistemului capitalist. Nici a celui comunist. Ci a sistemului industrial care le îmbrăţişează pe amândouă.

■ Dar când vorbiţi despre apărătorii vechiului sistem – cei care spuneţi că vor să conserve industrialismul – ei ce vor să păstreze, exact, şi pe cine vedeţi în acest rol?

□ Industrialismul este o civilizaţie – un sistem social. Nu e doar un sistem economic şi politic, ci o cultură, un set de instituţii sociale, o epistemologie, un mod de viaţă integrat. Există oameni în toate clasele, în toate domeniile, în toate zonele vieţii, care au investit în acest mod de viaţă. Aceste investiţii pot fi economice, politice, psihologice, sexuale, culturale.

Astfel, găsiţi corporaţii gigant care apără industriile tradiţionale ale forţei brute – ca siderurgia, industria textilă sau cea constructoare de maşini – şi procedeele tradiţionale de fabricaţie în masă, inclusiv metodele de muncă dezumanizante. De fapt, găsim adeseori sindicate care apără aceleaşi industrii şi metode. Vedem companiile petroliere şi industria energetică nucleară apărând formele tradiţionale de energie. Constatăm că anumite grupări religioase apără nucleul familial, ca fiind singurul model legitim al vieţii de familie. Îi descoperim pe marii baroni ai comunicaţiilor, indiferent că stăpânesc marile reţele comerciale din S.U.A. sau reţelele de stat ale altor ţări, luptând să conserve puterea mijloacelor de informare în masă. Opoziţia B.B.C.-ului faţă de televiziunea prin cablu în Marea Britanie oferă un exemplu perfect. Găsim educatori agăţându-se pe viaţă şi pe moarte de vechile modele ale învăţământului în masă. Găsim politicieni şi partide care luptă să păstreze structuri politice arhaice, dintre care majoritatea erau concepute pentru o epocă agrară sau timpuriu-industrială.

Punând toate acestea la un loc, împreună cu oamenii de rând, ale căror slujbe, orgolii şi poziţii în cadrul sistemului depind de continuitatea acelui sistem, vom avea ceea ce eu numesc „forţele celui de-Al Doilea Val".

Dar această mare coaliţie, în mare parte inconştientă, de apărare a trecutului, nu reprezintă în nici un caz o singură clasă, rasă, sex sau religie. Până şi săracii şi non-elita, până şi cei mai persecutaţi şi neputincioşi membri ai unui sistem social sau ai unei civilizaţii se pot împotrivi cu ferocitate schimbării sale. Chiar şi ei pot avea de conservat mize culturale şi psihologice.

■ Fireşte. Nimeni nu poate susţine că fiecare membru al unui grup anume o va lua într-o direcţie sau în cealaltă, fie pe o temă anume, fie privitor la „supra-lupta" pe scară sistemică despre care vorbiţi. Totuşi, este folositor să identificăm grupurile care au cele mai mari şanse să se orienteze într-o parte sau alta, mai probabil pentru a

furniza membri uneia dintre tabere şi nu celeilalte. Dacă, însă, industrialismul se dezagregă, cum argumentaţi dumneavoastră, atunci ce anume îl va înlocui? N-ar fi necesar să clarificaţi acest lucru, pentru a înţelege cine va fi pentru şi cine contra schimbărilor pe care le prevedeţi?

□ Tot ce se poate face în câteva cuvinte e o schiţă sumară. Evident, când mă refer la o nouă civilizaţie în curs de apariţie, vorbesc despre un subiect pe care l-am dezbătut în mii de pagini scrise. La urma urmei, numai despre asta era vorba în „Al Treilea Val”. Deci, nu ne prea putem aştepta ca aici să dezvoltăm adecvat chestiunea.

Sumarizând rapid, însă, aş spune că asistăm la schimbări revoluţionare în toate subsistemele de bază care au ajutat vechea societate industrială să reziste.

Energia – abandonăm dependenţa exclusivă de combustibili fosili. Conflictul generat de această mutaţie va dura, fără-ndoială, zeci de ani. Dar oricine care încă îşi mai imaginează sistemul energetic din anii, să zicem, 2010 sau 2020, ca bazat pe combustibil fosil se înşeală amarnic.

Apoi, producţia. Trăsătura definitorie a producţiei industriale este fabricaţia în masă. Dar, aşa cum am mai spus, aceasta a încetat să fie forma cea mai avansată. Ne transferăm, în schimb, spre producţia bazată pe informaţii, foarte specializată, şi de asemenea spre distribuţia similară a bunurilor şi serviciilor. Aceasta are implicaţii enorme asupra structurii sociale şi comunitare, chiar şi a dezvoltării personalităţii, nu numai asupra economiei.

Structurile sociale? Nucleul familial nu mai reprezintă forma dominantă. În S.U.A. zilelor noastre, una din cinci familii cu copii este condusă de un singur părinte. Şi asistăm la apariţia unui sistem familial multiform, cu o întreagă diversitate de structuri şi aranjamente. Este ceva absolut nou în istoria omenirii.

Corporaţiile? Chiar şi structura internă a acestor instituţii se modifică rapid. E complicat, dar ne îndepărtăm de formulele birocratice clasice spre o organizaţie mai *ad hocratică*[17] cu unităţi mai mici şi mai diverse. În cadrul unor configuraţii modulare mai mari.

Comunicaţiile? Am vorbit deja despre de-masificarea mijloacelor de informare şi ascensiunea televiziunii prin cablu, a casetelor, computerelor personale, sferei video, sateliţilor şi a sute de alte noi medii de informare.

Toate aceste schimbări evoluează rapid, stimulându-se reciproc. Şi am putea pătrunde în cultură, epistemologie şi alte niveluri, pentru a arăta rate similare ale schimbărilor şi dezvoltărilor revoluţionare. Când vorbesc despre Al Treilea Val, mă refer la toate aceste lucruri şi încă ceva pe deasupra – nu doar la restructurarea economică.

Ei, dar respectivele schimbări nu se produc de la sine. Ele au loc fiindcă oamenii le fac să se întâmple. Şi iată cum apare o întreagă constelaţie de noi grupări ale căror interese economice, culturale, psihologice şi politice se înscriu în sistemul sau societatea de tip Al Treilea Val, în curs de apariţie.

---

[17] Formula organizatorica flexibilă, apta să se plieze conform imperativelor de moment; vezi şi *"Powershift*- Puterea în mişcare", Editura ANTET 1995 (n.tr.).

Veţi asista la un conflict tot mai intens între cei ce luptă să transpună schimbările în toate domeniile, de la industrie până la educaţie şi viaţa de familie, şi aceia care rămân devotaţi complet unui mod de viaţă industrial, care nu mai poate fi susţinut.

Şi, din nou, grupările fundamentale nu se aliniază după criterii de clasă, rasă, sex sau religie, ori de stânga şi de dreapta, şi nici conform partidelor politice existente. Ceea ce se desfăşoară este o reconfigurare a esenţelor înseşi şi a grupurilor organizate în jurul acestor esenţe. Prinde contur, la nivel incipient, încă inconştient, o Mişcare a celui de-Al Treilea Val, indiferent că se foloseşte sau nu această expresie.

NOSTALGICII

■ Deci, principalul conflict pe care-l vedeţi străbătând timpurile noastre constă în bătălia dintre industrialism – societatea celui de-Al Doilea Val – şi ceea ce dumneavoastră numiţi civilizaţia din Al Treilea Val. Unde plasaţi fenomene ca mişcarea ecologistă, „Partidul Verzilor” din Germania, şi curentele antinucleare din întreaga lume?

□ Există oameni care apără diverse instituţii şi practici ale ordinii industriale. Şi mai există oameni care atacă societatea industrială. Atacă centralizarea, mega-scara, uniformitatea deprimantă etc. Însă chiar şi cei ce atacă industrialismul sunt ei înşişi divizaţi.

Unii dintre aceia care atacă sistemul industrial în curs de dispariţie nu sunt deloc interesaţi de viitor. Singura alternativă pe care şi-o pot imagina ei constă în regresul la un trecut mitic. Aceştia sunt adevăraţii nostalgici. Eu îi numesc reversionişti.

Nu sunt oameni ai celui de-Al Treilea Val. Glorifică trecutul din Primul Val şi pot fi la fel de periculoşi pentru supravieţuirea noastră ca adepţii celui de-Al Doilea Val.

Aceşti reversionişti cred că tehnologia şi industrialismul sunt sinonime. Nu-şi pot închipui o tehnologie curată, o tehnologie umană. Nu fac nici o distincţie între oţelării şi computere, între mass media şi xeroxuri. Detestă fără discernământ toate formele de tehnologie. Nu le plac oraşele, dar nu sunt în stare să observe că noile tipuri de telecomunicaţii au toate şansele să ajute dezurbanizarea. Nu le place povestea de dragoste dintre industrialism şi imensitate, aşa că aleg automat micimea – o reacţie de tip reflex-al-genunchiului.

Uită că majoritatea fiinţelor omeneşti care trăiau în aşezări mici, rurale, agricole, din perioada pretehnologică, erau de fapt nefericitele victime ale tiraniilor localiste, fără pic de democraţie, fără nici o şansă de a câştiga procesele la judecătorie, fără drepturi individuale, fără contacte cu lumea din afară, fără nici un cuvânt de spus pentru a-şi determina propriul destin. Reversioniştii, glorificatorii trecutului, exaltă un mod de viaţă care pentru omul mediu era doar cu puţin superior sclaviei lipsite de judecată.

Dacă dorim un viitor democratic, am face bine să clarificăm această deosebire. Eu, unul, n-am chef să mă întorc în te miri ce utopie bucolică, care oricum n-a existat niciodată.

Este adevărat, şi am scris pe larg despre asta, că anumite forme emergente ale celui de-Al Treilea Val seamănă cu anumite situaţii sociale şi economice care au existat în societăţile preindustriale din Primul Val – dar, acum, pe o bază de foarte înaltă tehnicitate. Este însă de-a dreptul reacţionar, după părerea mea, să ataci orice dezvoltare economică, orice tehnologie, orice formă de măreţie, orice tip de centralizare. E simplist. Romantic. Melodramatic. E o zădărnicie.

Sper că Verzii, mişcarea ecologistă, precum şi alte grupări critice la adresa societăţii industriale de masă vor înceta să mai colporteze disperarea şi să glorifice ceea ce, în realitate, a fost un trecut nedemocratic. E timpul să terminăm cu scrisul romanelor elegiace despre cât de minunat era înainte să sosească în oraş fabrica de tinichele. N-a fost deloc minunat!

De fiecare dată când oamenii se reped orbeşte, fără discernământ, împotriva tehnologiei, condamnând dintr-o suflare centralele atomo-electrice şi computerele personale, de parcă ambele ar avea efecte sociale şi ambientale identice, de fiecare dată când îngrămădesc pe negândite combinatele siderurgice şi magnetofoanele sub aceeaşi generoasă titulatură de „tehnologie", ne fac tuturor un deserviciu. Căci, îndemnându-ne să scurmăm din nou spre trecutul din Primul Val, oferă muniţie forţelor celui de-Al Doilea Val, care vor să ne împiedice înaintarea spre un viitor propriu celui de-Al Treilea Val.

Din fericire, există milioane de oameni care se împotrivesc opresiunii, mizeriei, degradării ecologice şi inechităţilor lumii industriale – dar care le atacă pe acestea din punctul de vedere al Viitorului, nu din cine ştie ce trecut imaginar. Ei văd noile unelte – computere mici, televiziune prin cablu şi transmisie în direct prin satelit – de exemplu, ca pe nişte noi opţiuni pozitive, cu largă deschidere, pentru neamul omenesc. Aceşti oameni orientaţi spre viitor constituie forţele celui de-Al Treilea Val.

■ Pe tot parcursul operei dumneavoastră, vorbiţi despre o ruptură istorică. Aţi argumentat că marxiştii se înşeală, atribuind crizele actuale „crizei generale a capitalismului". Aţi scris, însă, foarte puţin despre capitalism şi socialism ca atare.

Pot capitalismul şi aşa-numitul „socialism", în actuala lor formulă de existenţă, să supravieţuiască secolului douăzeci?

□ Capitalismul şi socialismul aşa cum le cunoaştem azi? Nu! Fiecare conţine propriile lui contradicţii fatale. Valul schimbărilor le aruncă pe amândouă în desuetudine. Atât capitalismul, cât şi socialismul contemporan sunt produse ale revoluţiei industriale.

În pofida acutelor diferenţe dintre cele două sisteme, industrialismul le-a conferit amândurora anumite caracteristici comune dominante, adică tocmai acele trăsături structurale care acum sunt sfidate de către cel de-Al Treilea Val.

Confruntaţi-le, numai, cu lista pe care am parcurs-o adineaori. Atât puterile industriale capitaliste existente, cât şi cele socialiste, sunt dependente de combustibilul fosil. De producţia în masă. De distribuţia în masă. De învăţământul de mase. De mass media. De distracţiile în masă. Ambele folosesc nucleul familial ca model fundamental al societăţii. Ambele sunt întemeiate pe mari oraşe şi pe naţiunea-

stat. Ambele impun aceleaşi principii de standardizare, sincronizare, centralizare, maximizare şi aşa mai departe.

Toate aceste trăsături structurale şi principii comune sunt mai importante decât diferenţele asupra cărora ne concentrăm de obicei.

■ Totuşi, cred că nu veţi echivala cele două sisteme?

□ Nu, ideea că Uniunea Sovietică şi Statele Unite ale Americii vor „converge" cumva se bazează pe convingerea de tip Al Doilea Val că societăţile devin mai omogene, adică exact opusul a ceea ce susţin eu.

Cât despre echivalarea sistemelor, cum aş putea-o face? Sunt liber să declar aceste lucruri, să le public fără teama că mă va da nimeni în judecată. Dacă aş fi cetăţean al uneia dintre acele aşa-zise democraţii socialiste, aş putea foarte bine să fiu redus la a le şopti printre gratii. Este o diferenţă ca de la cer la pământ.

Cărţile mele au fost publicate, sub forme expurgate ideologic, în România, Polonia, Iugoslavia şi – neoficial, ca să zic aşa – în U.R.S.S. Ediţia sovietică din „Şocul viitorului", ni s-a spus, era numai pentru uz limitat. Omul de pe stradă nu putea obţine nici un exemplar. „Al Treilea Val" urma să se publice în Polonia, când s-a declarat legea marţială şi, luni de zile, n-am mai putut lua legătura cu traducătorul. Legăturile telefonice fuseseră tăiate.

Prin urmare, sunt pe deplin conştient de deosebirile ca de la cer la pământ dintre aceste două sisteme.

Totuşi, copiii sau nepoţii noştri s-ar putea să privească, într-o bună zi, înapoi spre marea luptă mondială dintre capitalism şi socialism, de sus, cu un aer amuzat – aşa cum privim noi acum bătălia dintre Guelphi şi Ghibellini[18]. Cât au fost de lungi secolele al XIII–lea şi al XIV–lea, au sfâşiat Italia în două. Iar prin secolul al XV–lea, căzuseră deja pradă uitării. Aproape nimeni nu-şi mai amintea de ce avuseseră loc războaiele. Capitalismul şi socialismul – şi tensiunea dintre ele – sunt produse ale erei industriale. Odată cu sfârşitul acesteia, probabil că vor dispărea şi ele.

■ De ce insistaţi cu atâta convingere că socialismul şi capitalismul sunt produse ale celui de-Al Doilea Val? Fără-ndoială, începuturile lor datează mult mai de demult, dinaintea revoluţiei industriale.

□ Da, aşa este, bineînţeles. Arnos şi Hiosea, din Vechiul testament, erau cripto-socialişti, de exemplu, condamnându-i la nesfârşit pe bogătaşi.

Dar ceea ce numim astăzi capitalism şi socialism se defineşte prin atitudinea faţă de piaţă, iar piaţa, înainte de revoluţia industrială, a jucat un rol relativ mic în istoria omenirii.

■ Deci, pentru dumneavoastră, capitalismul modern şi „socialismul" existent nu sunt decât două forme diferite ale societăţii industriale, orientate spre schimburi?

□ Eu aş spune puţin mai altfel: fenomene ale epocii industriale, în prezent, Uniunea Sovietică, Polonia – majoritatea naţiunilor Europei Răsăritene – se află în criză economică. Şi la fel se întâmplă şi cu ţările capitaliste. Criza nu se limitează la un

---

[18] Rivalitate sângeroasă între partizanii papei şi cei ai împăratului, din oraşele italiene, finalizata cu victoria Guelphilor, îndeosebi la Florenţa şi Milano (n.tr.).

sistem sau la celălalt. Sistemul industrial – civilizaţia celui de-Al Doilea Val ca întreg – este în criză.

■ Cum bine ştiţi, există numeroşi socialişti care nici măcar n-ar numi Uniunea Sovietică sau ţările est-europene socialiste…

□ Desigur. Sunt familiarizat cu argumentele că „socialismul real”[19] nu există, doar nişte impostori care-şi revendică denumirea din raţiuni ideologice – naţiuni reprezentând nişte versiuni „degenerate” ale realităţii, sau „socialism de stat”, sau cum vreţi.

Dar, după un secol şi jumătate de teorie şi agitaţie socialistă, acesta e singurul gen care s-a format vreodată într-o societate industrială. Istoria ne învaţă ceva. „Socialismul” centralizat, totalitar, poate fi singurul gen posibil într-un sistem de referinţă propriu celui de-Al Doilea Val. Se poate foarte bine ca industrialismul *per se* să fie antitetic „socialismului real” – indiferent ce-o mai fi şi acela.

Iar pe de altă parte, putem declara cu egală justificare că nici „capitalismul real” nu există.

Nici măcar cele mai ideologice dintre naţiunile capitaliste de azi nu mai seamănă cât de cât cu modelul concurenţei pure. Majoritatea economiilor capitaliste nu s-ar fi putut forma, din capul locului, fără ca guvernul să importe cote, restricţii, reforme agrare sau subsidii de un fel sau altul. Ca să nu mai menţionăm faptul că marile corporaţii se află adeseori în situaţia de a „administra” preţuri într-un mod anti-competitiv. Şi nu trebuie să pierdem din vedere nici că toate guvernele din Al Doilea Val subvenţionează industria, creând sisteme de învăţământ în masă care pre-adaptează copiii pentru forţele de muncă industriale. Este o gigantică subvenţie ascunsă, de la sectorul public până la cel privat.

Dincolo de aceasta, în ţările „capitaliste” de azi există o asemenea peticeală de subsidii ascunse şi contra-subsidii, un conglomerat atât de contradictoriu de externalizări permise, încât devine de-a dreptul absurd să le mai considerăm capitaliste, la fel de absurd ca a socoti Uniunea Sovietica o ţară socialistă.

Realitatea este aceea că nici una dintre teorii nu se mai aplică. Teoriile capitaliste ale pieţei libere. Teoriile socialiste. Să dăm uitării terminologia, un moment, şi să privim prin lume. În S.U.A. şi Marea Britanie, avem două guverne dedicate monetarismului şi politicii liber-schimbiste, care nu reuşesc decât să adâncească groapa economică în care am intrat. La Paris, un guvern care-şi zice socialist introduce nişte reforme de se iau cu mâinile de cap Washington-ul şi Londra. Şi ce se întâmplă? Economia se înfundă şi mai rău. Dar în Europa de Est? Faliment. În Uniunea Sovietică? Dezastru. La şaizeci şi cinci de ani după revoluţie, *Pravda* recunoaşte penuria materialelor de construcţie, a curentului electric, a materialelor sintetice, a cărnii, laptelui şi găinilor.

Tocmai m-am întors din Venezuela. Acolo, greul economiei e suportat de

---

[19] Printr-o ironie a soiţii, acest termen are înţelesuri diametral opuse în naţiunile occidentale şi în cele din lagărul sovietic. În Apus, cuvântul „real" intenţionează să sugereze un socialism „ideal" sau „pur". În Polonia şi U.R.S.S., oficialităţile se referă la sistemul existent ca fiind „socialismul real", (n.a.).

guvern. Au naţionalizat companiile petroliere. Cea mai mare bancă e condusă de către sindicate şi subvenţionată de la buget. Multe alte industrii sunt întreprinderi de stat. Şi ce s-a întâmplat? După ce a ajutat la demarajul O.P.E.C. şi a primit miliarde de dolari, Venezuela e profund îndatorată. A construit combinate siderurgice şi căi ferate care aşteaptă să fie terminate. A urmărit o strategie de dezvoltare strict din Al Doilea Val, iar acum s-a pomenit în criză, fiindcă preţurile mondiale la ţiţei au scăzut şi oricum nimeni nu mai are nevoie de oţel. Proprietatea publică nu i-a fost de prea mare folos Venezuelei.

Să trecem acum mai la sud, în Chile. Acolo, Pinochet, cu ajutorul I.T.T. şi al CIA, a răsturnat regimul Allende ales pe cale democratică şi i-a adus pe discipolii lui Milton Friedman pentru a-l ajuta să conducă o economie de piaţă liberă reală şi cinstită. „Băieţii din Chicago" ai lui Friedman au deznaţionalizat industria şi au eliberat piaţa – iar economia s-a prăbuşit. Falimentele cresc. Şomajul face ravagii. Băncile sunt în criză.

Oare toate acestea nu cumva încep să sugereze că toţi – indiferent de ideologii (sau poate tocmai din cauza lor) – greşim ceva? E atât de uşor să arunci totul în cârca C.I.A. sau a K.G.B.-ului, a stângii sau a dreptei, a corporaţiilor multinaţionale sau a teroriştilor, a evreilor sau a arabilor.

Cum am putea răspunde altfel decât ironic, când îl auzim pe Brejnev folosind retorica socialistă pentru a explica de ce muncitorii polonezi nu au dreptul la un sindicat independent? Cum putem reacţiona altfel la apelul lui Reagan pentru reduceri în programele „socialiste" de asistenţă socială, pentru a se putea pompa bani în Pentagon – care întâmplător, împreună cu industriile de apărare, formează un sector cvasi-socialist al economiei americane?

Atâta despre puritatea ideologică!

POATE SOCIALISMUL SĂ SUPRAVIEŢUIASCĂ PLANIFICĂRII CENTRALIZATE?

■ Să revenim la întrebarea iniţială – pot capitalismul sau „socialismul", în forma lor actuala, să supravieţuiască în Al Treilea Val?

Spuneţi că amândouă conţin contradicţii. Socialismul ar trebui să rezolve contradicţiile capitalismului. Care anume, după opinia dumneavoastră, este contradicţia din sânul „socialismului", aşa cum există el acum?

□ Planificarea centralizată, dominată de o elită restrânsă, nu poate funcţiona într-o societate a celui de-Al Treilea Val.

Revoluţia industrială a produs o societate de masă. Uniformitatea socială, politică şi culturală a fost încurajată sau impusă. Industrialismul a standardizat produsele, limba, locuinţele, învăţământul, programele, stilurile de viaţă – totul simplificând sarcina planificatorilor centrali, O societate de diversitate scăzută e relativ uşor de condus de la vârf.

Totuşi, chiar şi în acest sistem relativ lipsit de complexitate, planificarea economică centralizata în unităţi mari, precum şi la nivel naţional, s-a dovedit a fi un fiasco flagrant ori de câte ori s-a încercat. E posibil să fi reuşit în China antică, sau în

Egiptul faraonilor. Dar până şi cele mai omogene economii industriale sunt prea complexe pentru acest gen de control de sus în jos.

Să ne imaginăm, acum, un tip de societate radical diferit, în care diversitatea, nu standardizarea, este la ordinea zilei. În care masa e de-masificată şi, de asemenea, se schimbă rapid. Să ne imaginăm nu o producţie de masă, ci o producţie tot mai specializată, bazată pe tehnologii sofisticate. Să ne imaginăm o lume cu foarte puţine coşuri-de-fum şi fără milioanele de muncitori interşanjabili care fac mereu aceeaşi muncă repetitivă, toţi îmbrăcaţi la fel, toţi sincronizaţi să se scoale dimineaţa la aceeaşi oră. Să ne imaginăm dispariţia multor supermarketuri şi un nou sistem de distribuţie, bazat pe marketingul segmentat şi gusturile individuale. Să ne imaginăm declinul mass media şi apariţia transmisiilor în direct prin satelit, cablu, casetă, reţele ad hoc şi mijloace de informare cu mică circulaţie şi public restrâns, pentru fiecare posibila grupare a societăţii, şi informaţii care curg din toate colţurile lumii. Să ne imaginăm nu computere şi bănci de date centralizate, ci câte un Apple sau un T.R.S.-80 în fiecare bucătărie, toate cuplate la reţele în continuă schimbare. Cam spre aşa ceva ne îndreptăm, şi este un coşmar pentru planificatorii centrali.

Acest gen de societate este mult mai greu de controlat de la vârf. „Sarcina decizională” a planificatorilor devine literalmente neadministrabilă.

Iată cheia: cu cât mai diversă sau diferenţiată devine orice societate, cu cât mai mult variază condiţiile locale, cu atât mai mult se accelerează schimbările, cu atât mai multă variaţie apare de la un moment la altul. Iar Al Treilea Val aduce cu sine ambele procese – diversificarea şi accelerarea.

Planificatorii centrali sunt siliţi să acţioneze tendenţios – prin decizii amplu generalizate. Nu pot lua hotărâri flexibile, specializate, croite pe măsura condiţiilor locale sau de termen scurt. Nu cunosc destul despre ceea ce se întâmplă în fiecare punct anume şi, dacă încearcă să afle, de obicei nu reuşesc.

Nu se pot lua decizii juste, fără a le monitoriza încontinuu efectele. Pentru aceasta, sunt necesari oameni localizaţi la periferie, care să-ţi spună ce se întâmplă. Ai nevoie de informaţii, şi trebuie să le primeşti la timp. În special, îţi trebuie informaţii despre propriile tale erori. Se numeşte feedback negativ.

Dar acesta e ultimul lucru pe care, în calitate de planificator central, vrei să-l auzi. Tot timpul te temi că te va pedepsi şeful. Cariere întregi sunt întemeiate pe negarea erorii.

Aşadar, cei de jos, nefiind proşti, prezintă informaţiile în roz sau mint de-a dreptul, ori comunică adevărul prea târziu, sau practică orice număr de alte jocuri cu informaţia.

De ce nu? Dacă nu pot participa la luarea unei decizii, sau la stabilirea unor cote, şi nu au nici o responsabilitate a hotărârii luate, e mai bine să-ţi spună ceea ce vrei să auzi sau, mai bine, să-ţi spună cât mai puţin posibil. Ori, alternativ, să te înece în informaţii inutile. Nu au nici un control asupra modului în care se vor folosi informaţiile. Acestea ar putea fi folosite chiar împotriva intereselor lor.

La nivel minim, planificatorul central trebuie să aibă multiple canale paralele de

informare, extinzându-se în toate capilarele sistemului aflat sub control, şi are nevoie de avocaţi ai diavolului, trăgători de sirene, critici şi oameni care zic „nu” fără a avea nimic de pierdut replicându-i. Dar nu cunosc nici o economie planificată central unde să existe ceva măcar vag asemănător cu acestea – şi din motive evidente. Orice asemenea sistem, condus onest, reprezintă o continuă ameninţare la adresa planificatorului central.

Prin urmare, planificatorul central dintr-un sistem non-participativ trăieşte într-o lume a minciunilor, iluziilor şi anacronismelor – şi, ca rezultat, economii întregi pot fi distruse, cum s-a şi întâmplat. Istoria e presărată cu decizii prosteşti, luate de planificatori centrali foarte inteligenţi în fond.

■ După cum ştiţi, mulţi reprezentanţi ai actualei stângi radicale nu îndrăgesc deloc planificarea centrală tehnocratică. Dar ce anume poate împiedica economiile planificate central să deschidă, forţate de către presiuni interne, canale de comunicare mai democratice – cu muncitorii, consumatorii, minorităţile etnice, femeile şi comunitatea în ansamblul ei? Nu cumva Solidaritatea a încercat să împingă Polonia tocmai în această direcţie, şi poate chiar mai departe, spre un sistem de planning mai participativ, în cadrul căruia comunicarea să nu trebuiască permanent să treacă pe la centru, ci să se poată efectua în schimb pe ocolite, de la un participant la altul?

□ Unii membri ai Solidarităţii asta au dorit. Alţii, cu siguranţă, nu. În mod clar, este *de conceput* ca presiunile de jos în sus să poată determina schimbări în maşinăria planificării centrale din Europa de Est sau Uniunea Sovietică. Dar, în majoritatea acestor ţări, rezistenţa birocratică şi de partid e atât de înrădăcinată, încât ar fi necesară aproape o revoluţie politică pentru a o face să se întâmple.[20] Mai mult, atâta vreme cât aceste ţări rămân în primul rând naţiuni industriale, de tip Al Doilea Val, presiunile către centralizare vor rămâne puternice. Îmi pot imagina Solidaritatea, de exemplu, înlocuind regimul militar cu unul mai democratic – dar tot continuând să încerce planificarea economiei de sus în jos.

Cât despre posibilităţile mai generale de planificare democratică, participativă, pe aceasta o puteţi face pe o scară mai redusă, strict locală, însă chiar dacă aţi dori, e aproape imposibil de realizat într-o societate tradiţională de masă. Mai important, nu e în interesul pe termen scurt al elitelor planificării centrale s-o facă. În sfârşit, chiar dacă planificatorii centrali ar dori să democratizeze sistemul, deschiderea canalelor de feedback ameninţă să-i înece în detalii locale nedigerate şi chiar nedigerabile.

Nu mă interesează cât de inteligenţi sunt planificatorii, cât de mulţi doctori în ştiinţe angajează, cât de bine să pricep să delege autoritatea sau ce capacitate au computerele lor. La un moment dat, în cadrul mediului de mare diversitate şi în schimbare rapidă în care trăim, vor fi copleşiţi. Oamenii de la centru trebuie să ia prea multe decizii, în prea multe privinţe, pe care nu au posibilitatea practică de a le înţelege.

---

[20] De remarcat spiritul vizionar al acestei afirmaţii, în perspectiva mişcării de Perestroika şi Glasnost, care a echivalat biunivoc cu revoluţia anticomunistă mondială. Vezi şi demonstraţia ulterioară, (n.tr.).

■ Susţineţi, deci, că cu cât Al Treilea Val aduce mai multă diversitate în sistemul economic şi social, cu atâta îi va fi mai greu cuiva să administreze de la nivel central sistemul?

□ Exact. Adevărata soluţie nu constă numai în a deschide canalele prin care cetăţenii sau consumatorii, muncitorii şi ceilalţi îi pot alimenta cu informaţii pe factorii de decizie. Soluţia reală este aceea de a redistribui sarcina decizională însăşi, astfel ca nivelurilor inferioare să li se transfere mai multă răspundere, mai multă autoritate de a lua anumite hotărâri. Va trebui ca unele să se transfere, de asemenea, în sus, la nivelul naţiunii-stat sau al noilor agenţii transnaţionale – dar aceasta e o altă problemă.

Esenţialul e că, dacă actualele economii planificate central transferă efectiv în jos autoritatea substanţială de decizie – şi nu există nici un semn că elitele împământenite în Uniunea Sovietică şi alte economii centralizate ar fi dispuse s-o facă fără o luptă înverşunată – dacă operează într-adevăr schimbarea şi permit o autonomie locală semnificativ sporită, atunci nu vor mai fi planificate central în sensul despre care discutăm.

Al Treilea Val ameninţă să acutizeze această criză în toate naţiunile de stil sovietic. Al Treilea Val ameninţă să-i înece pe planificatori sub simpla greutate a informaţiilor.

■ Există mulţi stângişti, cred, care ar fi de acord, adăugând o pledoarie etică în favoarea oamenilor care exercită un mai mare control direct asupra vieţilor lor, ca argument suplimentar contra planificării centrale. Într-adevăr, există aceia care consideră că adevărata economie socialistă se referă tocmai la necesitatea de a crea moduri de organizare a economiei astfel ca oamenii să-şi poată dirija conştient propriile vieţi economice, în loc să le fie coordonate fie prin intermediul pieţei, fie printr-al mecanismelor planificatoare de sus în jos. Dar, dincolo de aceste preocupări structurale, cum rămâne cu elementul uman – atitudinile oamenilor înşişi?

□ Aici găsim o contradicţie şi mai profundă între ceea ce eu numesc socialism planificatorii centrali şi genul de societate care tocmai ia fiinţă – o contradicţie politică şi socială realmente explozivă.

Socialismul ar fi trebuit să producă un om de tip nou. Ei bine, nu ştiu ce să spun despre socialism, dar fără-ndoială e necesar un gen de muncitor cu totul diferit pentru a face să meargă economia celui de-Al Treilea Val – nu un membru al „maselor”, ci un individ. Sunt necesari muncitori plini de resurse, cultivaţi, independenţi, creatori, dispuşi să-şi asume riscuri – iar acesta e exact genul de om pe care elitele sovietice nu-l pot tolera.

La asta m-am referit înainte, declarând că „relaţiile sociale de producţie” din Uniunea Sovietică stau în calea dezvoltării „forţelor de producţie”. Folosesc aceşti termeni marxişti tocmai fiindcă sunt formulaţi într-un limbaj pe care ei înşişi l-ar putea înţelege.

Doresc avantajele unei societăţi de tip Al Treilea Val actualizate, dar nu-şi pot permite să acorde diversitatea şi libertatea necesare dezvoltării sale. Prin urmare,

încearcă să rezolve dilema cumpărând noi tehnologii din afară. O asemenea atitudine, însă, e cumplit de simplistă. Reflectă supraestimarea marxistă a factorilor materiali. Tehnologia în sine nu poate aduce Al Treilea Val. O economie proprie celui de-Al Treilea Val necesită o cultură de tip Al Treilea Val şi un context politic din Al Treilea Val.

Acest lucru îmi sugerează că în cele din urmă vor fi nevoiţi să se descentralizeze şi să se democratizeze, indiferent că o doresc sau nu. Va trebui să permită eroarea, să permită feedback-ul negativ. Ceea ce înseamnă să autorizeze apariţia nu a unei singure Solidarităţi, ci a o sută. Pe scurt, dacă vor beneficiile unei economii înaintate, va trebui să-şi transforme întregul sistem.

Contradicţiile le vor spulbera sistemul, dacă nu se adaptează la condiţiile celui de-Al Treilea Val.

PROPRIETATEA: O OBSESIE DE STÂNGA

■ Cum stau lucrurile cu capitalismul? Spuneţi că Al Treilea Val e incompatibil cu genul de control central opresiv pe care-l găsiţi în Uniunea Sovietică de azi, precum şi în celelalte societăţi „socialiste" existente. Dar una dintre cele mai fundamentale caracteristici a capitalismului constă în aceea că un număr de oameni excepţional de restrâns posedă marea masă a mijloacelor de producţie. Un alt grup foarte redus, în mare măsură suprapu-nându-se cu clasa conducătoare economică, ocupă vârfurile puterii politice. Poate să dureze acest sistem ierarhic? Şi dacă nu, unde este contradicţia sa „fatală"?

□ Contradicţia se găseşte chiar în miezul capitalismului – în conceptul de proprietate privată. Stângiştii sunt atât de obsedaţi de ideea proprietăţii – a posesiunii – încât devin adeseori orbi faţă de fondul real al problemei. Însuşi conceptul de proprietate se întoarce pe dos ca o mănuşă.

Oamenii care domină societăţile „capitaliste" avansate din zilele noastre nu sunt neapărat aceia care „posedă" mijloacele de producţie. .

În proporţie crescândă, cei ce domină o fac fiindcă stăpânesc mijloacele de integrare – ei sunt managerii. În S.U.A., care se presupune că ar fi inima capitalismului mondial, proprietatea a început să-şi piardă semnificaţia de o generaţie încoace.

Deciziile fundamentale cu privire la viitorul societăţii noastre din Statele Unite au fost şi sunt luate de directori de firme care adeseori nu au în proprietate nici o formă de capital sau utilaje, de nici un fel. Hotărârile-cheie aparţin de asemenea unor birocraţi guvernamentali prost plătiţi, care decid dacă o investiţie se va îndrepta spre cutare sau cutare regiune, spre o tehnologie sau alta. Unele dintre hotărârile lor sunt mult mai importante decât acelea ale acţionarilor.

Există şi excepţii, desigur – companii mari care încă mai sunt controlate de familie, sau în care un mic grup de acţionari *deţine* totuşi controlul. Şi dumneavoastră şi eu putem nominaliza câteva mari firme pe care încă le mai conduc patronii lor.

Dar dacă privim întreprinderile realmente majore, cele în jurul cărora pivotează economia, găsim un control al proprietarilor relativ scăzut Cel mult, vom găsi fonduri de pensie, dintre care unele sunt în proprietatea sau co-administraţia sindicatelor.

Evident, acest lucru variază de la o ţară la alta şi, în unele, proprietatea privată asupra întreprinderilor dominante rămâne o realitate. Nu demult, la Academia Regală Suedeză de Ştiinţe Inginereşti, am vorbit unei asistenţe compuse din oameni de afaceri suedezi conservatori, ingineri şi cercetători. Era un auditoriu neobişnuit, fiind utilat electronic pentru sondarea pe loc a ascultătorilor. Aşa că am profitat de ocazie pentru a le pune *eu* câteva întrebări, inclusiv dacă, după opinia lor, proprietatea industriei suedeze era concentrată în prea puţine mâini. Spre surprinderea mea – şi a lor – nouăzeci la sută au răspunse cu „da” la această întrebare. Aşadar, n-aş dori să generalizez peste măsură, în virtutea experienţei americane, nici să despic firul în patru referitor la definiţiile precise ale „concentrării de proprietate”.

Întrebarea de bază este: cine ia marile decizii? Şi, în multe ţări, e clar că managerii, nu proprietarii ca atare, determină direcţia investiţiilor şi politica de afaceri.

Fostul meu profesor, James Burnham, în *The Managerial révolution*[21]*,* şi A.A. Berle jr., în *Power Without Property*[22]*,* atrageau atenţia asupra acestei tendinţe încă de acum câteva decenii. Galbraith, în discuţia sa despre „tehnostructură”, propune o hartă mai bună a realităţii decât marxiştii care încă se mai cred capabili să înţeleagă deciziile corporatiste majore doar trasând configuraţiile de proprietate şi presupunând că orice corporaţie este propulsată de mentalitatea îngustă a creşterii profiturilor la maximum.

Dacă dorim să înţelegem ce posibilităţi de distribuire a puterii ne rezervă viitorul, trebuie să privim mai atent ceea ce constituie proprietatea şi cum o transformă Al Treilea Val.

■ Anumiţi manageri, birocraţi şi administratori iau decizii importante. Şi, fără îndoială, au interese proprii, pe lângă căutarea profitului în funcţie de presiunile pieţei şi ale proprietarilor. Dar la fel de adevărat este, nu-i aşa, şi că în cadrul unei pieţe corporatiste companiile urmăresc profitul pentru a-şi păstra părţile de piaţă, investiţiile financiare şi a-şi conserva pe diverse alte căi, poziţiile economice? Şi chiar în cazurile când interesele managerilor şi ale proprietarilor se pot afla în contradicţie, contextul nu conduce totuşi spre hotărâri antisociale, în ton cu interesele celor din urmă?

□ Acelaşi context poate duce la decizii perfect pozitive, care să ajute societatea, precum şi la decizii antisociale. Nici nu intră în discuţie că multe politici corporatiste – atât bune cât şi rele – rezultă dintr-o căutare frenetică a rezultatelor „de esenţă” pe termen scurt. Preţul acţiunilor companiei acţionează în mod clar ca factor în luarea deciziilor, şi nici un director responsabil nu va lua hotărâri care să prejudicieze acţiunile firmei sau poziţia ei pe piaţă.

Dar companiile foarte mari, îndeosebi atunci când sunt diversificate, se angajează adeseori în atât de multe operaţiuni diferite încât nici una, în sine, nu afectează perceptibil rezultatele acţionarilor. Investitorii se plâng că nu pot realiza un „joc pur”.

---

[21] „Revoluţia managerială" (n.tr.)
[22] „Putere fără proprietate" (n.tr.).

Decizia de a scoate pe piaţă o nouă linie de săpunuri sau un nou model de cămaşă, ori chiar un reactor nuclear, are adesea foarte puţine legături cu beneficiul primit de acţionarul propriu-zis.

Aşadar, ceea ce devine cu consecvenţă tot mai important este controlul şi puterea de decizie, nu proprietatea.

Nu vreau să împing lucrurile prea departe. A fost un timp când proprietatea asupra unei valori echivala cu controlul activ al deciziilor-cheie. Şi acest lucru încă mai e valabil în mii de mici întreprinderi. Ele, însă, nu prea sunt acelea care domină.

De fapt, a ne concentra asupra proprietăţii înseamnă să punem întrebarea greşit. Este o întrebare, în esenţă, proprie Primului sau celui de-Al Doilea Val. Orice analiză de stânga începe cu obsesia marxistă a proprietăţii, care a avut sens acum o sută de ani, dar în prezent devine tot mai irelevantă.

În societăţile din Primul Val, singura proprietate de reală semnificaţie era pământul.

În societăţile din Al Doilea Val, proprietatea esenţială nu mai era cea asupra pământului, ci deţinerea „mijloacelor de producţie" – utilajele de pe lanţul de montaj al G.M., fabricile etc.

Mai mult, proprietatea din naţiunile industriale capitaliste a luat forma deţinerii de acţiuni – în care te afli în posesia unei foi de hârtie. Acea hârtie era deja un simbol abstract al realităţii. Simboliza o parte dintr-o clădire sau o piesă a unei maşini. Cel puţin, însă, avea totuşi o bază materială.

În ţările presupus socialiste, proprietatea aparţinea în mare măsură statului, iar simbolul de proprietate, teoretic, consta în faptul de a fi cetăţean. În calitate de cetăţean, deţineau una dintre cele două sute de milioane de părţi ale economiei, ceea ce, chipurile, însemna totul. Dar şi aici proprietatea care conta era tangibilă – maşinile, echipamentele şi clădirile.

În societatea celui de-Al Treilea Val, încă mai avem nevoie de pământ şi materiale, dar proprietatea esenţială devine informaţia, iar aceasta, după cum am subliniat deja, constituie o mutaţie revoluţionară, fiindcă este prima formă de proprietate non-materială, non-tangibilă şi potenţialmente infinită.

Dacă eu aş deţine astăzi o parte din I.B.M. (pe care n-o deţin), ce mi-ar păsa? Ce aş avea? Puţin îmi pasă mie de Yorktown Heights, terenul pe care I.B.M. are nişte clădiri. Mă doare-n cot de fabricile sale din San Jose, California, sau din Bogota, Columbia. Mi se fâlfâie de clădiri şi chiar şi de utilaje. Ceea ce mă interesează cu adevărat este informaţia organizată pe care o controlează.

Proprietatea mea este acum dublu abstractizată faţă de realitate. O parte din I.B.M. este o bucată de hârtie – un simbol. Şi, mai mult decât atât, nu simbolizează maşini sau suprafeţe de teren. E un simbol al altor simboluri, aflate în capetele oamenilor.

În sfârşit, după cum am arătat adineaori, „info-proprietatea" se deosebeşte de „reala proprietate" prin faptul că nu e finită. O pot folosi, iar dumneata o poţi folosi în acelaşi timp. Şi, de fapt, cu cât o folosesc mai mulţi oameni, cu atât cresc şansele de a

genera tot mai multe informaţii.

Asfel, proprietatea pur şi simplu nu mai e ceea ce era pe vremea când Marx şi socialiştii timpurii şi-au clădit teoriile pe temelia ei.

Aceasta e contradicţia fatală despre care vorbeam. Proprietatea privată a reprezentat caracteristica definitorie a capitalismului. Acum, dintr-o dată, proprietatea esenţială se transformă din simbolică în meta-simbolică, şi de la un caracter finit la unul non-finit. Iar acest lucru contrazice însăşi noţiunea de proprietate, care se baza pe limitarea şi materialitatea ei.

■ Fireşte, ştiţi că mulţi marxişti şi socialişti au abandonat atenţia acordată unilateral relaţiilor de proprietate, pentru a se concentra şi asupra altor relaţii sociale.

□ Poate. Dar proprietatea rămâne obsesia multora, în ciuda faptului că noile evoluţii şi ascensiunea celui de-Al Treilea Val fac un gulaş ideologic din toate teoriile economice vechi – capitaliste şi socialiste deopotrivă.

Capitalismul şi socialismul sunt amândouă nişte anacronisme.

5 INFO-POLITICA

Ziua de mâine va aduce mai multa sau mai puţină democraţie? Răspunsul nu e prestabilit. Depinde, cel puţin parţial, de propriile noastre acţiuni. Dar pentru a înţelege perspectivele democraţiei, trebuie să înţelegem noul rol al informaţiei în viaţa noastră politică.

Rapida emergenţă a noii societăţi concentrează atenţia asupra unei întregi game de chestiuni politice, legate de informaţie. Discreţia în era computerelor. Transmisiunea prin satelit a informaţiilor, peste graniţele naţionale. Protecţionismul datelor. Copyright-ul. Libertatea de informare. Toate acestea nu sunt decât vârful vizibil al noilor probleme cu care ne confruntăm. Pe sub ele se întind întrebările mai profunde, cu implicaţii pe termen lung pentru democraţie.

Pe parcursul convorbirilor noastre, discuţia a revenit încontinuu la informaţie şi la rolul politic al celor care o procesează, o manipulează sau o creează: „lucrătorii-mintali”.

A.T.

■ S-au scris milioane de cuvinte despre revoluţia informaţiilor. Cauzelor ei, însă, li s-au dedicat foarte puţine analize. De ce, după părerea dumneavoastră, intrăm acum în ceea ce unii numesc „epoca informaţiilor”? De ce nu acum o sută de ani, sau, la o adică, abia peste o sută de ani de-acum încolo?

□ Cauzalitatea socială e complicată, dar cred că putem identifica măcar unele dintre forţele care explică revoluţia informaţiilor. Le putem face comprehensibile.

Pentru mine, carburantul revoluţiei informaţiilor este un amestec combustibil de diversitate şi schimbare accelerată. Alăturaţi-le, şi veţi produce o explozie informaţională.

Încă de pe la jumătatea anilor '50, cunoaştem fracturarea vechii societăţi

industriale de masă. În zeci de domenii, de la tehnologie până la etnicitate, asistăm la o diversitate mereu crescândă. Odată cu apariţia celui de-Al Treilea Val pe scena istoriei, se creează o nouă civilizaţie compusă din părţi mai diferenţiate şi mai specializate.

Să ne imaginăm un organism biologic simplu – o râmă, de exemplu. Are puţine părţi diferenţiate. S-o comparăm cu un organism omenesc – noi avem plămâni, rinichi, cornee, cortex şi mii de organe corelate, specializate funcţional. Pentru ca toate aceste componente să interacţioneze corect, prin trup trebuie să circule o vastă cantitate de informaţii, sub formă de pulsaţii electrice, impulsuri chimice, secreţii hormonale, fiecare reprezentând câte un „mesaj" – astfel că un anume impuls neural, de exemplu, îi spune muşchiului să se contracte sau pupilei ochiului să se dilate. Aceste „mesaje" conţin „informaţie", iar prin organism trebuie să se deplaseze enorme cantităţi de informaţii, pentru ca părţile acestuia să se coordoneze şi să se sincronizeze între ele.

Şi cu cât sunt mai specializate şi diverse componentele trupului, cu atât este nevoie de mai multe informaţii. Prin organismul nostru circulă incalculabil mai multe informaţii decât prin trupul acelei râme.

Şi acum, să aplicăm acelaşi principiu în societate.

Dacă am dreptate în sensul că depăşim etapa producţiei, distribuţiei şi comunicaţiilor de masă; dacă diviziunea muncii devine din ce în ce mai rafinată; dacă varietatea structurilor organizatorice creşte; dacă ne îndreptăm spre unităţi mai mici, mai numeroase, mai descentralizate (uneori, organizate în cadrul configuraţiilor organizatorice foarte mari); dacă legile noastre se multiplică şi produsele, valorile şi atitudinile noastre devin tot mai eterogene; dacă se întâmplă toate aceste lucruri, atunci sunt necesare mult mai multe informaţii numai pentru a menţine întregul sistem în echilibru.

Pe scurt, eterogenitatea societăţii din Al Treilea Val cere niveluri mai înalte ale schimburilor de informaţii decât omogenitatea societăţii din Al Doilea Val.

■ Aţi spus că diversitatea generează informaţia. Dar asta nu înseamnă să punem carul înaintea boilor – în sensul că şi informaţia poate genera diversitate?

□ Absolut. Există ceea ce inginerii ar denumi o buclă de feed-back pozitiv. Televiziunea prin cablu, de exemplu, permite ca prin societate să circule simboluri şi mesaje mai variate – mai multe informaţii. Aceasta încurajează o mai mare diversitate socială. Diversitatea, la rândul ei, ridică nivelul de informare necesar pentru coordonare şi integrare socială. Astfel, într-un sens, diversitatea se hrăneşte din ea însăşi şi ridică încontinuu nivelurile de informare necesare în cadrul sistemului.

Dar mai există şi un alt factor, care e adeseori trecut cu vederea, şi anume viteza schimbării în sine. Cu cât lucrurile se schimbă mai repede, cu atât ne trebuie mai multă informaţie pentru a interacţiona cu ele. De fapt, nu e decât o aplicaţie aparte a principiului pe care l-am menţionat adineaori, pentru că schimbarea poate fi privită ca fiind diversitate în timp. Starea de fapt de la un moment dat devine diferită în momentul următor. Şi cu cât se întâmplă mai des acest lucru, cu atât mai multă

informaţie ne trebuie pentru a continua să luăm hotărâri adaptabile.

Prin urmare, văd în diversitatea crescândă, combinată cu schimbarea rapidă, principalul motiv pentru care trecem printr-o explozie a informaţiilor.

Astfel stând lucrurile, societatea evoluează de la râmă la fiinţa omenească, iar transformarea se produce cu foarte mare viteză – mai repede decât revoluţia agricolă de acum zece mii de ani, sau revoluţia industrială de acum trei sute de ani.

■ Şi cum ne afectează materialiceşte acest salt la un mai înalt nivel al schimburilor informaţionale?

□ Dacă vă uitaţi la rata de angajare din toate societăţile industriale, din Belgia până în Marea Britanie sau în Japonia şi Statele Unite, veţi găsi un continuu declin al muncii manuale şi o creştere paralelă a muncii de birou, începând de la jumătatea anilor '50.

Sistemul a devenit atât de complex şi diversificat pe plan intern, iar cererile de informaţie atât de mari, încât au început să se apropie de un punct de criză.

Este necesară atât de multă hârţogărie, o atât de mare coordonare, atâtea şedinţe şi decizii, un asemenea schimb de informaţii, pentru a realiza ceva, încât ne confruntăm literalmente cu riscul de a încetini şi a ne opri. Motiv pentru care funcţiile de birou s-au înmulţit atâta în ultimele decenii.

Începând cu circa zece-douăzeci de ani în urma, nimeni n-a mai putut să le stăpânească. Conţopeala a început să debordeze din toate canalele noastre de comunicare. Şi, pe măsură ce aceste presiuni creşteau spre punctul de explozie, sistemul a început să reacţioneze tehnologic. Computerele, concepute iniţial pentru calcule ştiinţifice, au fost adaptate să rezolve sarcini administrative simple. S-au răspândit prin birourile de pretutindeni.

Canalele de comunicaţii instalate în timpul epocii industriale – sistemele telefonice, de exemplu – s-au supraîncărcat, fiind nepregătite să suporte noul şuvoi de date computerizate. Astfel, de-a lungul ultimelor două decenii, am văzut o pletoră de noi canale de comunicaţii deschizându-se, apărând totodată şi noi instrumente de manevrare a datelor – procesoare de cuvinte, scannere optice, înmagazinări de microfilme şi sute de tehnologii înrudite – o izbucnire de inovaţii orientate spre uşurarea suprasarcinii informaţionale.

Prin urmare, putem schiţa un ciclu: mai multă diversitate şi schimbare echivalează cu mai multă informaţie, care echivalează la rândul ei cu mai multe tehnologii pentru manevrarea informaţiei – şi care, bănuiesc eu, duc la o şi mai mare diversitate şi schimbare.

Aceasta este dinamica propulsând revoluţia informaţională, care nu reprezintă decât o parte din mai marele val de schimbări ce începe în prezent să desfiinţeze vechea societate industrială.

Mai mult, pe măsură ce sporim şi organizăm toate aceste informaţii adiţionale, ne aprofundam şi înţelegerea ştiinţifică a naturii, astfel că începem să transformăm însuşi procesul de producţie. În loc să folosim o mulţime de asamblări manuale pentru a fabrica, să zicem, o cameră sau un aparat de televiziune, folosim mai multe

informaţii şi cunoştinţe mai profunde pentru a reduce numărul de piese. Injectăm informaţia, cum s-ar zice, în maşina propriu-zisă. Şi toate acestea au efecte nu numai asupra economiei, ci şi asupra culturii.

■ În ce sens afectează revoluţia informaţională cultura?

□ În timpul erei industriale, principalele noastre preocupări se refereau la cum să fabricăm lucruri. Acum, grija esenţială devine aceea de a administra lucrurile. Începem să folosim tot mai mult analogiile informaţionale – ca aceea pe care am menţionat-o acum câteva momente, cu privire la organism. Începem să analizăm problemele în termenii teoriei informaţionale. Începem să ne transferăm de la explicaţiile comportamentiste din psihologie către explicaţiile cognitive. În teoria marxistă, observăm un interes crescut faţă de Gramsci[23] şi un accent pus pe problemele culturii, ale ideologiei şi epistemologiei. În politică, aşa cum am sugerat deja, devin din ce în ce mai importante chestiunile legate de controlul informaţiilor, discreţie, administrarea fluxului informaţional. Acestea dobândesc chiar o dimensiunea globală, în situaţia în care ţările se luptă pe teme ca propusa Nouă Ordine Internaţională a Informaţiilor. „Meta-informaţia” devine cheia controlului în toate domeniile.

Vechea idee, cunoaşterea înseamnă putere, este de-acum depăşită. Ca să atingi puterea, în zilele noastre, ai nevoie de cunoştinţe despre cunoaştere.

CINE VA CONDUCE SOCIETATEA INFORMAŢIONALA?

■ Şi astfel, ajungem la problema puterii – despre care e vorba în orice politică. Insinuaţi că societatea celui de-Al Treilea Val, în curs de apariţie, va fi mai democratică decât ordinea industrială.

□ Ar putea fi, nu „va fi”.

■ Dar n-am putea-o apuca în direcţia opusă, poate chiar spre un soi de tehno-fascism à la 1984? Sau, mai probabil, n-ar fi posibil ca tranziţia spre Al Treilea Val şi îndeosebi revoluţia informaţională care face parte din ea să schimbe structura de clasă a societăţii, nu spre mai multă echitate, ci către o nouă ierarhie, cu preoţii-cunoaşterii în vârf şi restul purtând pe umeri piramida?

□ Unele dintre noile tehnologii sunt neîndoielnic ameninţătoare. Altele, însă, sunt exact opusul – măresc puterea individului vis-à-vis de stat. Nu sunt la fel. Unele sunt centraliste, altele descentraliste. E o greşeală să le amestecăm. Politica inteligentă va restrânge folosirea unui gen şi va încuraja pe toate căile propagarea celuilalt, astfel nu numai retezând orice posibilitate de „tehno-fascism”, ci şi promovând un nou nivel al democraţiei.

Să vă dau câteva exemple concrete. Cele mai puternice instrumente comunicaţionale ale epocii industriale au fost mass media – controlate de la centru, fie de către guvern, fie de marile companii. Comparaţi cu ele, să zicem, reportofonul, care e folosit de către consumator pentru a formula mesaje, a le transmite, duplica şi

[23] Antonio Gramsci (1891-1937), gânditor comunist italian, ale cărui opere examinează rolul intelectualităţii şi al culturii în schimbarea socială şi politică, (n.a.).

reduplica. Asta au făcut disidenţii sovietici ca să scape de urechea lui Big Brother. Acelaşi lucru l-au făcut şi rebelii anti-şah din Iran. Magnetofonul nu poate fi controlat de la nivelul central.

Sau, de pildă, xeroxul, care se poate folosi pentru publicarea ideilor ilicite. Ruşii încearcă să le încuie dar, cum aparatele proliferează, le e din ce în ce mai greu.

Sau, să luăm computerul. Primele: centralizate, mărind puterea guvernului sau a utilizatorului corporatist. Cele noi: destul de mici ca să le folosească oricine, chiar şi copiii.

Sau, televiziunea prin cablu, în comparaţie cu mijloacele de transmisie pe calea undelor. Vechiul sistem: unilateral. Noul sistem: interactiv, astfel că telespectatorii îi pot răspunde expeditorului.

Am putea continua, arătând apariţia a tot felul de noi tehnologii, mai ales în domeniul informaţiilor şi al comunicaţiilor, care ar putea ajuta la reducerea controlului central asupra vieţilor noastre, în loc să-l sporească.

Cealaltă chestiune pe care o abordaţi e la fel de interesantă – problema relaţiilor de clasă…

■ Nu cumva creăm o nouă clasă de tehnocraţi – profesionişti, manageri, oameni de ştiinţă şi informaticieni? Şi n-ar fi posibil ca apariţia acestei noi clase economice să aibă implicaţii asupra noastră, a tuturor celorlalţi?

În linii mari, n-am putea spune că până acum am avut, în Occident, o clasă capitalistă, o clasă muncitoare şi o clasă restrânsă de „tehnocraţi” care făceau treburile capitaliştilor (având, totodată, şi interese proprii)?

Odată cu importanţa crescândă a informaţiilor, nu cresc şi proporţiile şi puterea acestei a treia clase? Nu există un pericol clar, după opinia dumneavoastră, ca în locul unei democraţii să ne pomenim cu o tehnocraţie în care puterea politică este monopolizată de această terţă clasă?

□ Nu mă împac deloc cu însuşi conceptul de „clasă”. Dacă ne referim la „clase” în sensul strict marxist, atunci le definim în termenii relaţiilor lor cu „mijloacele de producţie” – şi anume, proprietatea. S-ar fi zis că burghezia poseda mijloacele de producţie; proletariatul ar fi trebuit să nu aibă decât propria lui putere de muncă – în esenţă, muşchii.

Am spus deja că în lumea de azi proprietatea nu mai e neapărat legată de control. Ceea ce este deosebit de interesant, dacă ne amintim că Marx însuşi a avut mari dificultăţi cu noţiunea de proprietate în societăţile non-industriale. În multe dintre acestea, puterea provenea nu de la deţinerea efectivă a pământului, ci din a servi ca reprezentant al monarhului într-o localitate anume şi a obţine pentru asta un stipendiu sau o dividendă. Aceea era proprietatea de tip „pre-subjugare”.

Mulţi scriitori, de la Max Weber la George Konrad şi Ivan Szelenyi, au argumentat că proprietatea efectivă reprezenta rareori cheia puterii, înainte de epoca industrială, că ideea de clasă bazată pe proprietate pur şi simplu nu corespundea realităţilor din societăţile non-industriale.

Ei bine, după părerea mea, ne îndreptăm iarăşi spre o societate non-industrială,

numai că acum ea se bazează pe tehnologia de vârf. Astfel, importanţa relativă a proprietăţii scade din nou. E un proces dialectic. Dacă Mărx ar trăi în zilele noastre, s-ar prăpădi de râs la adresa acestei ironii!

■ Dar ce e cu această nouă clasă? În fond, proprietatea nu e singura bază de definire a clasei, iar aceasta se bazează în mod clar mai mult pe rol, tipul de muncă, studii etc.

□ Dacă Al Doilea Val ne-a dat „proletariatul", am putea spune că Al Treilea Val produce un „cognitariat" – un grup bazat pe cunoaştere, pe folosirea minţii, nu pe muşchi.

Cognitariatul posedă informaţii organizate, imaginaţie şi alte calităţi culturale, esenţiale pentru producţie. Deţine mijloacele de a produce noi informaţii. Are ceea ce s-ar putea considera fie o materie primă esenţială, fie, alternativ,,o trusă de scule mintale. Astfel, se prezintă la masa tratativelor cu mai multă putere decât a avut vreodată proletariatul.

Dar adevărata întrebare e dacă avem dreptate să gândim în termeni atât de strict economici. S-ar putea să ne fie mult mai utilă considerarea acestei grupări ca o clasă socială – sau, chiar mai bine, o clasă culturală. Semnificaţia ei economică poate fi secundară.

■ Dar dacă acest grup creşte de la, să zicem, zece milioane, la treizeci de milioane de oameni – numerele fiind doar ipotetice – obţinem neapărat o societate viitoare bazată pe reala libertate economică sau pe democraţia participativă?

□ Nu. Însă se poate argumenta că, întrucât informaţiile dinăuntrul creierului său colectiv joacă un rol esenţial în economie, acest grup are o importanţă crucială. Iar dacă devine vreodată majoritar, îşi va forma o nouă relaţie cu statul.

În fond, aproape prin definiţie, grupul e relativ cultivat, umblat şi sofisticat. Are propriile sale mijloace de informare – mii de publicaţii specializate, benzi magnetice şi reţele de computere. Nu este în nici un caz neputincios vis-à-vis fie de patronii capitalişti, fie de stat. În acest sens, cognitariatul se află într-o poziţie absolut diferită de aceea a proletariatului.

■ Nu credeţi – nici nu speraţi măcar – că în cele din urmă toţi vor deveni membri ai acestui nou „cognitariat"?

□ Nu. Nu oricine poate – nici nu trebuie – să fie membru al cognitariatului. Cred că nivelul general de sofisticare în societate are toate şansele să crească, şi că aşa-numita „problemă a prostiei" este mai mică decât preferăm majoritatea dintre noi să credem. Unii oameni se simt bine privind restul speciei umane ca esenţialmente needucabil.

Dar, cu siguranţă, nu presupun că toţi sunt echipaţi – sau pot fi echipaţi – cu aptitudinile intelectuale atât de specializate necesare muncii-mintale. Ceea ce le trebuie lucrătorilor-mintali este talentul de a raţiona şi articula în câmp abstract. Şi nu toţi ne pricepem la aşa ceva. Nu e nici măcar o problemă de inteligenţă. Unii oameni foarte inteligenţi nu sunt în acelaşi timp şi coerenţi. Şi nu ştim destul de multe despre raţionamentele abstracte – eu, cel puţin, nu ştiu – pentru a le echivala cu inteligenţa la

modul general.

Fapt este că până şi aceia care lucrează cu informaţia – în speţă, într-o lume a abstracţiunilor – vor dori de asemenea să revină frecvent în lumea experienţelor concrete. Aceasta înseamnă o implicare directă alături de ceilalţi. Înseamnă îngrijire fizică şi asistenţă medicală. Înseamnă o implicare tactilă, senzorială, cu mediul, prin intermediari ca activitatea manuală, grădinăritul, gătitul, iahtingul sau, de ce nu, fotbalul, dansul ori construcţiile – clăditul unei case sau al unei cabane în munţi, de exemplu.

Toate acestea, la rândul lor, înseamnă un mare număr de slujbe şi roluri în societate, pentru oamenii care s-ar putea să nu se descurce prea bine în lumea înaltelor abstracţiuni. Aşadar, nu oricine va deveni un muncitor-mintal.

■ Poate că motivul pentru care unii oameni nu se vor simţi la largul lor în problema „muncii-mintale" constă în faptul că nu vor avea studiile necesare sau, ştiind că se va produce o penurie de posturi în domeniu, s-au întrunit, ca să zicem aşa, pentru a dori genul de muncă la care vor avea efectiv acces. Dar, indiferent de cauze, dacă unii efectuează „munci-mintale" în timp ce alţii au . ocupaţii de un gen mai tradiţional, lucrătorii-mintali nu vor ajunge să domine noua societate? Nu vor apărea partide politice care să reprezinte interesele acestui grup, în opoziţie cu interesele proprietarilor şi ale muncitorilor non-informaţionali? Relativul monopol al cognitariatului asupra „muncii-mintale" nu-i va conferi acestuia avantaje în orice competiţie pentru impactul social? Şi cum rămâne cu oamenii care încă mai lucrează manual, sau prestează servicii de la om la om?

□ S-ar putea să formulăm greşit întrebările. Ascensiunea acestui cognitariat este legată direct de procesul de diferenţiere din societate. Dacă nu avem o diversitate crescândă, nu vom avea şi nu e nevoie de o clasă prea mare de coordonatori, tehnicieni, mânuitori şi manipulatori ai cunoştinţelor.

Dar tocmai din moment ce acum obţinem o mai mare diversitate, e o greşeală să presupunem că lucrătorii-mintali vor acţiona ca o „masă" – ca un bloc unificat.

Tocmai aceşti oameni sunt cel mai asociaţi cu ascensiunea în politică a grupurilor de scop unilateral, cu campaniile antinucleare, cu luptele în problema legii avorturilor şi cu multe alte ţeluri extrem de particularizate. Ei reflectă şi promovează noua diversitate socială şi politică.

Marx susţinea că sistemul de fabrică a creat condiţiile pentru unitatea clasei muncitoare. Eu aş afirma că sfârşitul sistemului de fabrică, în forma sa tradiţională, şi transferul la producţia şi distribuţia de-masificate, creează contra-condiţii – pun bazele mişcărilor politice de-masificate. Iar acestea sunt cele cu care ne alegem.

Ideea că lucrătorii-mintali se vor uni pentru a oprima restul societăţii este, cred, greşită. S-ar putea ca lor să le fie mai greu să formeze o majoritate unificată decât oricărui alt grup.

MEDIUL DECIZIONAL

■ Deci, credeţi că ascensiunea lucrătorului-mintal va însemna finalmente mai

multă democraţie?

□ De fapt, există un mod de a privi democraţia însăşi ca pe o funcţie a informaţiei şi luării deciziilor în societate. Desigur, politica înseamnă mai mult decât un simplu sistem de decizii. Este o formă de teatru. E un joc. Foarte des, constituie un gen de religie. Dar mai este şi procesul prin care luăm multe dintre cele mai importante hotărâri colective ale noastre. Prin urmare, aspectul ei decizional e crucial. Şi cu toate că am fost personal identificat cu mişcarea de extindere a participării cetăţeneşti, de dezvoltare a unor noi forme democratice, unul dintre cele mai sumbre gânduri pe care-l veţi găsi în „Al Treilea Val” este acela că s-ar putea să existe limite ale numărului de oameni care pot, la un moment dat, să participe la luarea deciziilor în societate… adică, limite ale participării democratice.

■ Ce fel de decizii aveţi în vedere?

□ Nu mă refer la deciziile private, care ne afectează doar pe noi înşine şi, poate, pe câţiva dintre cei apropiaţi. Vorbesc despre ceea ce s-ar putea numi autoritatea de decizie socială, care include hotărârile economice şi politice. Când vorbim despre participare şi democraţie, la acest gen de decizii ne referim.

■ Limitele pe care le menţionaţi nu le dau posibilitatea tehnocraţilor de a acapara întreaga putere a luării deciziilor? Şi dacă nu, în ce fel va afecta procesul politic ascensiunea acestei noi clase de lucrători-mintali, cum îi numiţi dumneavoastră?

□ Dacă doresc să ştiu cum s-ar putea să arate viitorul politic, într-o societate foarte de-masificată, cu un mare grup de lucrători informaţionali sau procesoare, e necesar să privesc în urmă, şi abia apoi înainte.

Unul dintre faptele care par clare este acela că societăţile pre-industriale erau şi pre-democratice.

În societăţile agricole mai vechi, extrem de puţini oameni participau vreodată la luarea deciziilor politice sau economice fundamentale. Istoriceşte vorbind, agricultura rareori a fost o prietenă a democraţiei. Chiar şi Atena, contraexemplul, avea o democraţie a celor puţini, bazată pe sclavia celor mulţi. Într-un fel sau altul, o clasă conducătoare restrânsă şi autoritaristă domină de obicei orice societate agricolă.

Industrializarea a fost cea care a adus ceea ce numim democraţie, împreună cu valul de industrializare, au apărut revoluţiile democratice explozive şi reformele care au dus la o lărgire a participării.

Un lucru mi se pare clar. Sunt necesare mult mai multe decizii pentru a conduce o societate industrială decât o societate agricolă pre-tehnologică. În vechile societăţi agrare, o mână de baroni, cu sortimentul lor de rude şi câţiva preoţi, constituiau grupul care lua toate hotărârile socio-economice şi politice de bază pentru întreaga comunitate. Nu e nevoie de prea multe decizii pentru a cârmui o plantaţie sau un conac feudal. Nouăzeci la sută din oameni erau ţărani, care nu aveau nici dreptul, nici educaţia şi, de cele mai multe ori, nici dorinţa de a participa la luarea acestor decizii.

Şi, dintr-o dată, apare revoluţia industrială, şi în locul unei economii simple, descentralizate, avem o economie şi o societate complexe, interdependente, în care

trebuie să se coordoneze activităţi foarte diferite. Ceea ce se întâmplă e că se schimbă simpla cantitate şi calitate a deciziilor luate. Sunt necesare mai multe hotărâri corelate pentru a conduce o societate industrială, decât una pre-industrială.

După cum ştiţi, recunoaştem cu toţii că, dacă schimbăm mediul ambiant distrugând capacitatea purtătoare a pământului, sau inundând bazinul unui râu, oamenii din acele împrejurimi va trebui să se reorganizeze pentru a supravieţui. Structura oricărei societăţi răspunde schimbărilor din ambianţa geografică şi tehnologică, precum şi modificărilor din mediul strategic, economic şi cultural.

Ei bine, există şi un *mediu decizional* invizibil. Iar societăţile reacţionează şi faţă de schimbările din cadrul acestuia. Ceea ce a făcut revoluţia industrială, printre multe altele, a fost să modifice dramatic mediul decizional.

RĂSPÂNDIREA SARCINII DECIZIONALE

■ Şi cum afectează schimbările din mediul decizional mediul politic?

□ Este important să înţelegem conceptul de sarcină decizională.

În orice moment dat, există o anume povară de luare a deciziilor necesare pentru a conduce orice societate – un anumit număr de hotărâri cu un anume grad de complexitate, care să se ia într-un interval de timp dat.

Rostogolindu-se peste vechea ordine agricolă a Primului Val, Al Doilea Val a adus cu sine nu numai hornuri-de-fum, ci şi o mult mai mare nevoie de coordonare şi integrare, toate necesitând mult mai multe decizii decât oricând. La rândul său, această situaţie a dus la o acută creştere în procentajul oamenilor implicaţi în luarea deciziilor – în afaceri, în politică, în viaţa comunităţii. Acest grup era organizat într-o ierarhie a elitelor şi a sub-elitelor, formând coloana vertebrală a clasei mijlocii.

Altfel spus, sosirea industrialismului a mărit radical sarcina decizională a societăţii.

Micile elite ale trecutului nu mai puteau lua toate hotărârile cerute pentru a conduce noua societate. Astfel, s-au recrutat factori de decizie suplimentari. Şi în locul unei mici elite închise şi ereditare, s-a format un sistem de elite mult mai larg şi mai deschis, care a luat fiinţă pentru a se ocupa de sarcina decizională extinsă. Aceasta e esenţa „revoluţiei democratice” care a însoţit revoluţia industrială – implicarea mai multor oameni în procesul de luare a deciziilor.

■ Vorbiţi de parcă toată lumea ar fi avut de câştigat – ca şi cum ar fi existat o adevărată democraţie. De fapt, însă, numai o minoritate participa la luarea tuturor hotărârilor, la manevrarea a ceea ce numiţi dumneavoastră sarcina decizională.

□ Aşa este. Răspândirea democraţiei nu i-a îmbrăţişat niciodată pe toţi.

Clasele medii au obţinut locuri bune în noua structură a luării deciziilor. Muncitorii şi fermierii, care erau recrutaţi să lupte pentru reformele democratice, au primit, ca răsplată, dreptul de a vota intermitent.

Aceasta e o formă limitată de participare. Însă deciziile cotidiene fundamentale erau luate, în esenţă, fără nici o participare reală a muncitorilor şi agricultorilor — ceea ce, în linii mari, continuă să se întâmple şi în zilele noastre. Democraţia parţială – s-o

numim semi-democraţie – a apărut odată cu neaşteptata creştere a sarcinii decizionale din societate.

Acum, sarcina decizională se extinde din nou. Prin aceasta, trăim un moment crucial al istoriei politice.

■ Doar nu sugeraţi, sper, că agricultorii şi clasa muncitoare vor câştiga dintr-o dată putere în cadrul sistemului? Că, aşa deodată, vom avea o democraţie realmente participativă?

□ Nu. Câtuşi de puţin. De fapt, aceste grupuri pot scădea ca proporţii şi semnificaţie. În Statele Unite, astăzi, numai patru la sută din locuitori mai sunt fermieri. Numărul muncitorilor din fabrici se poate şi el apropia în cele din urmă de acest procentaj, întrebarea-cheie este ce se va întâmpla în continuare.

Trei lucruri vor afecta viitorul nostru politic. Unul este sporul de lucrători-mintali. Al doilea consta într-un nou salt ameţitor al sarcinii de decizie. Iar al treilea e computerul.

Dacă am dreptate când spun că de-masificăm întreaga societate, de la energie şi producţie până la valorile şi viaţa de familie, atunci înseamnă că prin societate vor pulsa tot mai multe informaţii, ceea ce implica mai mulţi lucrători informaţionali şi decizii. Mai înseamnă şi că actualele elite şi sub-elite conducătoare nu vor putea susţine singure sarcina decizională, nu mai mult decât elitele feudale, în perioada revoluţiei industriale.

De fapt, dacă privesc în jur, văd oameni foarte inteligenţi luând hotărâri din ce în ce mai prosteşti – în politică, în industrie, în investiţii, în învăţământ, în toate domeniile. Calitatea hotărârilor luate de noi se deteriorează peste hotare. Nu fiindcă cei responsabili ar fi proşti. Ci pentru că toţi aleargă prea repede, iau prea multe decizii, prea rapid, în prea multe domenii despre care ştiu prea puţin.

Elitele noastre manageriale se clatină sub o sarcină decizională imposibilă. Aceasta va forţa elitele să permită mai multor oameni să participe – să ajute la suportarea poverii decizionale. Din acest motiv auzim tot mai mult vorbindu-se despre managementul participativ – şi despre implicarea muncitorilor. Nu din altruism, ci deoarece vechiul sistem decizional nu mai merge.

Din punct de vedere politic, acest lucru sugerează şi o mai accentuată implicare a publicului. Să-i zicem, o şi mai întinsă expansiune a clasei mijlocii. Să-i zicem democraţie lărgita. Să-i zicem participare. Oricum am numi-o, înseamnă că în procesul de luare a deciziilor sunt atraşi tot mai mulţi oameni, şi tot mai puţini sunt excluşi total.

■ Există decizii şi decizii.

□ Da. Nu sugerez că la luarea hotărârilor-cheie vor participa neapărat mari numere de persoane. Majoritatea dintre noi vom fi atraşi în luarea deciziilor cotidiene de nivel scăzut, ca acelea necesare pentru a menţine în funcţiune firmele, comunităţile şi organizaţiile – mărunţişurile sarcinii decizionale.

Dar aceasta le conferă oamenilor măcar o oarecare poziţie în cadrul sistemului, o anume identitate, un statut. Nu reprezintă în nici un caz un motiv de dispreţ.

■ Nu sunt sigur că aş numi asta o expansiune a democraţiei – ci mai mult un drept simbolic, acordat pentru a menţine barca pe linia de plutire. Şi n-ar putea corespunde cu un soi de tehnocraţie?

□ Folosiţi ce termeni doriţi. Totuşi, rămâne faptul că procentajul de oameni lăsaţi complet în afara sistemului de decizii sociale, organizatorice şi politice, la un nivel sau altul, se reduce atunci când sarcina decizională devine prea împovărătoare pentru ca elitele existente să şi-o asume de unele singure.

De asemenea, nu vreau să sugerez că totul se întâmplă fără nici un conflict. De fapt, prevăd conflicte cutremurătoare pentru dreptul de participare.

Noile deschideri din structura deciziilor – porţile de intrare în rândul sub-elitelor şi al elitelor – nu le stau tuturor la dispoziţie, în condiţii de egalitate. Elitele încă mai tind să aplice criterii care acţionează împotriva anumitor grupuri – femeile, negrii şi hispanicii au în Statele Unite dificultăţi mai mari decât celelalte categorii. Unii reuşesc să se integreze printre factorii de decizie. Le este mai greu, însă, datorită discriminărilor rasiale şi sexuale. În alte ţări, intră în joc alte forme de discriminare.

Ideea-cheie, însă, este aceea că structura societăţii – complexitatea, diversitatea ei şi ritmul schimbărilor – determină sarcina decizională. Aceasta, la rândul ei, are efecte puternice asupra structurii elitelor şi sub-elitelor care, în esenţă, conduc luând decizii. Informaţia e strâns corelată cu puterea şi cu politica – şi va deveni şi mai strâns legată de ele, pe măsură ce înaintăm spre epoca „info-politicii”.

COMPUTERUL ÎN POLITICĂ

■ Unde, în toată această situaţie, se situează tehnologia computerelor?

□ Computerul are un incredibil număr de impacturi asupra sistemului politic. Sistemele de computere mari, strâns centralizate, sporesc puterea statului asupra individului. Însă computerele mici, descentralizate, şi reţelele de computere similare se pot folosi spre a întări puterea individuală. Computerele modifică radical balanţa strategică militară, sondajele politice, până şi modul în care se definesc tematicile politice. Computerele fac posibile expediţiile poştale de un gen foarte precis adresat, folosit actualmente de către grupările politice din Statele Unite, contribuind prin urmare la ascensiunea grupurilor cu scop unilateral. Şi aş putea enumera încă multe alte implicaţii politice ale computerului. Dar tot el se relaţionează şi cu teoria sarcinii decizionale.

Computerul a fost privit iniţial de către elite ca o maşină care le va reduce povara de decizie, ajutându-le să se descurce. Au văzut în el un mijloc de a-şi centraliza controlul şi a lua automat numeroase hotărâri de rutină, eliberându-le aşadar pentru luarea deciziilor de înalt nivel şi menţinerea autorităţii. Mai însemna şi că puteau continua să lucreze fără a recruta mari numere de factori de decizie adiţionali.

Ceea ce s-a întâmplat până acum nu le-a împlinit nici pe departe speranţele. Sarcina decizională a continuat să crească rapid, după introducerea computerului. De fapt, s-a mărit atât de repede încât tot mai multe subiecte de decizie trebuie să fie

descentralizate, astfel că, acum, computerele răsar prin zone pe care vechile elite nu şi le-ar fi imaginat niciodată. În locul câtorva computere-gigant controlate de sus în jos, avem sute de mii, şi în ultimă instanţă milioane de computere, răspândite în întreaga societate, prin locuinţe şi şcoli, biserici şi garaje, unite în reţele tranzitive, scăpate de sub controlul oricărui computer central.

Rezultatul de ansamblu, cred, ar putea fi în final o creştere, nu o descreştere, a procentajului oamenilor implicaţi în luarea deciziilor sociale, economice şi politice. Computerul ar putea – subliniez, *ar putea* – să fie cel mai important prieten al democraţiei, de la urna de votare încoace. Dar ar putea şi să se întoarcă împotriva noastră.

■ Însă chiar dacă teoria dumneavoastră este justă, încă mai există limite cu privire la cine poate sau va participa. Ce se întâmplă, în optica dumneavoastră, cu aceia care nu fac parte din noua clasă de lucrători cu cunoştinţe, coordonatori şi integratori?

□ Aceasta rămâne o întrebare de 256K-biţi.

În societăţile care încă mai sunt dens impregnate cu rasism, discriminare sexuală, bigotism religios şi xenofobie în general, grupările dezavantajate vor fi nevoite să lupte pentru fiecare pas, fiecare deschidere în structura decizională.

■ Schiţa pe care ne-aţi prezentat-o, indiferent că suntem de acord cu ea sau nu, reprezintă o teorie a politicii în era informaţiilor. Chiar şi conceptele dumneavoastră esenţiale, ca „sarcina decizională", se referă la informaţie şi aplicaţiile ei. Dar nimic din toate acestea, cum dumneavoastră înşivă sugeraţi, nu elimină cu necesitate factorii culturali şi politici ca rasismul şi misoginismul. Cum se integrează aceştia în opinia dumneavoastră asupra politicii de mâine?

□ Haideţi ca în continuare să ne concentrăm pe acest subiect.

6 REVOLUŢIA ROLURILOR

De ce, după milioane de ani de dezvoltare, specia umană încă mai este bântuită de molimele discriminărilor sexuale şi rasiale?

Grosso modo, misoginismul şi rasismul sunt crezuri care justifică dominaţia unui sex sau a unei rase asupra celeilalte.

Folosirea acestor termeni nu înseamnă o sugestie că bărbaţii şi femeile ar fi identici, sau că distincţiile rasiale sunt nesemnificative. Exista, însă, o mare diferenţă între a recunoaşte diversitatea umană şi a construi sau tolera sisteme de opresiune bazate pe aceasta diversitate.

Din nefericire, neamul omenesc a demonstrat o enormă voluptate şi inventivitate în materie de justificare a opresiunii. S-au scornit fel de fel de teorii – implicând totul, de la inteligenţa la artă, de la economie la crimă – pentru a argumenta raţional maltratarea femeilor şi a grupurilor minoritare.

În noua societate care ia naştere, cu tofi vom fi membri ai unor grupări minoritare. Dacă nu recunoaştem acest fapt, la nivel atât personal, cât şi public, s-ar

putea să ne pomenim prinşi într-un viitor pe care îl vom urî cu toţi.

A.T.

■ Să începem discuţia pe o notă mai personală. Mulţi dintre cititorii dumneavoastră vă consideră un simpatizant al feminismului. Au dreptate?

□ În privinţa misoginismului, nici nu-mi prea pot aminti vreun moment din propria mea perioada de maturizare când să nu le fi considerat pe femei egale cu bărbaţii din toate punctele de vedere care contează azi – creier, curaj, energie, umor, creativitate, responsabilitate şi perseverenţă, ca să nu mai pomenim şi calităţile presupus „feminine”: căldura, empatia şi bunăvoinţa de a îngriji şi ocroti.

De-a lungul anilor, am avut unele divergenţe cu feminismul organizat, privitor la cutare cerinţă sau cutare tactică, dar lupta generală pentru drepturilor femeilor mi s-a părut întotdeauna justă – o presiune în direcţia unui viitor mai decent şi uman pentru ambele sexe, din moment ce restricţiile asupra femeilor au antrenat întotdeauna un set de restricţii corespondente, deşi poate mai puţin evidente, şi asupra bărbaţilor.

Întrebarea cea mai dureroasă este de ce este necesară, pur şi simplu, o luptă – de ce femeile din virtualmente toate culturile au fost dominate, violate, constrânse, oprimate sau, în cel mai bun caz, controlate subtil de către bărbaţi. Desigur, putem indica oricând excepţii concrete. Însă configuraţia istorică generală, pe o perioadă de literalmente mii de ani, rămâne indiscutabilă. De ce să stea astfel lucrurile?

Eu, unul, n-am fost niciodată dispus să lichidez dezbaterea atribuind pur şi simplu patriarhatul – dominaţia masculină – lui Dumnezeu sau genelor.

■ Trăim într-o cultură unde dominaţia masculină, sub o formă sau alta, a fost şi este la ordinea zilei. Majoritatea băieţilor asimilează încă din copilărie noţiuni despre superioritatea masculină. Atitudinile dumneavoastră nu sunt tipice. De unde provin ele?

□ Propriile mele atitudini au fost conturate, fără îndoială, de către experienţa mea personală cu patru femei remarcabile. În primii ani de viaţă, locuiam împreună într-o familie numeroasă – bunicii, părinţii, unchiul şi mătuşa mea.

Bunica mea a trăit aproape nouăzeci de ani şi a fost destul de puternică şi rezistentă pentru a fi supravieţuit oriunde – într-o colibă de pionieri din Vestul American, într-un shtetl polonez, în Arctica sau în junglele umede ale Amazonului. Avea mult curaj. Mama mea era, şi încă mai este, blândă şi supusă, dar atât de cumpătată şi curioasă intelectual încât, deşi nu şi-a încheiat niciodată studiile de liceu, poate fi văzută ocazional citindu-i pe Kant, Hume sau Bishop Berkeley. Iar mătuşa mea m-a ajutat să-mi integrez în viaţă valorile boeme şi dragostea de poezie.

De atunci, femeia pe care am observat-o cel mai îndeaproape şi de la care am învăţat cel mai mult este soţia mea – partenera, redactora, colega, prietena şi critica mea. Este una dintre cele mai inteligente şi versatile persoane pe care le cunosc. Poate să descifreze un text medical despre dezordinile neuromusculare, să repare un carburator, să-şi confecţioneze singură rochiile la maşina de cusut, să se urce pe o estradă şi să discute despre economie, să gătească o masă impresionantă, să tundă,

să gospodărească mai multe case odată, să culeagă mere şi să înţeleagă legislaţia fiscală. A învăţat la aceeaşi şcoală cu mine, a învăţat sistemele electrice şi hidraulice ale avionului meu, şi poate discuta despre avantajele radarului color. Reprezintă o uluitoare combinaţie a celorlalte trei femei, iar acum am plăcerea de a urmări o a cincea – pe fiica mea – maturizându-se spre o personalitate deplină.

În viaţa mea au existat şi bărbaţi puternici. Tatăl şi unchiul meu. Nici unul dintre ei nu avea nimic sfios, retras, dependent sau efeminat. Au constituit pentru mine două modele puternice, şi le ascultam cu sfinţenie fiecare cuvânt. M-au învăţat toate îndeletnicirile „băieţeşti" – soccer, tâmplărie, cum să repar un motor electric etc. Mi-au făcut cunoştinţă cu politica, m-au încurajat să analizez ziarul şi mi-au mai dăruit multe altele. Acum, însă, vorbim despre femei şi nimeni nu mă va convinge vreodată că sunt „inferioare".

■ Totuşi, experienţa personală nu prea pare suficientă pentru a vă explica opiniile. Foarte mulţi alţi bărbaţi au crescut în compania unor femei remarcabile – şi totuşi, au ajuns să creadă în supremaţia absolută a masculului, în „firescul" unei diviziuni sexuale a muncii.

□ Este, cu siguranţă, adevărat. Dar, în cazul meu, observaţiile proprii au fost generalizate şi ideologizate de către realitatea celui de-Al Doilea Război Mondial. Cu toţii purtam un război contra nazismului care, printre alte cruzimi hidoase, încerca să condamne femeile la *kinder-kuche-kirche,* iar pe unele dintre ele le-a transformat efectiv în maşini de reproducere pentru armăsarii SS. Ura faţă de nazişti m-a ajutat să înţeleg că maltratarea femeilor era înrudită cu maltratarea evreilor, a negrilor şi a altor grupuri sociale. Nu cred că rasismul, misoginismul şi bigotismul religios sunt structuri simetrice, sau că putem trasa analogii simple între ele. Dar interrelaţiile merită să fie studiate.

Motivul pentru care aceste patologii sociale sunt atât de dificil de dezbătut este acela că penetrează prin toate comportamentele şi-şi asumă un număr infinit de forme. În diverse ţări, putem găsi dovezi de rasism şi misoginism în discriminarea profesională, în codurile legale, în practicile de credit, în bancurile tendenţioase. Le întâlnim în stereotipizarea grupărilor rasiale, naţionale sau etnice, în aroganţa ruşilor faţă de gruzini sau uzbeci, în a „gringo"-ilor faţă de americano-spanioli, în a anglofonilor faţă de québécois în Canada, în a japonezilor faţă de coreeni şi sub mii de alte forme.

Şi apoi, secţionându-le pe toate acestea, apar ipotezele superiorităţii masculine. Chiar şi în China zilelor noastre, la un sfert de secol după revoluţie, ţăranii încă îşi mai bat nevestele pentru ghinionul de a le fi născut o fiică, nu un fiu.

ORIGINILE DISCRIMINĂRII SEXUALE

■ Care este sursa sistemului patriarhal? Respingeţi ideea că dominaţia bărbătească a început cu Dumnezeu sau cu genele. După opinia dumneavoastră, aşadar, de unde a pornit totul?

□ Cine ştie? Există multe speculaţii antropologice şi arheologice fascinante. Dar

proporţia dintre fapte şi teorii e infimă.

Când afirm că supremaţia masculină nu e de natură genetică, nu spun să aruncăm biologia pe fereastră. Pare firesc să presupunem că, din moment ce femeile nasc copii, în primele forme de societate omenească au acţionat în condiţiile unui dezavantaj încorporat, faţă de bărbaţi. Când am trecut de la simpla culegere a hranei la vânătoare, este rezonabil să se gândim că bărbaţii se puteau deplasa mai departe, puteau lipsi mai mult, aveau o musculatură superioară, aşa că era mai mult sau mai puţin firesc ca bărbaţii să vâneze şi femeile să culeagă.

Vânătoarea, la rândul ei, poate să fi promovat tocmai aceste caracteristici ale animalelor de pradă şi capacităţi de coerciţie care le-au conferit bărbaţilor o mai mare putere socială asupra femeilor.

Pe lângă acestea, se adaugă ideea exprimată de scriitoarea Marielouise Janssen-Jurreit, în sensul că bărbaţii au mai multe motive decât femeile să prefere un mare număr de copii şi, cu cât e mai mare numărul de sarcini, cu atât mai puţine ocazii au femeile să concureze pentru putere. Atât bărbaţii, cât şi femeile, aveau nevoie de copii ca să-i îngrijească la bătrâneţe, când nu mai erau capabili să supravieţuiască singuri. În mod firesc, copiii erau legaţi de mamele lor. Dar, copiii fiind legaţi *numai* de mame, bărbaţii bătrâni ai tribului rămâneau vulnerabili. Atunci, susţine ea, bărbaţii îi prelucrau pe băieţi spre a le desface solidaritatea faţă de mamă şi a-i cultiva în lumea bărbătească. Acest lucru ne ajută să explicăm multe dintre ritualurile pubertăţii pentru băieţi, ritualurile de trecere, riturile secrete dintre bărbaţi etc., din atâtea comunităţi primitive.

Toate acestea, însă, sunt doar simple speculaţii. Lectura scrierilor lui Janssen-Jurreit e foarte plăcută, tocmai fiindcă recunoaşte cât de puţine se cunosc efectiv. Adevărata întrebare nu este cum a început realmente patriarhatul, ci de ce supravieţuieşte în societăţi unde condiţiile sunt atât de diferite?

■ O.K. Ştim că patriarhatul şi discriminarea sexuală au apărut cu mult timp înainte de revoluţia industrială. De ce au supravieţuit? De ce n-au dispărut pur şi simplu, ca atâtea alte valori şi formule?

□ Cred că motivul pentru care misoginismul n-a dispărut este acela că, chiar şi în sistemul industrial, femeile încă se mai confruntau cu anumite dezavantaje biologice. Cu siguranţă, vechea cultură, ideologiile apărute în zece mii de ani de agricultură încă mai aveau mare greutate. Dar, în plus, când ne-am mutat de pe câmp în fabrică, noile forme de muncă încă au mai depins de simpla putere musculară. Şi chiar dacă femeile depuneau muncă fizică în ferme, mine şi ţesătorii, bărbaţii continuau să fie consideraţi mai valoroşi pentru munci dependente de forţa brută.

Pe deasupra, înainte de apariţia laptelui la cutie şi a altor alimente pentru copii semipreparate, mama încă nu se putea îndepărta de sugar – aceasta însemnând că trebuia să rămână acasă, sau să ia copilul la fabrică, ceea ce s-a dovedit a fi ineficient, ca să nu mai spunem cât de nesănătos şi, adeseori, periculos.[24]

[24] Chiar şi ulterior, când forţa musculară a devenit mai puţin importantă, părtinirea culturală împotriva rolului femeilor în economie a continuat, fiind justificată pe baza faptului că sarcinile şi cerinţele

Astfel, chiar dacă a adus schimbări importante în tehnologie, cultură şi alte domenii, revoluţia industrială a lăsat la bază inegalitatea biologică. Până acum, biologia a reprezentat cea mai lentă schimbare printre sistemele principale care afectează viaţa omenească.

Totuşi, revoluţia industrială a conferit un caracter cu totul nou relaţiilor dintre bărbaţi şi femei.

■ În opera dumneavoastră, v-aţi concentrat asupra domiciliului ca fiind cheia multor schimbări. După opinia dumneavoastră, care sunt modurile cele mai importante în care s-a schimbat însuşi căminul omenesc?

□ Familia din majoritatea societăţilor agricole de tipul Primului Val era mare, cu mai multe generaţii lucrând la un loc ca o unitate de producţie şi trăind sub acelaşi acoperiş. Casa, cu câmpiile din apropierea ei, reprezenta locul de muncă, centrul vieţii. Casa mai ţinea şi loc de şcoală. Ea era spitalul. Era locul unde erau îngrijiţi bătrânii.

Revoluţia industrială a smuls din gospodărie toate aceste funcţii. Munca plătită, pentru piaţă, s-a transferat în fabrici şi birouri, devenind domeniul predilect al bărbatului. Şcoala şi-a asumat responsabilităţile educative. Medicul şi spitalul i-au luat pe bolnavi în îngrijirea lor. Statul a preluat răspunderea faţă de bătrâni. Importanţa domiciliului s-a diminuat drastic.

Iar rolurile bărbaţilor şi ale femeilor au fost redefinite acut. Aşa cum sublinia Eli Zaretski, bărbatul a trecut într-o lume de muncă interdependentă, începând să aducă acasă bani. Femeia a rămas acasă, realizând formele mai vechi de producţie – neplătite, nu foarte interdependente, mai mult private decât publice.

■ Dar dacă revoluţia industrială a lăsat vechile valori patriarhale la locul lor, s-ar putea spune că acestea sunt şi mai încastrate structural decât revoluţiile tehnologice şi economice asupra cărora vă concentraţi dumneavoastră. Poate că unele dintre cauze acţionează în cealaltă direcţie?

□ Unele procese sociale sunt atât de strâns legate între ele, în densele relaţii de feedback, încât e greu să se separe cauzele de efecte. Par a fi (şi poate că sunt) în acţiune reciprocă simultană. Categoric, cele două dinamici sunt înrudite, iar unii oameni argumentează chiar că atitudinile patriarhale au reprezentat o condiţie preliminară necesară a revoluţiei industriale. Ei privesc întreaga situaţie ca pe o expresie a agresivităţii masculine contra naturii, un fel de imbold, un atac aproape sexual împotriva mediului ambiant Dar nici această opinie nu mă impresionează peste măsură.

Ceea ce e clar este că această cultură a discriminărilor sexuale, elaborată şi actualizată, a fost propagată de către mass media. A fost folosită pentru a justifica dezavantajele cu care se confruntă femeile, pentru a le ţine mai departe într-o lume închisă şi particularizată, şi a le condiţiona să accepte şi chiar să preţuiască limitările impuse asupra lor.

îngrijirii copiilor făceau din femei niste salariate mai puţin sigure. De aici, salariile mai mici şi avansările mai încete. Astfel, patronii aveau un stimulent să păstreze sistemul, din moment ce menţinea femeile ca pe o rezervă ieftină a forţei de muncă. (n.a.)

Chiar şi femeile care se integraseră în economia plătită au fost orientate spre slujbe prost plătite şi cu autoritate slabă. Femeile care rămâneau acasă erau lăudate pentru virtuţile lor „femeieşti”, dar considerate esenţialmente neproductive, chiar parazite, în pofida faptului că gospodăria şi creşterea copiilor aveau o importanţă critică pentru producţie. Statutul lor social era inferior, pe măsura micului număr de femei care deţineau poziţii înalte în industrie, guvern, biserică sau mijloacele de informare.

Şi la fel stăteau lucrurile când a început mişcarea feministă modernă, la jumătatea anilor '60, cu publicarea cărţii *The Feminine Mystique*[25], de Betty Friedan.

FEMINISMUL LA ORDINEA ZILEI

■ Cartea lui Betty Friedan n-a fost, cu siguranţa, prima care să fi sfidat supremaţia masculină.

□ Nu, fireşte că nu. Dar a fost o piatră de hotar. Există, desigur, o lungă şi onorabilă literatură feministă, datând de secole. Însă chiar şi în intervalul de timp pe care mi-l amintesc – Elizabeth Hawes a scris în 1948 o carte intitulată *Anything But Love*[26]. În paginile ei, era atacată discriminarea din revistele americane pentru femei. Am citit-o în 1953, pregătindu-mă pentru o biografie pe care speram s-o scriu, a Lydiei Maria Child, scriitoare, feministă şi aboliţionistă, căzută în uitare. Child a fost o femeie uimitoare, autoarea primei cărţi antisclavagiste din Statele Unite, şi încă mai păstrez însemnările de-atunci. Feminismul, însă, pur şi simplu nu era la ordinea zilei, în S.U.A. sau Europa anului 1952.

Nici chiar când, în 1953, a apărut în S.U.A. *Le Deuxième Sexe*[27] de Simone de Beauvoir – o operă majoră indiscutabilă pe acest subiect – nu s-a întâmplat nimic Nici o mişcare, nici un protest, nici o acţiune.

Prin urmare, trebuie să mă întreb de ce „Mistica feminină” a explodat pe scena americană şi a contribuit dintr-o dată la declanşarea unei noi mişcări feministe? Ce s-a întâmplat între, să zicem, 1953, când a apărut cartea Simonei de Beauvoir, şi 1964, anul apariţiei celei a lui Betty Friedan?

■ Care erau noile condiţii, după părerea dumneavoastră?

□ Una, desigur, a fost Betty Friedan însăşi. Ar trebui să explic că soţia mea, Heidi, şi cu mine, o cunoaştem amândoi pe Betty de peste douăzeci de ani, dinainte de „Mistica feminină”. Cartea aceea a cristalizat noua stare de spirit din rândurile femeilor, a ajutat să fie explicată şi a încadrat-o într-un context conceptual.

Betty însăşi este una dintre marile organizatoare, una din activistele sociale cheie ale momentului ei istoric. A pus bazele Organizaţiei Naţionale a Femeilor, efectiv, în propriul ei *living room.* Aşadar, pe lângă talentul la scris, energia, elanul şi abilităţile ei tactice au contribuit mult la pornirea mişcării moderne, care ulterior, la fel ca toate mişcările încununate de succes, s-a răspândit, luând forme noi, dintre care

[25] “Mistica feminină” (n.tr.)
[26] “Nimic altceva decât iubire” (n.tr.)
[27] “Al doilea sex” (n.tr.)

multe nu fuseseră prevăzute iniţial.

Existau, însă, şi schimbări importante ale condiţiilor externe. Heidi a susţinut întotdeauna că un factor-cheie a fost, prin 1964, prezenţa unei întregi generaţii de femei cu colegiul la bază, în vârstă de treizeci de ani sau mai mult, care formau o parte însemnată a mişcării, mame ale căror copii crescuseră deja şi învăţau la şcoală. Erau prea inteligente, prea energice şi prea ambiţioase ca să accepte doar să stea acasă şi să croşeteze milieuri.

Aceste femei se considerau egale cu bărbaţii, fuseseră educate spre a crede că-şi puteau combina cariera profesională cu ocupaţiile materne. Apoi, când copiii au crescut şi ele au încercat să reintre în câmpul muncii, sau chiar să revină la colegiu pentru completarea studiilor, dintr-o dată au descoperit că preşul cu urarea de bun venit lipsea. S-au simţit minţite, înşelate, prost folosite, şi aveau în faţă ani îndelungaţi şi pustii acasă, fără a le li deschis nici un rol „productiv”. Au adoptat o poziţie critică faţă de noul feminism. Şi toate acestea s-au întâmplat într-un moment aparte din dezvoltarea economiei S.U.A.

În timpul Marii Crize din anii treizeci, milioane de femei fuseseră înlăturate de pe piaţa muncii. În mod tipic, bărbaţii aveau prioritate la angajare. În perioada celui de-Al Doilea Război Mondial, însă, lipsind atât de mulţi bărbaţi, sistemul avea nevoie de muncitoare, aşa că a apărut Rosie Nituitoarea. Femeile alcătuiau rezerva forţei de muncă. Apoi, după război, bărbaţii s-au întors şi din partea femeilor s-a aşteptat să se întoarcă în trap la bucătărie. La începutul anilor cincizeci, domnea o reală frică de şomaj. Dintr-o dată, toate revistele pentru femei au început să afirme „împreunimea”[28] – căminul – virtuţile neangajării femeilor. Armata de rezervă nu mai era necesară.

Pe la jumătatea anilor şaizeci, economia S.U.A. a luat un nou avânt – avea nevoie de muncitori. Alăturând aceasta cu marele număr de femei instruite, dintre care unele se confruntau cu „sindromul cuibului gol”, avem momentul potrivit pentru o revigorare a mişcării feministe. Însă această mişcare s-a întins până mult dincolo de problemele economice şi cele ale muncii. Curând, a început să atace structura fundamentală a rolurilor din societate ca întreg.

FEMEILE ŞI SFÂRŞITUL INDUSTRIALSIMULUI

■ Cum se integrează toate acestea în teza dumneavoastră despre declinul industrialismului şi ascensiunea unei societăţi de tip nou?

□ Aş afirma că s-au mai întâmplat câteva lucruri foarte importante, exact în anii cuprinşi între „Al doilea sex” şi „Mistica feminină”.

De fapt, ceea ce s-a întâmplat a fost că industrialismul a atins punctul culminant în Statele Unite. Al Doilea Val ajunsese la apogeu şi a început Al Treilea Val al schimbărilor. Exact în deceniul acela.

De exemplu, 1956 a fost primul an în care funcţionarii şi lucrătorii din sfera serviciilor au depăşit numeric muncitorii în salopetă din economia S.U.A. Am început

[28] (În orig.) toghetherness (n.tr.)

să ne îndepărtăm tot mai mult de domeniul fabricaţiei.

În aceiaşi ani au apărut primele aplicaţii comerciale ale computerului… moartea revistelor majore cu circulaţie de masă şi înmulţirea publicaţiilor de interes special… introducerea aviaţiei comerciale cu reacţie… culmea mişcărilor anticoloniale postbelice din lume… şi apariţia pilulelor anticoncepţionale… şi Sputnik-ul…

A fost un deceniu care s-a sfârşit cu revoltele de la Berkeley şi asasinarea lui John Kennedy.

Începea criza generală a societăţii industriale – o criză care, printre altele, punea sub semnul întrebării şi sfida vechile structuri de roluri ale industrialismului: rolurile profesorilor şi ale elevilor, ale medicilor şi pacienţilor, ale poliţiei şi avocaţilor… şi, cel mai important, rolul bărbatului şi cel al femeii. Politologul Chalmers Johnson a sugerat ca, atunci când vrei să vezi o reală revoluţie, să nu te uiţi cine capturează palatul sau postul de radio; uită-te dacă se transformă sau nu structurile rolurilor.

Prin urmare, consider mişcarea feministă modernă angajată într-o luptă de schimbare a definiţiilor rolurilor consacrate de către revoluţia industrială şi, în acest sens, ea face parte din ampla mişcare istorică până dincolo de industrialismul tradiţional.

La fel ca toate mişcările sociale, a avut doza sa de sminteală, erori tactice, pretenţii extremiste şi negândite, confuzii. Ca orice mişcare socială, trebuie să intre într-un nou stadiu, sau să decadă. Dar, asemenea mişcării pentru drepturile civile, a mişcării studenţeşti, a mişcărilor anticoloniale şi de alte feluri care s-au conturat în acea perioadă, a făcut parte dintr-o masivă critică a lumii produse de revoluţia industrială. A ajutat să ni se clarifice problemele sociale şi a început să indice drumul spre o societate alternativă.

O DIVERSITATE DE ROLURI

■ Care, atunci, este viitorul relaţiilor dintre bărbaţi şi femei? Noua civilizaţie din Al Treilea Val va păstra pur şi simplu relaţiile patriarhale, aşa cum a făcut civilizaţia industrială din Al Doilea Val când a înlocuit agricultura Primului Val?

□ Întrebarea trebuie să fie formulată altfel, fiindcă sunt toate probabilităţile să existe mai mult de un singur model – un sistem uniform. Dacă am dreptate când spun că întreaga ordine socială se fracturează şi se reformează pe linii noi, mai diferenţiate, atunci mi se pare improbabil să asistăm la o singură configuraţie dominantă de relaţii între bărbaţi şi femei. Ceea ce avem mai multe şanse să vedem va fi o diversitate caleidoscopică de aranjamente pe roluri – multe comunităţi diferite, fiecare cu propriile sale valori şi structuri de roluri.

În locul unei ţări în care toată lumea e mai mult sau mai puţin luată cu arcanul spre a se integra în nucleul familial – şi al unei culturi unde cuvintele ca „fată bătrână” sau „burlac” au conotaţii negative, sau în care lipsa de copii este echivalată cu „impotenţa” sau „sterilitatea” – întrezăresc deplasarea spre o perioadă în care răsar, înfloresc şi sunt acceptate numeroase structuri familiale diferite. Indiferent că e vorba de vila electronică, în care mama, tata şi copilul lucrează laolaltă, de o familie cu două

cariere, de un singur părinte, de o pereche lesbiană crescând un copil, de o comună sau de orice număr de alte forme, în aceste structuri vor trăi oameni, ceea ce sugerează o mult mai amplă varietate a relaţiilor dintre bărbaţi si femei decât cea existentă în zilele noastre.

■ Sunt cam surprins. Din moment ce Al Treilea Val e caracterizat prin diversitate, participare, iniţiativă etc., mă aşteptam să spuneţi că patriarhatul va deveni desincronizat într-un viitor de tip Al Treilea Val. Or, dumneavoastră susţineţi, pare-mi-se, că această diversitate va include chiar şi forme de misoginism.

□ Îmi pot imagina supravieţuirea comunităţilor devotate explicit valorilor patriarhale – comunităţi mormone, de exemplu, şi alte societăţi religioase tradiţionaliste. Nici un moment nu presupun că vor dispărea. Dar mai cred de asemenea şi că vom vedea comunităţi în cadrul cărora relaţiile dintre sexe vor fi înspăimântător de tradiţionaliste. Dacă teoria de-masificării este corectă, atunci nu prea avem şanse să vedem un singur model dominant.

Oricum, în pofida obstacolelor din goana după locuri de muncă pe care le vedem azi, cu guverne ostile faţă de drepturile femeilor, cu mişcări feministe dezordonate şi nesigure ce să facă în continuare – în ciuda tuturor acestor lucruri, există motive pentru un optimism de perspectivă.

Mai întâi, în prezent ne desprindem decisiv de o economie bazată pe puterea musculară, spre una fundamentată din greu pe puterea mintală – ceea ce elimină un dezavantaj crucial al femeilor.

Apoi, este posibil ca femeile să exercite un mult mai accentuat control asupra naşterilor – programarea şi numărul de sarcini – decât în oricare alt moment al istoriei.

În plus, începem să readucem funcţiile la domiciliu, astfel că până şi femeile care sunt nevoite să stea acasă sau o doresc în mod conştient pot totuşi, dacă vor, să participe direct în economia de schimb, muncind la domiciliu.

De asemenea, generaţia de femei mai tinere din Vest, cel puţin, şi chiar şi cele mai conservatoare dintre ele, consideră garantată o gamă de roluri eligibile de care mamele şi bunicile lor n-au beneficiat niciodată. Sunt mai independente.

Iar acest fenomen se reflectă şi printre bărbaţii tineri – dintre care cel puţin o parte se revoltă împotriva vechilor roluri sexuale care i-au conferit bărbatului dominaţia, dar l-au exilat în poziţia aducătorului de leafă şi i-au răpit mult din plăcerea emoţională a creşterii copiilor. Astfel, în prezent vedem tineri taţi îngrijindu-şi activ copiii şi bebeluşii. Unii o fac chiar cu titlu permanent, pentru a-i permite soţiei să-şi menţină o slujbă lucrativă sau să-şi întemeieze o carieră profesională.

Cu-o floare nu se face primăvară, dar nu demult, într-un restaurant, am văzut o tânără pereche, la o masă din apropierea noastră. Pe tot parcursul mesei, bărbatul a purtat un copil mic agăţat pe piept. Bebeluşul arăta aproape ca şi cum ar fi supt. Tânăra mamă stătea alături. Ideea că „paternitatea” e o răspundere împărţită – şi o plăcere împărţită – se răspândeşte. Ştiu, de exemplu, că această idee începe să prindă rădăcini chiar şi în Japonia. Editorul meu de acolo m-a întrebat dacă i-aş putea recomanda unele cărţi pentru a fi traduse – cărţi nu despre mama (sau tata) şi copilul,

ci despre ambii părinţi şi copilul.

■ Insinuaţi că până şi Japonia, unde supremaţia masculină e atât de pronunţată, îşi va schimba obiceiurile?

□ Diviziunea japoneză dintre rolurile şi responsabilităţile masculine şi cele feminine este înţeleasă foarte inexact în Apus. Tindem să ne gândim la dominaţia bărbatului şi supunerea femeii. Dar aceasta nu e decât o jumătate de adevăr. Japonezul poate părea atotputernic, însă nu este aşa decât în sfera lui proprie. Femeia japoneză poate fi în mare măsură consemnată la domiciliu. Acasă, însă, autoritatea ei este în general supremă şi nedisputată. În mod tipic, îşi primeşte leafa şi hotărăşte singură cum s-o cheltuiască. De obicei, femeia ia toate deciziile privitoare la învăţătura copiilor.

Nu este adevărat nici că n-ar exista femei japoneze în poziţii importante. Persoana care a iniţiat emisiunea de televiziune după „Al Treilea Val”, care a condus negocierile esenţiale şi a coordonat proiectul era Chizuko Kobayashi, o femeie din fruntea echipei de relaţii internaţionale a N.H.K[29] Este o persoană fermecătoare, cu un mare simţ al umorului şi o minte ca de computer. Şi-a cucerit postul în cadrul N.H.K, cu mulţi ani în urmă, printr-un examen competitiv în care i-a întrecut pe majoritatea bărbaţilor.

Una dintre cele mai importante ziariste japoneze, prietenă de-a noastră, se numeşte Mitsuko Shimomura, şi a câştigat recent un premiu aproximativ asemănător cu Pulitzer-ul nostru. Ea şi Kobayashi-san fac parte dintr-o clasă restrânsă de femei care „au reuşit” – dar pentru a realiza asta nu numai că a trebuit să fie nişte super-femei, ci şi să aibă nişte soţi remarcabil de înţelegători. Cunoaştem câteva intelectuale japoneze, soţii de funcţionari superiori, care lucrează împotriva obiecţiilor bărbaţilor lor.

Există o deferenţă superficială a femeilor faţă de bărbaţi – în afara domiciliului. Dar nu neapărat şi în interior. De exemplu, tocmai citesc *Bonchi,* un roman de Toyoko Yamasaki, a cărui acţiune se petrece în jurul unui magazin dintr-un cartier comercial din Osaka, la începutul secolului. Generaţii în şir, magazinul a fost condus de femei, care s-au căsătorit cu propriii lor şefi de personal şi în continuare le-au dominat viaţa. Tema clasei şi cea a sexului se întrepătrund. Eroul conduce cu succes afacerile şi aleargă după amante, dar viaţa sa particulară e dominată complet de mama şi bunica lui, care-i manipulează căsnicia, i-o distrug şi-i controlează majoritatea problemelor personale. Pentru lumea din afară, el e *bonchi,* sau şeful. În interior, e o victima a matriarhatului.

Chiar dacă bărbatul japonez poate învinge prin dominaţia dintr-o anume sferă, el poate pierde prin lipsa de libertate din alta. Desigur, aceasta e o generalizare. În Japonia, la fel ca în alte ţări, apar multe formule familiale noi. Contrastele şi diviziunea muncii, însă, sunt mai pronunţate. Iar sistemul e mult prea rigid. În termeni pur economici, Japonia îşi iroseşte un bun patrimonial important. Ştie că, pentru a reuşi în condiţiile celui de-Al Treilea Val, va trebui să fie mai creativă decât în trecut. Va trebui

[29] Corporaţia Japoneză de Transmisiuni (n.a.)

să se bazeze pe potenţialul femeilor în economie. Va trebui să lase sute de mii de Kobayashi şi Shimomura să prospere.

Cred că actuala structură a vieţii familiale în Japonia este unul dintre elementele care vor fi cel mai greu lovite de Al Treilea Val. Prea mulţi japonezi încă mai cred că pot avansa spre noua societate prin planificare economică şi tehnologică strategică – altfel spus, că-şi pot revoluţiona tehnologia, energia şi baza industrială fără a modifica substanţial viaţa de familie şi sistemele sociale.

Eu nu cred asta. Revoluţia rolurilor face parte din Al Treilea Val

Prin urmare, mi-aş rezuma opiniile astfel: cu toate că nu mă aştept ca Al Treilea Val să măture toate vestigiile misoginiei şi să elimine în câteva zeci de ani trăsături culturale care au supravieţuit milenii; şi cu toate că pot întrezări enclave patriarhale dăinuind mult timp în societăţile *high-tech* – chiar şi aşa, cred că elanul fundamental al actualelor schimbări favorizează o mai mare egalitate a sexelor. Atât bărbaţii cât şi femeile s-au schimbat. Apar noi valori, împreună cu noile tehnologii şi aranjamente economice. S-ar putea să fiu prea optimist. Cred însă că acum, pentru prima oară, s-a ivit la orizont o civilizaţie care acţionează în sprijinul eliberării istorice a femeii, nu împotriva ei.

7 RASA, PUTERE ŞI CULTURA

Al cui este viitorul, în fond?

Ne confruntăm dintr-o dată cu o lume a computerelor, a sateliţilor şi a imageriei video, industrii familiare se degradează şi apar altele noi şi ciudate, cartierele, ocupaţiile şi vieţile familiale se transformă şi, astfel, cele mai dureroase întrebări politice devin imposibil de evitat

Fiecare civilizaţie are propria sa distribuire caracteristică a puterii, între clase, sexe, rase şi chiar regiuni. Astăzi, pe când civilizaţia industrială intră în istorie, glasuri puternice cer să li se spună dacă următoarea civilizaţie va avea în sânul ei loc pentru milioanele, ba chiar miliardele de oameni care în prezent sunt discriminaţi, hărţuiţi sau oprimaţi din motive rasiale, etnice, naţionale sau religioase. Oare săracii şi neputincioşii din trecut vor rămâne astfel, privind viitorul, cum s-ar spune, prin ochelari blindaţi – sau vor fi bineveniţi în noua civilizaţie pe care o creăm?

Grele întrebări. Şi, poate, cele mai periculoase din toate.

A.T.

■ Noua civilizaţie pe care o aveţi în vedere va pune capăt dominaţiei albilor pe planetă, sau va fi în esenţă un monopol alb, poate cu locul din capul mesei rezervat unui japonez? Unde se integrează, în viitor, celelalte rase? Aceasta e întrebarea, pusă brutal, cu care; trebuie să ne confruntăm în continuare.

□ Oricine crede că puterea şi avuţia economică din viitor vor fi monopolizate de rasa albă, cu sau fără japonezi, va avea o mare dezamăgire.

Mai întâi, însă, câteva definiţii. În termeni cotidieni, oamenii încă mai tind să

considere lumea ca alcătuită în principal din albi, negri, galbeni şi cafenii – de parcă rasa ar fi în primul rând o chestiune de culoare, iar o mână de categorii ar fi suficientă pentru a epuiza gama posibilităţilor omeneşti. De fapt, o rasă poate fi descrisă mai adecvat ca o populaţie în cadrul căreia unele caracteristici biologice apar mai frecvent decât în afara grupului… culoarea pielii, structura osoasă sau textura părului, de exemplu. Dar totul depinde de ceea ce căutaţi şi criteriile pe care le aplicau. Un om de ştiinţă a clasificat fiinţele omeneşti în nouă rase diferite – şi totuşi, a găsit treizeci şi două de grupuri care nu se integrează perfect în schemă. O altă clasificare propune până la două sute de categorii. Şi bănuiesc că, pe măsură ce cunoştinţele noastre genetice progresează, vom diferenţia şi mai multe, pe baza unor trăsături complet invizibile, ca susceptibilitatea la cutare sau cutare boală, cum procedăm deja în cazul anemiei celulelor-seceră[30].

Dar ceea ce considerăm „rasial” este adeseori social sau cultural şi, cum bine ştiţi, chiar şi termenii ca „grupare etnică”, „religie” şi „naţionalitate” sunt complet neclari…

INTERLUDIUL ALB

■ Fireşte, există probleme serioase în materie de definiţie. Mă îndoiesc, de exemplu, că distincţiile rasiale au vreo bază biologică solidă şi, în schimb, cred că hotarele de rasă, aşa cum le ştim, sunt fixate pe principii sociale. Dar, oricum, sau în orice combinaţie, ştim în genere ce înţelegem prin „rasă”. Şi consider că întrebarea esenţială este foarte limpede, în termeni de zi cu zi. Viitorul pe care îl proiectaţi dumneavoastră va fi dominat de albi -' şi, dacă nu, de ce?

□ Nu cred că pot încăpea prea multe discuţii despre faptul că lumea de azi încă mai este esenţialmente dominată de albi. Super-puterile, giganţii economici, se află mai ales în emisfera nordică şi sunt populate sau conduse cu precădere de către albi. Iar unii oameni, fără-ndoială, consideră că aceasta e condiţia firească a vieţii.

Totuşi, controlul albilor asupra unor regiuni întinse ale Pământului este un fenomen istoric recent. A început în urmă cu trei, patru sute de ani, iar acum se află în declin. Urmaşii noştri, privind în urmă de peste o mie de ani de-acum încolo, s-ar putea să privească ultimele câteva secole ca „interludiul alb”.

Această perioadă a început în momentul când europenii au plecat de pe propriul lor continent. Când au descoperit Lumea nouă, i-au subjugat prompt pe indieni şi cu cucerit atât America de Nord, cât şi pe cea de Sud. Descoperind drumul comercial spre India, au ocolit Islamul, care domina în esenţă Mediterana, şi au început să colonizeze Asia şi Africa. Au dezvoltat comerţul cu sclavi negri. Ulterior, pe măsură ce industrializarea europeană dobândea avânt, la fel s-a întâmplat şi cu goana după colonii, iar europenii au reuşit să înfiinţeze un lanţ de societăţi „alimentatoare” care pompau hrană ieftină, energie şi materii prime în economiile lor ce se extindeau. Aceasta, desigur, este o descriere aproximativă, dar în „Al Treilea Val” am discutat

[30] Formă de anemie ereditară, caracterizată prin hematii anormale, în formă de semilună, cu deficienţe de oxigen (n.tr.)

amănunţit procesul şi cu calificative adecvate, indicând modurile în care imperialismul a slujit atât nevoile naţiunilor industriale capitaliste, cât si pe ale celor „socialiste”.

În orice caz, această rostogolire a celui de-Al Doilea Val peste Pământ a făcut parte din expansiunea industrialismului. A mai însemnat, însă, şi cucerirea lumii non-albe.

Primul obstacol în calea acestei mari înaintări a albilor – un eveniment crucial în istoria rasială a lumii, şi totuşi aproape ignorat în manualele americane – a fost înfrângerea militară a ruşilor de către japonezi, în 1904. Era pentru prima oară, după câteva secole, când o mare putere europeană era oprită scurt de către o naţiune non-albă, şi a propagat un fior de mândrie rasială prin toată Asia. Intelectualii chinezi i-au dedicat poeme întregi.

Oare acest succes japonez a fost în primul rând o chestiune de rasă? Sau, cumva, a aparţinut hornurilor-de-fum şi mitralierelor? Căci Japonia se afla de-acum pe drumul spre a deveni o putere industrială de tip Al Doilea Val. Şi, nu peste mult, a început chiar jocul imperialist al celui de-Al Doilea Val – doar dintr-o mişcare, în timp ce acaparau pieţe noi şi materii prime din China, Coreea şi alte ţări, trupele japoneze anunţau că o făceau pentru a proteja acele ţări de imperialismul alb! Iar Japonia a continuat să afirme acest pretext chiar şi în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial.

■ Puneţi mult accentul pe economic, în opoziţie cu consideraţiile culturale. Susţineţi că problemele rasiale sunt de mai mică importanţă?

□ Deloc. Nu vreau să insinuez că rasa e neapărat subordonată vechiului principiu economic apucă-şi-fugi – deşi, uneori, este. Sunt pe deplin conştient că imperialismul nu a fost numai un fenomen de natură economica ci, foarte adesea, şi impunerea unei religii, a unei culturi şi a unui sentiment de inferioritate asupra populaţiilor colonizate. N-aş subestima niciodată importanţa sentimentelor rasiale în lumea de azi, mai ales după ce au fost roase până la os de câteva secole de imperialism în majoritate alb.

■ Dar spuneţi că acest interludiu se apropie actualmente de sfârşit. Corelaţi, mai mult sau mai puţin, începutul „interludiului alb” cu apariţia industrialismului. Sugeraţi că sosirea celui de-Al Treilea Val marchează începutul sfârşitului acestui interludiu?

□ Nu sugerez nici o legătură cauzală. Dar merită să remarcăm că deceniul dintre 1955 şi 1965, când a început Al Treilea Val în Statele Unite, a reprezentat şi apogeul decolonizării în întreaga lume. În acei zece ani, multe dintre fostele colonii şi-au câştigat independenţa politică. Şi de-atunci, am văzut crescând spiritul militant şi mândria de rasă a literalmente miliarde de oameni din întreaga lume, care anterior fuseseră subordonaţi puterii europene, americane, sovietice – sau japoneze.

Există miriade de manifestări ale acestei mândrii rănite. Acoperă toată gama, de la violenţă până la limbă. Recent, de exemplu, Republica Populară Mongolă a protestat împotriva folosirii termenului „mongol” cu referire la oamenii suferinzi de boala cunoscută ca Sindromul lui Down. Mongolii sunt absolut conştienţi, cum majoritatea noastră, a celorlalţi, n-am fost, că termenul are tocmai originea unui

peiorativ rasial. (în anii 1860, doctorul Down numea victimele bolii „idioţi mongoli”, pe principiul că boala lor reprezenta un fel de recădere la o „rasă inferioară”.)

A mai avut loc, de asemenea, şi o mutaţie în distribuirea rasială a puterii în lume. Este posibil ca spectaculoasa ascensiune a puterii financiare şi politice arabe în anii 1970 şi la începutul anilor 1980 să fi depăşit deja punctul culminant. Slăbiciunile din cadrul O.P.E.C. şi strategiile de dezvoltare prost dirijate se pot combina spre a reduce această putere dobândită prea brusc. Dar e improbabil să mai revenim vreodată la *status quo ante.* Reprezentanţii arabi sunt şi vor rămâne o parte integrantă a structurii puterii mondiale.

Adăugaţi acum la aceasta dramaticul elan al Japoniei, Taiwan-ului, Hong Kong-ului, Singapore-ului şi Coreei de Sud din ultimii ani şi extrem de rapida rată de dezvoltare economică a multor ţări din Estul Asiei şi Regiunea Pacificului. Acest nou fapt istoric sugerează că, nu peste mult, popoarele asiatice şi pacifice vor împărţi influenţa în lume cu S.U.A., sovietele şi europenii.

În timp ce computerele proliferează în Asia, în timp ce chinezii (şi chinezii de peste mări) îşi elaborează propriile sisteme de procesare a cuvintelor, capabile să folosească limbajul lor ideografic, în timp ce sateliţii transmit date încoace şi-ncolo peste regiunile până nu demult izolate ale Pacificului, în timp ce doctorii în ştiinţe din India sau Singapore scriu *software* pentru computere în Manhattan sau Minneapolis, avem de asemenea şanse să asistăm la un puternic flux de influenţe financiare, culturale şi de alte naturi, dinspre Est către Vest.

În momentul de faţă, multe „ţări în curs de dezvoltare” se tem că răspândirea tehnicii de calcul le va occidentaliza culturile. Este de conceput, însă, şi contrariul – ca însuşi modul nostru de a gândi, de a concepe computere sau *software,* să-şi asume un alt caracter, pe măsură ce intră în domeniu culturile non-apusene.

Câtă vreme deznodămintele nu sunt în nici un caz clare, realitatea schimbării rămâne incontestabilă. Centrele influenţei economice şi culturale mondiale sunt în mişcare. Operaţiunile bancare nu se mai concentrează atât de dens în Londra, Zürich sau New York. Astăzi, chiar dacă e o hazna a poluării şi a hiper-urbanizării, oraşul Mexico City e mai viu din punct de vedere intelectual decât o jumătate de duzină de capitale europene. Clocoteşte de artişti, refugiaţi politici, intelectuali. Şi poate că beletristica cea mai bună a lumii provine din America de Sud.

Alţi doi factori, mai materiali, au de asemenea şanse să accelereze dispersarea puterii mondiale. Unul, este distribuţia modificată a armelor în lume. În acest sens, nu e necesar să discutăm despre motive sau pericole. Realitatea, însă, este aceea că în prezent chiar şi statele foarte mici pot avea la dispoziţie arme cu mare putere de distrugere, ceea ce înseamnă că pot „replica” într-o măsură niciodată posibilă, în timpul interludiului (nu în întregime) alb. De bine de rău, şi acest lucru începe să schimbe balanţa puterii în lume.

Şi, în sfârşit, un punct-cheie; aproape complet neglijat. Resursele. Actualul sistem, încă bazat pe necesităţile producţiei de masă din Al Doilea Val, se bazează pe o mână de resurse folosite în mari cantităţi. Pe măsură ce se răspândesc metodele de

fabricaţie de-masificată ale celui de-Al Treilea Val, iar producţia însăşi e descentralizată, vom începe să folosim alte resurse, mai diverse, probabil în cantităţi mai mici. Aceasta înseamnă o nouă redistribuire radicală a puterii economice pe Pământ.

Astfel că, la numeroase niveluri diferite simultan, observăm o redistribuire istorică a influenţei şi autorităţii pe planetă. Recunosc, multe dintre acestea sunt pure speculaţii. Dar nu. Ca răspuns la întrebarea dumneavoastră iniţială, nu cred ca restul planetei va fi exclus din civilizaţia celui de-Al Treilea Val sau că viitorul aparţine unei singure rase. În perspectivă, în termeni istorici, cred că interludiul alb va fi înlocuit de un viitor „tehnicolor".

■ De-a lungul întregii discuţii, n-aţi spus nici o vorbă despre Africa. De ce?

□ Fiindcă despre ea ştiu cel mai puţin. Din nou, nu fac decât să speculez, dar mi se pare că Africa se confruntă cu cele mai dificile obstacole dintre toate, parţial datorită configuraţiilor politice demente pe care i le-au impus puterile imperiale din Al Doilea Val – pseudo-naţiuni-state suprapuse peste aranjamente tribale; pseudo-parlamente; pseudo-Oxforduri şi Sorbone. Cu furunculul purulent rasist din extremitatea sudică şi cutremurătoarea sa semnificaţie strategică, este un teren de prim rang pentru jocuri ale superputerilor şi războaie prin procură, din Angola până la Capul Bunei Speranţe. Şi mai are şi propriile sale probleme interne, ca brutalitatea multora dintre regimuri, corupţia neînfrânată, ca să nu mai vorbim de războaiele între triburi.

■ Înfăţişaţi o lume în plin clocot al schimbărilor, în care puterea centrală a super-statelor, S.U.A., U.R.S.S., este oarecum redusă, iar puterea popoarelor oprimate creşte…

□ Eu n-aş spune aşa. Opresiunea este o altă problemă, şi, e evident că milioane de reprezentanţi ai fostelor popoare colonizate sunt acum oprimaţi brutal de către propriii lor conducători. Opresiunea e o chestiune separată. Întrebarea pe care o abordez este dacă actualul dezechilibru grosier al puterii mondiale e stabil. Putem opera trecerea de la epoca industrială spre noua civilizaţie din Al Treilea Val, aşteptându-ne la aceeaşi distribuire a puterii între regiuni şi rase?

Nu.

PROBLEMA TEHNICOLOR

■ Ceea ce dumneavoastră numiţi o distribuţie „tehnicolor" a puterii nu cumva ridică probleme deosebite pentru Statele Unite? Nu doar probleme economice, ci şi culturale? Pot americanii, înrădăcinaţi în tradiţii rasiste şi obişnuiţi cu statutul de superputere, să se deprindă cu ideea de a împărţi puterea într-o lume a celui de-Al Treilea Val, când nu par capabili să accepte împărţirea puterii cu minorităţile rasiale şi etnice de acasă?

□ Americanii – precum şi sovieticii – va trebui să se obişnuiască, în următoarele două-trei decenii, cu noua distribuţie a puterii mondiale, la fel cum a trebuit să se obişnuiască Marea Britanie şi Franţa cu pierderea imperiilor coloniale. Aceasta poate fi

o lovitură psihologică şi culturală, ca să nu mai vorbim de aspectul economic, mai ales din moment ce aroganţa culturală şi un anume provincialism încă mai fac parte din mentalitatea americană.

Dar merită să ne reamintim că maltratarea minorităţilor rasiale, religioase şi etnice nu prea e o invenţie yankee.

Oricât de murdar e cazierul Americii, nu diferă prea mult de cel al altor ţări – şi, în unele privinţe, e chiar mai onorabil. Americanii, cel puţin, au afectat acestei chestiuni multe cercetări spirituale publice. Ţara a trăit experienţa cazanului de topit, a cruciadelor pentru drepturi civile, a flăcărilor din Bedford-Stuyvesant şi Watts. Şi, oricât de prost se aplică, în prezent există legi şi decizii judecătoreşti la dosar care acţionează în favoarea posibilităţilor egale pentru toate grupările rasiale şi etnice. Ceea ce nu e neapărat valabil şi în alte ţări, dintre care multe nici măcar n-ar fi dispuse să admită că au probleme.

În anii '60, când făceau prăpăd rebeliunile din Harlem, Watts şi alte comunităţi ale negrilor, îmi amintesc că presa britanică îşi exprima o anume încântare maliţioasă faţă de dificultăţile Americii, ca şi cum rasismul n-ar fi putut scoate niciodată capul său hidos în Marea Britanie cea tradiţional tolerantă.

Din păcate, în prezent, prin Londra şi alte oraşe engleze au loc cu regularitate atacuri ale bandelor asupra sau din partea tinerilor pakistanezi şi vest-indieni. Rata şomajului loveşte şi în minorităţile din Marea Britanie[31], iar pe pereţii staţiilor de metrou şi ai clădirilor publice se văd mâzgălituri rasiste.

Îl putem numi rasism, o putem numi persecuţie a minorităţilor, dar în Paris ura împotriva muncitorilor algerieni emigranţi este făţişă. În 1981, Partidul Comunist a apelat la sentimentele anti-negri şi anti-arabi pentru a câştiga voturi, Georges Marchais, candidatul P.C. Francez, a spus unui auditoriu că nu voia „noi Harlem-uri şi noi Soweto-uri în suburbiile pariziene.” Iar în Franţa mai există şi noi mişcări fasciste, atât pe extrema aşa-zisă dreaptă cât şi pe cea stângă, de o feroce atitudine anti-neagră, anti-arabă, anti-semită. C.G.T., principala federaţie franceză a muncii, a atacat efectiv un alt sindicat sub pretinse acuzaţii de „sionism”, iar recentele dinamitări ale sinagogilor din Paris, fie că se datorează arabilor, fie antisemiţilor, precum şi bâjbâiala guvernului francez şi lipsa sa de reacţie, toate ne readuc în minte nebunia perioadei interbelice.

Între timp, în Germania, ura pentru sub-clasa emigranţilor turci este atât de turbată, încât până şi politicienii social-democraţi fac apel la ea. Helmut Schmidt însuşi a glumit a propos de „mirosul de usturoi” din rândurile turcilor, ceea ce e cam acelaşi lucru cu bancurile despre pepeni în S.U.A.

Întrebaţi-i pe japonezi, iar majoritatea vă vor răspunde că au norocul de a le lipsi „problema rasială”. Dar întrebaţi-i pe coreenii care trăiesc în Japonia, care vă vor spune cu totul altceva.

---

[31] Fiecare ţară defineste „albii” şi „non-albii” în moduri diferite. Recensămintele britanice nu formulează în mod direct întrebările de natură rasială, dar estimaţiile responsabile situează numărul non-albilor din Marea Britanie în jurul cifrei de 4.000.000. Între anii 1972 şi 1981, şomajul general s-a ridicat la 13,8%. Printre non-albi, a atins proporţia de 32,5%.

Nu înşir toate astea ca să trec cu vederea situaţia din S.U.A., ci pentru a sublinia că rasismul – iar acum folosesc termenul numai cu referire la opresiunea minorităţilor şi a culturilor alternative în sensul cel mai general al cuvântului – rasismul e extrem de răspândit şi are rădăcini foarte adânci.

Nu e un complot yankeu sau un fenomen capitalist, cum ar vrea ruşii să credem. Ba chiar am asistat la o mostră clasică de rasism alb, într-o seară la Moscova.

■ Când s-a întâmplat asta?

□ În 1976. Eram invitaţi de ambasada americană. Am petrecut seara cu doi tineri africani. Unul studia politehnica la Moscova. Celălalt absolvise deja o universitate moscovită. După ce locuiseră acolo ani de zile, amândoi urau amarnic Moscova şi vorbeau despre rasismul flagrant care făcea ravagii.

Ne-am dus împreună la o recepţioneră de hotel pentru a-i cere îndrumări spre un anumit restaurant. De vreme ce cei doi africani vorbeau curent rusa, iar Heidi şi cu mine nu o cunoşteam deloc, unul dintre ei s-a adresat recepţionerei în limba ei maternă. Femeia, privind prin el de parcă ar fi fost „omul invizibil" al lui Ralph Ellison, ne-a dat nouă îndrumările, în locul lui, într-o engleză stricată, aproape neinteligibilă. Pentru ea, cei doi africani pur şi simplu nu existau.

Dar acelaşi lucru era valabil şi pentru unele dintre minorităţile non-ruse din Uniunea Sovietică. Persecuţiile antisemite de tip sovietic sunt notorii în întreaga lume. Mulţi ruşi, însă, nutresc atitudini rasiste pline de răutate împotriva musulmanilor şi a altor minorităţi. Iar la Moscova am fost preveniţi în repetate rânduri de către ruşi contra aşa-zisului „pericol galben" reprezentat de China.

Sovieticii sunt o naţiune compusă din mai multe naţiuni, dar nu încape nici o îndoială cine e la putere. De exemplu, se consemnează rapoarte despre izbucniri de violenţă rasială şi etnică în Armata Roşie, unde ofiţerii tind să fie ruşi, subofiţerii ucraineni, iar trupele sunt alcătuite în majoritate din alte naţionalităţi sau grupuri rasiale. Ruşii rasişti îi numesc pe locuitorii din Asia Centrală „chukra" – ceea ce înseamnă prostănaci sau nevolnici, capete-pătrate. La rândul lor, balticii îi numesc pe ruşi „cuki" – adică porci.

Între timp, Cehoslovacia, un alt „paradis muncitoresc", importă mână de lucru ieftină din Vietnam şi Cuba. Se aude că s-ar pregăti să primească un mare contingent din Mozambic. Recent, vietnamezii din Praga au simţit pe pielea lor acelaşi tratament care le e familiar turcilor din Germania sau negrilor din America. Bătăuşii locali i-au lovit cu pietre şi au încercat să le dea foc căminului, într-o altă noapte, când vietnamezii au ripostat, poliţia a dat foarte clar de înţeles cu cine simpatiza. În cadrul unui alt incident, muncitorii cehi dintr-o fabrică de încălţăminte au cerut o politică de angajări anti-vietnameză.

Şi aici, exact la fel ca în sudul Boston-ului sau în Liverpool, problemele rasiale şi de clasă se întrepătrund inextricabil. Muncitorii vietnamezi din construcţii, de exemplu, sunt plătiţi cu mai puţin de o treime din salariul muncitorilor cehi. Când vietnamezii au făcut grevă pentru mărirea salariilor (!), autorităţile le-au tăiat pur şi simplu curentul electric în cămin.

În presa europeană se speculează că aceşti muncitori vietnamezi reprezintă modul Vietnamului de a-şi achita datoria de război faţă de Cehoslovacia. Vietnamezii lucrează în schimbul unei fracţiuni din leafa normală, iar guvernul ceh bagă în buzunar diferenţa.

Din păcate, această litanie ar putea continua la nesfârşit. Voi mai adăuga doar o singură idee.

Comuniştii individuali din numeroase ţări au luptat adeseori cu curaj împotriva rasismului, încercând în mod conştient să-şi smulgă din mentalitate atitudinile rasiste. Unii şi-au dat chiar viaţa. Dar însuşi marxismul, în ciuda retoricii sale egalitariste, priveşte nedreptăţile rasiale ca pe o problema colaterală – asemenea discriminărilor sexuale. Argumentul este acela că egalitatea e imposibilă până nu se câştigă lupta de clasă. Astfel, feministele, negrii, latinii sau asiaticii care combat rasismul au fost rugaţi în repetate rânduri să-şi amâne sau să-şi subordoneze ţelurile acelora ale clasei muncitoare – însemnând, de regulă, muncitorimea principală, de sex bărbătesc. E un amănunt care nu le-a scăpat din vedere oamenilor din Lumea a Treia.

Şi, cât timp suntem la acest subiect, nici aşa-numita Lume a Treia nu prea are cu ce se lăuda. Aş detesta să fiu musulman cu pielea neagră în Sudan, sau în tabăra perdanţilor din conflictul fijienilor negri cu est-indienii, în insulele Fiji, din cel al chinezilor cu malayezii, în Malayezia etc. etc.

Una peste alta, e un tablou jalnic. Pe lângă toate astea, n-aş înscrie performanţa americană nici în vârful, nici în coada listei, în mod regretabil, xenofobia prosperă!

STRATURI ALE IDENTITĂŢII

■ În lucrările dumneavoastră, aţi prezentat o vedere de ansamblu în care aţi încercat să ţineţi seama de mulţi factori de obicei ignoraţi în analiza socială. Dar, la fel ca în cazul misoginismului, avem din nou de-a face cu un set de atitudini şi relaţii sociale care au persistat de-a lungul tuturor valurilor tehno-economice ale schimbării. Cum le legaţi pe toate acestea de teoriile dumneavoastră asupra schimbării?

□ Pentru mine, discriminările etnice, religioase şi de alte naturi sunt în ultimă instanţă înrădăcinate în necesitatea evoluţionistă a individului de a-şi găsi într-o formă sau alta identitatea de grup. Grupurile care au reuşit să creeze un grad de coeziune au supravieţuit, probabil, mai bine decât cele care n-au făcut-o. Toate societăţile au ceea ce eu numesc o „psiho-sferă”, care le cuprinde ideile asupra comunităţii şi identităţii. Deci, ideea de „apartenenţă” sau „comunitate” şi actul de identificare cu ceilalţi constituie o componentă fundamentală din liantul tuturor sistemelor sociale omeneşti.

Nu cred, însă, că vreuna dintre toate acestea întrece valurile schimbării despre care am discutat. Căci, o dată cu fiecare val de schimbări istorice, am asistat la schimbări revoluţionare în natura identităţii individuale şi de grup.

De exemplu, în timpul celor 10.000 de ani de dominaţie agricolă pe planetă, perioada civilizaţiei din Primul Val, indivizii se identificau cel mai strâns cu familia, clanul, satul, religia sau alte grupări care, sub toate aspectele practice, capturau individul încă de la naştere. Te năşteai în cadrul unei familii şi al unui grup rasial. Îţi

trăiai toată viaţa în satul natal. Religia o primeai de la părinţi şi comunitatea locală şi doar rareori, sau chiar niciodată, n-o puneai la îndoială în timpul vieţii. Deci, cele mai fundamentale angajamente individuale şi de grup se determinau la naştere. Individul nu avea de ales, iar identitatea de grup rămânea de obicei permanentă, până la moarte.

Când revoluţia industrială a lansat pe Pământ Al Doilea Val al schimbărilor, nevoia de apartenenţă a rămas, dar natura afilierilor individuale şi de grup a suferit modificări marcante. Acum, în locul satului, erai încurajat să te identifici cu naţiunea. Conştiinţa de clasă furniza încă o formă de identificare şi apartenenţă. Diviziunea muncii a produs grupări cu totul noi.

De fapt, schimbările din Al Doilea Val au introdus, cum s-ar zice, un nou „strat" de identitate.

Deşi multe dintre identificările mai, vechi au rămas valabile, ele şi-au integrat un nou strat a ceea ce s-ar putea numi trăsăturile identificatoare. Unele dintre identificările mai vechi şi-au pierdut forţa emoţională, în timp ce altele, noi, şi-o dobândeau.

Odată ce Al Doilea Val a înlăturat unele dintre funcţiile familiei, de exemplu, legăturile familiale au slăbit – aşa cum o reflectă faptul că responsabilitatea faţă de bătrâni a fost transferată, dinspre copiii lor, în seama statului. Loialitatea naţională a devenit mai puternică, legăturile locale au slăbit. Şi aşa mai departe. Dar, încă o dată, identificările dominante, cu excepţia legăturilor ocupaţionale, erau fie fixate, fie puternic influenţate încă de la naştere.

Iar acum a sosit Al Treilea Val, care va schimba şi el natura identităţii. Cred că o va face în două moduri fundamentale.

Mai întâi, dacă am dreptate în privinţa comutării spre o societate mai eterogenă şi diferenţiată, atunci ar trebui să ne aşteptăm la o mult mai mare varietate a identificărilor şi grupărilor. Şi exact asta se întâmplă.

Nu numai că fundamentul politic din S.U.A. şi alte naţiuni de înaltă tehnicitate se frânge în mai mult segmente, iar piaţa consumatorilor reflectă necesităţi individuale şi colective tot mai diverse, nu numai că din ce în ce mai multe sub-culturi se desprind de valorile dominante ale majorităţii, dar aceleaşi procese centrifugale acţionează chiar *înăuntrul* grupurilor minoritare.

Sub-grupurile rasiale, etnice şi religioase din fiecare societate se segmentează ele însele în mini-grupări mai variate, mai autodefinite. Pur şi simplu nu se mai potriveşte să te referi la negrii americani ca la un grup omogen, sau să-i îngrămădeşti laolaltă pe toţi hispanicii.

De fapt, însăşi noţiunea a ceea ce constituie o minoritate relevantă pe plan politic e în schimbare. Diferenţe care cândva păreau neînsemnate dobândesc semnificaţie culturală şi politică, şi nu întâmplător începem să vedem organizându-se militanţi din partea unor grupări ca vârstnicii, handicapaţii fizic, homosexualii şi alţii, care se consideră maltrataţi de către societatea de masă. Apar noi identităţi de grup, iar acest proces social în fermentare şi clocot va fi categoric accelerat de către

mijloacele de informare de-masificate – publicaţiile de interes special, televiziunea prin cablu, sateliţii de transmisiuni în direct, videocasete şi altele asemenea.

Mai mult, individul este tot mai puţin legat prin naştere şi are posibilităţi mai mari de a-şi alege auto-definiţia. Desigur, încă ne mai naştem în familii, grupuri rasiale şi aşa mai departe. Dar e clar că, pe măsură ce Al Treilea Val avansează, mulţi oameni câştigă o mai mare disponibilitate de alegere, corespunzătoare cu creşterea individualităţii şi a eterogenităţii din noua structură socială.

Mai mult, apariţia celui de-Al Treilea Val este asociată şi cu o . marcantă accelerare în ritmul schimbărilor sociale şi culturale, astfel că identităţile pe care şi le aleg oamenii tind să devină şi ele tot mai tranzitorii, cetăţenii adoptând sau lepădând componente ale identităţii lor într-un tempo mai rapid ca oricând.

Toate acestea se aştern peste straturile mai vechi şi prezumtiv mai profund fixate ale identităţii rasiale şi etnice.

Prin urmare, din toate aceste motive, cred că nu greşim spunând că sosirea celui de-Al Treilea Val *schimbă* calitativ până şi această problemă umană, cea mai veche din toate – identitatea.

PRIMATUL CULTURII

■ Dar haideţi să revenim de la teorie la realitate.

□ Bine.

■ În pofida schimbărilor pe care le descrieţi, puterea rasismului, în sensul cel mai larg al cuvântului, pare nediminuată, şi pe măsură ce ia naştere noua dumneavoastră economie, nu cumva minorităţilor le va fi şi mai greu să-şi câştige accesul la locuri de muncă decente? Nu ne confruntăm cumva cu riscul de a mări proporţiile subclasei deja existente în toate ţările de înaltă tehnicitate? Revenind în Statele Unite, de exemplu, dat fiind accesul inechitabil la câştig şi cunoştinţele pe care le antrenează acesta, unui tânăr negru sau hispanic nu-i va fi mai greu să-şi găsească o slujbă, dacă economia S.U.A. continuă să înainteze neîntrerupt spre computere, electronică şi alte industrii din Al Treilea Val?

□ E o chestiune de politică socială, nu de tehnologie. Nu am nici un leac magic contra şomajului sau a discriminărilor rasiale şi etnice. Şi, cu siguranţă, nu sunt ipocrit cu privire la şansele de viaţă ale tineretului minoritar. Dar nimic nu stă în loc, iar actualul hiatus politic nu prea promite să dureze. Şi totul depinde de măsurile pe care le luăm noi înşine.

Dacă lăsăm ca întreaga povară a schimbărilor structurale din economie să cadă pe umerii celor mai puţin pregătiţi s-o suporte, s-ar putea foarte bine să scoatem cu forţa problemele din Congres şi tribunale, în stradă.

După opinia mea, actualele politici guvernamentale, chiar şi aşa-numita „stângă”, subestimează dramatic pericolul. Pas cu pas, creăm condiţiile prielnice pentru izbucniri de dezordine civilă şi un nivel de instabilitate politică imposibil de susţinut prea multă vreme. La urma urmei, oamenii vor începe să riposteze, când se vor pomeni prinşi la înghesuială, şi trăim într-o perioadă când chiar şi grupurile foarte

mici pot fi extrem de disruptive, odată ce şi-o pun în cap.

Nu anticipez o simplă repetare, să zicem, a sfârşitului anilor '60, când ghettourile luaseră foc. Nu cred că vom retrăi trecutul.

Dacă, însă, condiţiile vor deveni disperate, reacţiile ar putea fi şi mai grave. Îmi pot imagina dezlănţuiri spontane de violenţă şi terorism organizat cu multă grijă, împreună cu tot felul de alte orori. Iar dacă negrii furioşi incendiază ceva, probabil că focul nu se va mai restrânge doar la cartierul lor. Mai mult, s-ar putea ca „focul de data viitoare" să nu mai fie de origine neagră. Alte grupuri au nemulţumiri la fel de profunde şi frustrante, ca să nu mai pomenim pe săracii şi şomerii din majoritatea populaţiilor.

Iată. Al Doilea Val încetează, iar slujbele bazate pe el dispar sau se transferă în ţări cu locuri de muncă ieftine. Al Treilea Val e în ascensiune, dând naştere unor noi posturi. Numărul acestora depinde de inteligenţa cu care guvernele şi oamenii de afaceri plănuiesc tranziţia.

Dacă fac prostii, s-ar putea să se producă o mulţime de necazuri, inclusiv violenţe anarhice.

În momentul de faţă, cu toată rata crescută a şomajului, străzile sunt încă relativ liniştite – în materie de proteste. Aceasta, fiindcă actualul şomaj pur şi simplu nu e la fel ca în urmă cu o generaţie. Există cel puţin o structură de sprijin minim pentru o bună parte dintre şomeri. Se găsesc multe familii cu doi angajaţi sau chiar două cariere diferite. Se remarcă un anume grad de împărţire în comun a muncii şi chiar o măsură crescândă de norme parţiale. Iar condiţiile sunt încă foarte pestriţe, astfel că taximetriştii din Londra vă pot spune că au un sezon extraordinar – în timp ce constructorii de maşini din afara Londrei umblă pe străzi, în Detroit sunt mari suferinţe. În Dallas, doar unele mai mici.

Dar dacă ar fi ca situaţia să se agraveze foarte tare, stabilitatea politică ar putea dispărea peste noapte, lucru pe care îl simte chiar şi cel mai întunecat la minte şi mai neanderthalian om politic sau baron al afacerilor. Starea de spirit predominantă printre oamenii aflaţi la vârf în toate aceste ţări nu este: „Excelent, i-am pus pe roate pe afurisiţii de muncitori!", ci de teamă, greaţă şi tulburare din cauza dificultăţilor din propriile lor industrii particulare. Ceea ce-i îngrijorează, însă, nu e vreun soi de reluare a crizei din anii '30. Încă nu recunosc că totul s-a schimbat, aşa că până şi formele de protest au şanse să fie de-masificate, descentralizare, greu previzibile şi chiar mai greu suprimabile.

Sfatul meu ar fi următorul: acordaţi o mare atenţie minorităţilor – minorităţilor de tot felul, şi chiar şi mini-minorităţilor. Aici se află, pe moment, cea mai mare durere, şi totodată cel mai mare potenţial de conflict.

■ Şi ce sfat le-aţi da liderilor acestor minorităţi şi mini-minorităţi? Ce strategii ar trebui să folosească, după părerea dumneavoastră?

□ Principala greşeală, cred, a conducerii grupurilor minoritare din ziua de azi este oglindirea, efectul colateral al greşelii conducerii la vârf din afaceri şi guvern: faptul că nu privesc înainte.

Dacă aş fi consilierul unui grup minoritar foarte presat, aş începe prin a spune: „Ascultaţi, nu ştiu răspunsurile. Va trebui să rezolvaţi singuri problemele. N-o va face nimeni în locul vostru. Şi e foarte uşor să vorbeşti – sau să scrii, mai ales când eşti cu burta plină. E greu să faci toate lucrurile necesare, când nu ai resurse."

Dar aş mai sugera şi că vechile strategii, vechile politici, vechile modalităţi de abordare nu mai dau rezultate. Şi că, dacă noua politică nu se bazează pe viitor, în locul trecutului, ajungem într-o fundătură.[32]

Strategiile bazate exclusiv pe ideea de a te agăţa de o parte din „acţiunea" celui de-Al Doilea Val – de slujbe, eventual, în industriile muribunde – sunt insuficiente.

Aş acorda o atenţie deosebită sectorului de tip Al Treilea Val al economiei, dintr-un motiv foarte simplu. Ar putea fi efectiv mai uşor să se câştige anumite beneficii – programe de instruire, de exemplu – în sectorul tot mai extins propriu celui de-Al Treilea Val, decât în sectorul de tip Al Doilea Val al economiei, în continuă reducere. Dar tot e mai logic să lupţi pentru o bucăţică din ziua de mâine, decât pentru una din cea de ieri.

Asta înseamnă să se studieze atent restructurarea ascunsă – frământarea economică – actualmente în curs de desfăşurare în ţările de înaltă tehnicitate: transferul spre noile industrii, ca de pildă computerele, comunicaţiile sau cele mai recente servicii în domenii ca sănătatea ori industriile de sprijin, ca electronica medicală. Înseamnă să se recunoască mutaţia de perspectivă spre producţia locală şi regională şi descentralizarea producţiei care a început deja. Înseamnă să se recunoască implicaţiile dezurbanizării. Poate însemna – nu neapărat, dar eventual – să se pornească spre zona unde se găsesc locurile de muncă ale celui de-Al Treilea Val; sau poate însemna un ajutor de a crea posturi de tip Al Treilea Val, acolo unde deja trăiesc şomerii. Înseamnă să privim cu atenţie noile tipuri de activitate care se pot presta la domiciliu, cu ajutorul noilor tehnologii. Înseamnă să se recunoască faptul că unii oameni, datorită vârstei, lipsei de încredere, dezordinilor de personalitate sau altor probleme, nu vor găsi locuri de muncă în noile sectoare ale industriei, chiar dacă le stau la dispoziţie zece posturi posibile. În special pentru asemenea oameni, înseamnă să se cerceteze îndeaproape noile atitudini faţă de auto-ajutorare, de dezvoltarea comunitară, de echitate etc. A recunoaşte că multe slujbe din fabricaţia de masă vor dispărea, şi nu numai acelea deţinute în prezent de către muncitorii minoritari, înseamnă literalmente a încerca să se *inventeze* noi bunuri şi servicii, precum şi a se găsi pieţele pentru acestea. Şi mai înseamnă, evident, exercitarea a cât mai multă presiune politică posibil asupra autorităţilor – adeseori locale, de stat sau regional, nu doar asupra celor naţionale – pentru sprijinul acestor strategii şi obţinerea fondurilor de supravieţuire necesare pentru a depăşi criza.

Mai presus de orice, însă, înseamnă ca instruirea, instruirea şi iarăşi instruirea, pe lângă învăţătura copiilor, să primească principala prioritate în orice program

---

[32] Vezi cuvântarea intitulată "Poate religia organizată să fie relevantă în noua societate care ia fiinţă?", de Offie Worthman, la Institutul Schimbărilor Sociale pentru Non-Violenţă, la Centrul Martin Luther King jr., Atlanta Georgia, 29 iulie 1980. (n.a.)

cuprinzător. Pe scurt, înseamnă să se privească spre viitor, nu spre trecut.

Şi nu numai minorităţile au dificultăţi, o dată cu sosirea celui de-Al Treilea Val. Toţi ne confruntăm cu o cultură esenţialmente nouă. E ca şi cum ar fi sosit o forţă cotropitoare din altă parte, anunţând dintr-o dată că, de-acum încolo, toată lumea va trebui să înveţe skiul într-un picior şi gândirea în esperanto. Avem multe pe care trebuie să le învăţăm şi la care să ne adaptăm.

De câte ori, în ultima vreme, am auzit câte un părinte sau – bunic minunându-se de odrasla sa care, la vârsta de şapte, opt ani, se preocupă să programeze un computer. Mândria este urmată aproape întotdeauna de formule gen „eu sunt prea bătrân pentru aşa ceva” sau „ştiu că am rămas în urmă”. Se semnalează o crescândă conştiinţă populară a faptului că în jurul nostru ia formă o nouă cultură. Şi nu e vorba numai de computere. Mai este şi tehnica video. Şi noile atitudini faţă de muncă, sex, naţiune, timpul liber, autoritate etc.

În Al Doilea Val exista o cultură de masă şi trebuia să te integrezi în ea. În perioada celui de-Al Treilea Val nu mai există o singură cultură, ci o diversitate de noi culturi în continuă schimbare. Aşa ceva este foarte greu de perceput pentru oricine, membru sau nu al unui grup minoritar.

Şi cu cât ne apropiem de economia din Al Treilea Val, cu atât contează mai mult cultura. Multe dintre noile ocupaţii din aceste industrii sunt dependente de cultură în moduri care nu se aplicau în trecut. Noua economie e rentabilă pentru talentul de a manevra simboluri, imagini şi abstracţiuni, pentru capacitatea de a vorbi şi a articula logic, şi pentru alte facultăţi care, până acum, au fost cele mai puţin necesare şi mai prost recompensate în rândul populaţiilor minoritare, din care mulţi oameni încă se mai află aproape de rădăcinile lor agricole, pre-industriale.

Vechea economie din Al Doilea Val renta pentru anumite trăsături: punctualitate, obedienţă faţă de o singură autoritate centrală, înţelegerea modului de funcţionare al birocraţiei, resemnarea în faţa unei vieţi de trudă rutinieră şi repetitivă, şi aşa mai departe.

Noua economie de tip Al Treilea Val răsplăteşte de asemenea anumite calităţi, aşa cum am arătat deja, dar nu vor fi neapărat aceleaşi. În mod clar, aduce mari compensaţii pentru studii şi abilităţile cognitive. Există însă şi multe alte talente personale de care se va duce lipsă. Economia din Al Treilea Val va răsplăti şi oamenii care se pot adapta rapid la schimbare; care sunt flexibili, capabili să muncească pentru mai mulţi şefi, nu numai unul, şi poate chiar, în acelaşi timp, să fie ei înşişi şefi. Va fi rentabilă pentru oameni curioşi, iscoditori, dornici să afle ce se întâmplă şi să influenţeze lucrurile; oameni care-şi pot păstra mintea limpede în plină dezordine şi ambiguitate. Va renta pentru cei ce nu au, poate, calităţile unui specialist de-o viaţă, ci mai degrabă experienţa mai multor domenii diferite şi abilitatea de a-şi transfera ideile dintr-unul în altul. Va recompensa individualitatea şi spiritul întreprinzător.

Îşi vor găsi locul în cadrul ei oamenii care sunt buni conciliatori şi mediatori, apţi să se deplaseze între organizaţii în conflict, ascultând fiecare parte pe rând şi interpretând mesajul celeilalte. (Asemenea spiritului întreprinzător, că tot veni vorba,

aceasta e o calitate pe care o putem găsi chiar acum, în orice ghettou sau barrio[33], printre găştile de stradă.) Economia celui de-Al Treilea Val îi va favoriza pe cei activi, capabili să ia startul singuri, dar va avea nevoie şi de visători creativi în număr mai mare decât înainte. Va favoriza – iar acest aspect e crucial – oamenii orientaţi spre viitor, în comparaţie cu cei ce trăiesc mai ales în trecut. Şi aşa mai departe. Nici un grup rasial sau etnic, nici o religie sau naţionalitate nu are monopolul asupra acestor trăsături. Fiecare cultură, vest-indiană, filipineză, algeriană, cubaneză, turcă sau coreeană soseşte în Al Treilea Val cu propriul ei caracter social, dezvoltat de-a lungul secolelor. Fiecare a răsplătit unele dintre aceste trăsături şi le-a pedepsit pe altele. Potrivirea dintre culturile trecutului şi culturile emergente ale celui de-Al Treilea Val din viitor este aceea care va determina cât de diferit se descurcă mini-minorităţile în noua civilizaţie – care, în mult mai mare măsură decât societatea de masă din trecut, va fi un mozaic de mini-minorităţi în continuă mobilitate.

Este adevărat, va trebui ca toate aceste aptitudini şi trăsături, în intervalul previzibil, să fie însoţite de cel puţin câteva facultăţi elementare cum e cititul şi, în mai mică măsură, scrisul, plus puţină (nu neapărat prea multă) matematică. Văzând semi-alfabetizarea sau realul analfabetism din jurul nostru, mulţi oameni se întreabă dacă acest obstacol va putea fi învins vreodată.

Ceea ce uită cei mai mulţi dintre noi este că în acelaşi timp elaborăm noi unelte pentru administrarea acestor calităţi. Există în zilele noastre copii care joacă o formă de *Space Invaders,* un joc video în cadrul căruia se aruncă nu bombe, ci virgule, şi sunt răsplătiţi dacă pun virgulele la locul corect în frază. Acesta nu e decât primul şi cel mai primitiv exemplu al unei întregi clase noi de instrumente pedagogice care pot, dacă avem atâta minte, să ofere tuturor învăţătura necesară. Matematica? Da, e minunat să stăpâneşti trigonometria sau calculul integral; pentru multe slujbe, însă, nu va fi necesar decât un mic calculator ţinut în mână, cu câteva funcţii minimale.

Am spus adineaori că diversele culturi au răsplătit diversele trăsături omeneşti. Iar astăzi, trecem printr-o perioadă când multe grupări minoritare îşi redescoperă din plin propria istorie, ca parte integrantă din procesul redescoperirii unei demnităţi pierdute. Grupurile oprimate, după ce au fost declarate inferioare, au nevoie de un tranzit prin trecut pentru a-şi regăsi puterea.

Intrăm, însă, într-o perioadă când cultura contează mai mult ca oricând, iar cultura nu e ceva fixat în chihlimbar; este un fenomen pe care-l creăm din nou, în fiecare zi. Al Treilea Val va îmbrăţişa multe culturi.

Frantz Fanon, psihiatrul negru, a scris o carte convingătoare, care m-a emoţionat, agitând totodată şi cititorii din întreaga lume. În *Black Skin White* Masic[34], spunea: „N-ar trebui în nici un caz să-mi extrag scopul din trecutul popoarelor de culoare..: Nu voi face din mine însumi omul nici unui trecut. Nu vreau să exalt trecutul, pe cheltuiala prezentului şi a viitorului meu."

Nu numai pentru minorităţi – indiferent dacă e vorba de minorităţile negre din

[33] Cartier locuit de hispanici (n.tr.)
[34] "Piele neagră, mască alba" (n.tr.)

naţiunile de înaltă tehnicitate, sau de minoritatea albă de pe planetă – ziua de ieri nu e de ajuns.

PARTEA A DOUA

PREMISE

Viaţa este arta de a trage concluzii suficiente din premise insuficiente.
Note-books, Samuel Butler

Intraţi aici! Nu aveţi nimic de pierdut, decât părerile preconcepute!
Options, Robert Sheckley

8 NOTE DESPRE PREMISE

Premisele sunt puncte de pornire. Origini. Ipoteze pe care in mod normal le luăm drept sigure.

Pentru a înţelege ideile oricărui autor, ne este folositor să ştim „de unde vine” – ca origine.

Cu acest gând, am convenit mai devreme că unele$_{r}$ dintre convorbiri se vor dedica trecutului meu personal, metodelor de lucru şi modelelor intelectuale. Nu am avut intenţia să-mi fac biografia – nici măcar sub formă schiţată. Urmăresc doar atâtea informaţii cât să ofere un oarecare context ideilor prezentate aici. În mod similar, am ştiut că oricărui scriitor îi este imposibil să-şi exprime toate supoziţiile, chiar cu ajutorul unor scormoniri dibace. Totuşi, am senzaţia că, examinând fie şi doar câteva dintre ele, am putea aprofunda înţelegerea celorlalte.

Am consimţit la acest sondaj ceva mai personal, fiindcă am considerat că şi eu pot învăţa ceva din el. Şi aşa a fost

Până acum, am vorbit despre politică, tehnologie, comunicaţii, rasism, misoginie, economie, filosofia şi viaţa de familie.

Din acest moment, discuţia adoptă o direcţie radical diferită.

A.T.

■ Cine este Alvin Toffler? Sunteţi unul dintre foarte puţinii scriitori contemporani ale căror idei au o influenţă de proporţii mondiale. Totuşi, despre dumneavoastră ca persoană se ştie destul de puţin. În interviurile care ne-au mai rămas, aş dori să explorăm acest impact şi rădăcinile sale filosofice. Deci, haideţi să începem cu imaginea dumneavoastră personală. Vă consideraţi în esenţă scriitor, critic social sau futurolog?

□ Este o întrebare incomodă, întrucât ideea că aş fi „autor” sau „critic social” ori „futurolog” e unidimensională. Aş putea fi identificat şi ca soţ fericit, tată mândru, om înalt de un metru optzeci, pilot, fiu, frate mai mic, spectator de cinema, contribuabil, intelectual, american. Căreia dintre faţetele mele i se aplică acest „cine” al dumneavoastră? Şi în care moment anume?

■ Vă schimbaţi de la un moment la altul?

□ Am scris odată despre conceptul de „euri seriale” – şi cu toţii, desigur, ne tranzităm prin timp. Daca m-aţi întreba „cine” am fost în urmă cu treizeci de ani, aş spune că eram topitor, muncitor în oţelărie, operator de matriţă, ajutor de fierar. Dedesubtul acestora, însă, aţi găsi un absolvent de universitate, un poet aspirant şi un romancier, un radical politic, un romantic.

■ Şi acum? Se mai aplică vreunul dintre aceşti termeni?

□ Evident, încă mai sunt absolvent de universitate.

■ Dar poet?

□ Mai scriu şi poezie.

■ Şi radical politic?

□ În nici un sens convenţional al cuvântului.

■ Iar romantic mai sunteţi?

□ S-a comis greşeala să fiu numit utopic. Am o undă de romantism în mine. Încă mă mai poate emoţiona imaginea navetei spaţiale şi a Pământului văzut din spaţiu. Dar sunt prea sceptic faţă de majoritatea lucrurilor ca să pot fi un romantic de succes.

■ Unul dintre lucrurile care vă diferenţiază de majoritatea intelectualilor este faptul că aţi petrecut cinci ani într-o muncă de jos. N-a fost un salt neobişnuit, trecerea din fabrică şi topitorie la autorul de best-seller-uri, celebru în lumea întreagă?

□ Ba da, dar are o logică ascunsă, proprie. Încă din copilărie, am dorit întotdeauna să scriu. Şi m-au mai interesat şi problemele sociale, şi schimbările politice, încă de pe băncile şcolii. Prin urmare, toate acestea au existat încă dinainte de a fi pus piciorul în fabrică.

■ Dar de ce aţi ales munca la fabrică? Majoritatea oamenilor care lucrează în fabrici au foarte puţine alternative. Dumneavoastră aţi ales-o singur. De ce?

□ M-am angajat dintr-un amestec de motive. Heidi – pe-atunci, iubita mea – m-a însoţit, şi am trecut împreună prin această experienţă. O parte din motive erau de natură psihologică – elanul firesc al unui tânăr de a pleca de acasă, de a cunoaşte o lume diferită. Am studiat la universitate împreună cu mii de foşti infanterişti. Erau mai vârstnici decât mine, mai maturi, mai sofisticaţi. Văzuseră lumea, de la Guadalcanal până în Normandia. Eu fusesem cu şase luni prea tânăr ca să lupt în Al Doilea Război Mondial. Am simţit că, angajându-mă într-o fabrică din Midwest, mă voi îndepărta de academie, cufundându-mă în „lumea reală”.

Mai aveam şi motive literare. Steinbeck culesese struguri. Jack London navigase pe mare. Alţi autori pe care-i admiram conduseseră camioane şi făcuseră multe alte munci. Mi s-a părut o idee romantică şi visam să scriu un mare roman despre viaţa clasei muncitoare.

În cele din urmă, am ajuns activist politic. La sfârşitul anilor '40, călătorisem prin Sud, lucrând pentru drepturile civile. Defilasem la demonstraţii şi descoperisem marxismul, care considera fabrica centrul exact al universului. Astfel, intrarea „în industrie” însemna şi o şansă de a ajuta muncitorii să se organizeze. Totul era

îmbătător.

■ Ce fel de munci aţi făcut?

□ Am lucrat la ştanţare. Am devenit forjor în oţelărie. Am lucrat ca finisor în metal, pe o linie de montaj al maşinilor. Am ajuns să fac multe munci diferite, de la folosirea ciocanului pneumatic până la manevrarea podului rulant. Am pictat dungi pe biciclete, am lucrat la automobile şi camioane, am capsat grile pentru ventilatoare, am reparat benzi transportoare stricate, am curăţat ţevi de eşapament, am construit instalaţii de control al prafului pentru minele din Africa. Heidi a lucrat ani de zile într-o topitorie de aluminiu şi a fost aleasă ca vânzătoare într-un magazin al United Auto Workers.

Am învăţat şi în fabrică la fel de mult ca la şcoală. Pe de o parte, am ajuns să recunosc prostia şi aroganţa intelectualilor de stânga, care se apucaseră să „ridice conştiinţa de clasă” a muncitorilor americani. Pe de altă parte, am asistat direct şi la neghiobiile administraţiei – găunoşenia care justifica toate condiţiile nesigure de lucru, viclenia şi înfumurarea oamenilor cu cămăşi albe care aveau de-a face cu muncitorii în salopete.

N-am descoperit sub docul albastru nici un „sălbatic nobil” sau „proletar glorios”. Nu cred în romanţarea nici unei clase. Dar am găsit multă inteligenţă, bun simţ şi umor la majoritatea muncitorilor, inclusiv la cei blocaţi în munci murdare, monotone şi uneori brutale.

Mi s-a format o aversiune definitivă faţă de intelectualii care n-au lucrat nici o zi la lanţul de montaj sau la matriţă, şi totuşi scriu dizertaţii învăţate spunându-ne că pe muncitori „nu-i deranjează” plictiseala fiindcă, în fond, altceva nu ştiu. Sau că muncitorii nu doresc responsabilitate.

Am mai învăţat mult şi despre limba engleză – cum să scrii astfel încât să te poată înţelege şi oamenii care nu au doctoratul. Am descoperit că e mult mai greu să scrii în proza populară decât în jargonul academic destinat să-l citească numai alţi academicieni.

Aş fi putut scurta perioada muncitorească a vieţii mele, şi au existat momente când am detestat-o de-a dreptul. Dar n-o regret deloc.

TOPITOR LA CASA ALBĂ

■ Cum aţi realizat tranziţia de la salopetă la scris?

□ Prin intermediul ziaristicii. Mai întâi, scriind despre topitorie – pe care o învăţasem. Ulterior, scriind despre relaţiile industriale, greve, economie, probleme sindicale, condiţii de muncă, pe care, între timp, ajunsesem să le cunosc cât de cât.

Fabrica a fost şcoala pe care am absolvit-o cea din urmă.

■ Aţi lucrat la o gazetă sindicală. Aţi devenit ziarist al presei muncitoreşti. Aţi colaborat la reviste, apoi, spre 1960, aţi devenit corespondent de ziar la Washington.

□ Da. Timp de trei ani, am scris într-un cotidian din Pennsylvania, despre Casa Albă şi Colina Capitolului[35]. E posibil să fi fost singurul fost forjor la Casa Albă! Asta însemna să particip la conferinţele de presă prezidenţiale ale lui Eisenhower, precum

[35] (În orig.) Capitol Hill, sediul Congresului S.U.A. (n.tr.)

şi la sesiunile Camerei şi ale Senatului pe toate tematicile, de la dezarmare până la problemele anti-trusturi. Am fost delegat la ministere – Comerţ, Muncă, Interne – şi la agenţii ca F.C.C. şi F.T.C. Am colaborat cu articole la *Christian Science Monitor,* la *Washington Star* şi chiar şi în presa străină. Cred că unul dintre articolele mele despre politica nucleară a S.U A a apărut în *Asahi Shimbun* din Tokyo. Apoi, am plecat de la Washington, pentru a mă angaja în redacţia revistei *Fortune.*

■ Trebuie să fi fost un mare salt ideologic. Trecerea din presa muncitorească la principala revistă de afaceri!

□ Am devenit redactor la rubrica muncii. Misiunea mea era aceea de a interpreta relaţiile dintre muncitori şi administraţie – desluşind unele dintre complexităţi – fără să ofer nimănui muniţie ideologică. Numai o singură dată, un redactor şef a încercat să strecoare în rubrica mea propagandă antisindicală făţişă. Din câte-mi amintesc, era ceva în legătură cu negocierile din siderurgie. Dar am reuşit să-l opresc.

În orice caz, am început curând să scriu articole pe teme mai generale. Am investigat un scandal dur despre un conflict de interese la firma Chrysler şi am studiat marketingul companiei Coca-Cola. Am mai propus, şi apoi am scris, un articol despre economia artelor în S.U.A.

■ Când vi s-a trezit prima oară interesul pentru tehnologie şi implicaţiile ei sociale?

□ Am descoperit recent un exemplar vechi al unei reviste de colegiu pe care o redactasem în studenţie. Iar acolo am găsit articole scrise de mine care se refereau la tehnologie şi schimbările sociale. Prin urmare, acest interes a existat foarte de timpuriu. Experienţa de muncă 1-a ascuţit.

Iar în 1961, la scurt, timp după ce am plecat de la *Fortune,* cei de la I.B.M. mi-au cerut să le scriu o carte albă despre implicaţiile organizatorice pe termen lung ale computerelor şi automatizărilor birotice.

Asta s-a întâmplat demult – înainte de a fi venit vorba despre procesoarele de cuvinte şi aşa-numitul „birou al viitorului". Cam prin aceeaşi perioadă, am efectuat şi un studiu asupra recuperării informaţiilor pentru o fundaţie numită Laboratoarele de Facilităţi Educaţionale. Am călătorit prin ţară, intervievând cercetătorii care puseseră bazele actualelor progrese din inteligenţa artificială.

■ Şi cu scrisul ce s-a mai întâmplat?

□ Am reînceput activitatea de colaborator pentru mai multe reviste. Liber-profesionismul este o şcoală extraordinară, fiindcă te instruieşti să faci cercetări în multe domenii, să-i găseşti pe oamenii cei mai inteligenţi, să-i intervievezi, să investighezi, să-ţi organizezi gândurile şi să le aşterni pe hârtie fără constrângerile formatului de revistă, şi să faci totul având un termen de predare. De asemenea, am început munca la o carte.

■ The Culture Consumers[36]?

□ Da, a apărut în 1964. Era o analiză a economiei artelor în S.U.A. şi un atac la

[36] „Consumatorii culturali", în pregătire la Editura ANTET (n.tr.).

adresa elitismului cultural.

■ Cum aţi trecut de la o carte despre arte şi un atac împotriva elitismului cultural la „Şocul viitorului”, şase ani mai târziu?

□ „Şocul viitorului” mi-a fost de fapt inspirat de către experienţele mele anterioare la Washington. În calitate de corespondent de presă, ajunsesem la concluzia că societatea americană era zguduită de schimbări sociale şi tehnologice majore, dar guvernul nostru privea în urmă – acorda foarte putină atenţie viitorului şi părea incapabil să anticipeze până şi cele mai fundamentale schimbări. Politicienii rareori privesc mai departe de viitoarele alegeri.

Asta m-a făcut să mă gândesc la timp şi la orizonturile temporale, şi, într-un sens mai general, la incapacitatea noastră de a face faţă schimbărilor şi viitorului… neputinţa noastră de a trata cu ele. Nu numai a guvernului, ci şi a oamenilor de rând.

■ În cât timp aţi scris „Şocul viitorului”?

□ În cinci ani, de la apariţia ideii până l-am terminat. Dar, desigur, în aceeaşi perioadă am continuat să scriu articole, nu numai pentru revistele populare, ci şi pentru ziare ca *Technology and Culture* şi *Annals of the American Academy of Political and Social Science.* Am început, de asemenea, să predau un curs despre sociologia viitorului, la Noua Şcoală de Cercetări Sociale, şi am devenit profesor asociat la Universitatea Cornell, unde, împreună cu un alt profesor, am predat un curs despre relaţiile dintre tehnologie şi valori. Am elaborat o simulare complexă a feedback-ului dintre schimbul de valori şi progresul tehnologic.

Apoi, în 1970, a fost publicat „Şocul viitorului”.

RADIOURI ÎN JUNGLĂ

■ Cum v-a schimbat viaţa apariţia „Şocului viitorului”?

□ În mai multe feluri. Nu se poate ca o cutremurătoare avalanşă de răspunsuri ca aceea pe care a declanşat-o „Şocul viitorului” să nu aibă un efect asupra vieţii personale. Cel mai important impact al „Şocului viitorului”, pentru mine, a fost acela de a deveni pentru prima oară un scriitor în comunicare directă cu cititorii.

Îmi apăruseră articole în câteva dintre publicaţiile de cea mai largă circulaţie din America. Totuşi, răspunsurile cititorilor la orice articol de revistă sunt de obicei minuscule: o mână de scrisori, dacă ai noroc. Nici chiar „Consumatorii culturali”, care obţinuse o reacţie critică favorabilă şi un tratament de prima pagină în *The New York Times Book Review,* n-a atras mai mult de câteva scrisori. „Şocul viitorului”, însă, a deschis un torent de corespondenţă de la cititori. Primeam telefoane la ora două noaptea, oamenii spunându-mi că tocmai terminaseră de citit cartea şi doreau să discute cu mine felurite puncte.

■ Erau oameni necunoscuţi? Oameni care nu avuseseră absolut nici un alt contact cu dumneavoastră?

□ Da, străini, complet străini. Absolut. Surescitaţi de ceea ce citiseră, îmi telefonau în toiul nopţii sau în zori, adeseori pe interurban, ca să discute, să reacţioneze, să comenteze, să critice, să adauge exemple personale. Oameni din

toată ţara şi, în ultimă instanţă, din întreaga lume, spunând lucruri gen: „Citind «Şocul viitorului», am avut senzaţia că v-aţi uitat peste umărul meu în ultimii câţiva ani din viaţa mea.”

Uneori, reacţiile erau extrem de personale, ca: „Soţul meu şi cu mine discutam despre o mutare cu familia, dar nu vrem să ne distrugem rădăcinile. Acum, înţeleg de ce o asemenea mutare ar fi nocivă.” Câteodată, scrisorile erau extrem de emoţionale. Ca de pildă: „Mă gândeam la sinucidere, până am citit «Şocul viitorului»…” Sau: „Menţionaţi noile progrese ale biologiei. Avem un copil suferind de cutare sau cutare boală. Nu cunoaşteţi vreun savant care ar putea să ne ajute?” O altă parte a corespondenţei era de un gen mai intelectual. „N-aţi acordat destulă greutate populaţiei,” sau geneticii, sau te miri cui – discuţii serioase, pe probleme teoretice. Nu cred că sunt singurul scriitor care primeşte asemenea scrisori, dar a sosit un torent întreg.

■ Apoi, aţi început turneele de conferinţe prin ţară…

□ Nu, ţineam conferinţe de ani de zile. Când a apărut „Consumatorii culturali”, m-a abordat un agent de conferinţe. Şi, de-atunci încolo, am început turneele. Ceea ce s-a întâmplat după „Şocul viitorului” a fost că aceste conferinţe s-au transformat în… ei bine, aproape că şi-au asumat caracterul unor mitinguri politice. Nu mă mai confruntam cu auditorii obişnuiţi, ci cu săli pline de mulţimi care stăteau în picioare şi în curând s-a format o senzaţie de – cum să spun? – de electorat. Era ca un curent electric. Aveau loc discuţii febrile şi critice. Toate se întâmplau în 1970 şi 1971, când ţara era însufleţită de reacţii necontenite faţă de anii şaizeci, de Vietnam, Nixon la Casa Albă şi alte evenimente dramatice ale momentului.

■ Cine forma asistenţa?

□ De multe ori, aveam auditorii universitare. Amfiteatre pline, în colegii. Dar nu numai prin colegii. Grupuri de oameni de afaceri. Asociaţii profesionale, de la psihiatri la bancheri.

■ Dar distingea ceva anume oamenii care erau animaţi de către „Şocul viitorului”?

□ Da. Tindeau, în mod firesc, să fie oamenii care citesc cărţi. Predominau tinerii, cei cultivaţi şi mai ales de clasă medie. Dar cititorii se întindeau mult în afara campusului. Tineri funcţionari. Gospodine. Activişti sociali. Profesori. Preoţi. Planificatori edilitari. Oficialităţi de stat. Părinţi îngrijoraţi de pletele copiilor.

Succesul cărţii ne-a luat prin surprindere, până şi pe editor. Când a ieşit ediţia de buzunar, a fost cel mai scump *paperback* de pe piaţă la momentul respectiv. Dar s-a vândut ca pâinea caldă. Redactorul şef de la Bantam, editorul paperback-ului meu, mi-a spus că „Şocul viitorului” a avut un mare impact asupra întregii industrii a cărţilor, fiindcă se întâmpla pentru prima oară ca o lucrare intelectuală să cucerească un public atât de larg în S.U.A. Demonstra că era posibil.

De asemenea, „Şocul viitorului” a atins un punct sensibil şi s-a înscris pe listele de best-seller-uri din Franţa, Germania, Japonia şi peste o duzină de alte ţări. Acest lucru a determinat invitaţii de a călători în acele locuri şi mi-a desăvârşit

internaţionalizarea.

Înainte de asta, în 1963, soţia mea şi cu mine petrecuserăm o lună la Seminarul Salzburg de Studii Americane. A fost prima oară când am stat printre intelectuali europeni. Iar această experienţă ne-a schimbat. Nu mai puteam privi lucrurile dintr-o perspectivă exclusiv nord-americană.

Şi, de fapt, „Şocul viitorului", şi cu atât mai mult „Al Treilea Val", au fost scrise din punctul de vedere al unui public transnaţional sau mondial. Cercetările pentru carte, exemplele alese, toate aveau această intenţie. Dar reacţia faţă de „Şocul viitorului" a întregit acest proces de internaţionalizare şi, de asemenea, a deschis multe uşi, astfel că am avut posibilitatea să ne întâlnim cu oameni din multe ţări – şefi de stat, laureaţi ai Premiului Nobel, şi aşa mai departe, în întreaga lume.

■ Unde aţi cunoscut şefi de stat?

□ În România, am petrecut câteva ore cu Ceauşescu[37]. În Canada, cu Trudeau. Cu Whitiam, în Australia. Cu Suzuki şi Miki, în Japonia. Am fost la New Delhi – tocmai ţinusem o conferinţa la Laboratorul Naţional de Fizică – şi am primit un telefon de la Indira Gandhi, care ne-a invitat s-o vizităm, şi am petrecut câtva timp împreună. Pe vremea aceea, cita din „Şocul viitorului*[4], în discursurile ei despre necesitatea de schimbare.

Marea noastră surpriză, trebuie să spun, a fost aceea de a fi crezut iniţial că „Şocul viitorului" era o carte despre oamenii care trăiesc în societăţi de înaltă tehnicitate, expuşi unor schimbări sociale şi tehnologice extrem de rapide. Am descoperit că oamenii care trăiesc în societăţi non-tehnologice se simţeau şi ei extrem de presaţi de către schimbări. Frecvent, locuitorii satelor ne spuneau că şi ei se sunt, efectiv, „şocaţi de viitor".

■ Ce impresie v-a făcut Madame Gandhi?

□ Am găsit remarcabil faptul că, în mijlocul tuturor presiunilor imediate care-i incumbau, şi-a găsit timp pentru a ne acorda ceea ce s-a dovedit a fi o lecţie elementară despre geopolitica sub-continentului. A stat practic în faţa unei hărţi de pe perete şi ne-a învăţat, cam ca o învăţătoare cumsecade. Bănuiesc că în India există mulţi oameni care ar lua în râs aceasta caracterizare – mai ales după recentele ei spasme de autoritarism. Cu toate acestea, am avut impresia că i-a făcut o reală plăcere să ne dăscălească – poate ca un moment de respiro printre toate acele tensiuni istovitoare. Antecamera ei era plină cu generali de armată.

■ De ce?

□ Era exact în perioada când Pakistanul de Est se desprinsese de Pakistan, formând republica Bangladesh. Între timp, şase milioane de est-pakistanezi fugiseră de ravagiile armatei pakistaneze, năvălind peste graniţa în India – ceva de ordinul a zece milioane de refugiaţi, până s-a terminat totul. Era o vastă tragedie umană, aproape ascunsă de ochii Vestului. Nimeni în Statele Unite nu-i dădea atenţie, în acea

---

[37] În „Powershift – Puterea în mişcare", Toffler îşi aminteşte că Nicolae Ceauşescu îl invitase să urmărească împreună serialul Kojak la televizor. Ulterior, în 1995, Alvin Toffler a vizitat pentru a doua oară România, discutând trei sferturi de oră cu Ion Iliescu şi, în aceeaşi după amiază, o oră şi jumătate cu editorul şi traducătorul operelor sale recente, Nicolae Năstase şi Mihnea Columbeanu (n.tr.)

perioadă, iar Nixon, dacă vă mai amintiţi, „înclina” spre Pakistan, expediindu-le şi mai multe arme ucigaşilor.

Indienii îşi dădeau toată silinţa să hrănească şi să cazeze refugiaţii. De fapt, programul lor pentru refugiaţi, condus de un ofiţer de armată în retragere numit P.N. Luthra, era extraordinar. L-am cunoscut. Luthra stătea personal pe teren câte douăzeci de ore zilnic, dormind într-o maşină. Dar condiţiile continuau să fie înspăimântătoare. Iar generalii se aflau în antecamera doamnei Gandhi pentru a o convinge că ar fi fost mai ieftin să declare război Pakistanului, decât să înfrunte acest val seismic de omenire pusă pe fugă.

■ Şi care a fost atitudinea ei?

□ Am întrebat-o dacă avea să închidă graniţa. A răspuns că aşa ceva ar fi fost imposibil. Că mulţi dintre refugiaţi chiar aveau rude în rândurile populaţiei indiene. Nu putea opri torentul. Apoi, spre marea noastră surprindere, a speculat despre propria ei asasinare. A spus că dacă încerca, măcar, să închidă graniţa, ar fi fost omorâtă. Nu ştiu dacă nu cumva în ziua aceea era într-o stare de spirit paranoidă, sau dacă se referea la vreun complot propriu-zis.[38]

A doua zi, cu ajutorul ei, am zburat până în regiunile de frontieră de la est de Calcutta, unde i-am întâlnit pe refugiaţii care şiroiau pe drumurile fierbinţi şi prăfuite. Le-am vizitat taberele şi i-am văzut locuind în conducte de beton, stivuite pe câte trei rânduri, cât vedeai cu ochii. Era o privelişte de coşmar.

Aşa că m-am întors în Statele Unite, jurând să atrag atenţia presei asupra acestei incredibile tragedii. Mi-a fost extrem de dificil să conving vreun mijloc de informare să-i acorde atenţie. Am scris un material pentru *The New York Times.* Dar ţin minte că m-am dus la emisiunea lui Dick Cavett, cam prin acea perioadă, şi am început să vorbesc despre tragedia la care tocmai asistasem. Cavett m-a întrerupt, refuzând cu nervozitate să mă lase să mai vorbesc. După emisiune, şi-a cerut scuze, spunând că subiectul era „deprimant”. A spus că aproape îi auzise în minte pe telespectatori închizând televizoarele şi nu voia să-şi piardă publicul. Aşa că mi-a tăiat-o scurt. N-am uitat niciodată asta – nici nu i-am iertat-o. Ştiuse dinainte că despre asta voiam să vorbesc în emisiune.

■ Aţi mai revăzut-o pe doamna Gandhi?

□ Da, la o serată în New York, unde participa un grup de intelectuali americani – Allen Ginsberg, John Cage, câţiva oameni de televiziune şi artişti. Erau acolo şi Brzezinski, din câte-mi amintesc, Max Lerner şi Erik Erikson. Dar am găsit serata penibilă, mai ales după experienţa mea din taberele de refugiaţi. Subiectele abordate de unii dintre invitaţi mi s-au părut necugetat de mărunte – Ginsberg, de exemplu, pălăvrăgea despre droguri. Dumnezeu ştie ce-o fi crezut doamna Gandhi despre noi! Reprezentaţia ne-a deprimat.

■ Păreţi să folosiţi mult „pluralul maiestăţii”.

---

[38] De fapt, Indira Gandhi (1917-1984) a fost asasinată un an mai târziu, de către soldaţii sikh înfiltraţi în garda ei de corp, pentru a răzbuna profanarea de către armată a Templului de Aur din Amritsar. (n.tr.)

□ Nu e al maiestăţii, e al realităţii. Sunt scriitor şi scriu de unul singur. Îmi concep cărţile şi le scriu de la început până la sfârşit. Dar am o parteneră extraordinară. Heidi e cutia mea de rezonanţă pentru idei, criticul cel mai sever, redactorul meu şi tovarăşa mea de viaţă intelectuală. Mă însoţeşte adeseori în turneele de conferinţe, răspunde la întrebări, de pe podium, şi uneori îşi ţine propriile ei conferinţe. Când călătoresc pentru cercetări sau particip la o întrunire sau miting, de obicei vine nu în calitate de soţie, ci de partener cu drepturi depline sau participant. Şi am văzut-o descurcându-se singură cu şefi de stat, miniştri de cabinet şi alţi mari mahări, din Brazilia până în Europa.

Semnez numai cu numele meu fiindcă de la mine pornesc ideile cărţilor şi eu le scriu. În rest, însă, de obicei funcţionăm împreună. Aşa că expresia „noi" nu e un plural al maiestăţii, ci un plural pur şi simplu.

■ Pe ce teme puneţi accentul, dumneavoastră doi, în aceste ţări diferite?

□ De obicei, ne pomenim discutând despre dezvoltarea economică, despre implicaţiile politice ale ratelor de schimb, şi peste tot, desigur, susţineam cauza a ceea ce eu numesc „democraţie anticipativă". Am făcut-o şi în Polonia, în 1976, iar liderii de partid cu care am vorbit ne-au asigurat că nu era nevoie de nici o democratizare specială, anticipativă sau altminteri, fiindcă Tovarăşul Gierek vizita câte o fabrică o dată pe an şi, prin urmare, ştia ce aveau muncitorii în minte. Bravo Tovarăşului Gierek[39].

În America de Sud, am discutat despre viitorul Lumii a Treia. Am ajuns la Bogota, pentru a descoperi că treisprezece emiţătoare radio din junglă transmiteau pasaje din „Şocul viitorului" pentru campesinos – pur şi simplu mi s-a tăiat respiraţia.

■ V-au explicat cum de s-a ajuns aici?

□ S-a întâmplat fiindcă, pe-atunci, exista un remarcabil Monsenior care conducea o reţea de emiţătoare radio şi o tipografie, transmiţând pentru ţărani emisiuni despre probleme fundamentale de sănătate publică, asistenţă sanitară, igienă, îngrijirea copiilor şi alte informaţii necesare pentru supravieţuire. Şi au hotărât ca în aceste emisiuni să citească fragmente din „Şocul viitorului".

În Japonia, tocmai turnam un documentar despre „Şocul viitorului" când, în centrul oraşului Sapporo, am ridicat privirea şi am văzut un şir de tineri gen hippie defilând în şir indian pe stradă spre noi şi agitând exemplare din „Şocul viitorului", cumpărate sau primite în dar de la părinţi. Erau tineri elveţieni, americani şi germani, locuind pe colinele din jurul zonei unde filmam.

Astfel, am avut tot felul de experienţe incredibile, deoarece cartea atinsese în mod clar un nerv foarte personal şi politic. E inutil de spus că toate acestea transformă viitorul unui scriitor. Pentru mulţi oameni, devii un fel de guru, ceea ce e măgulitor, dar şi neliniştitor. Nu-mi place să fiu plasat în acest rol.

MEDIUL TELEVIZIUNII

---

[39] Edward Gierek a condus Partidul Comunist Polonez din 1970 până în 1980, căzând de la putere odată cu ascensiunea Solidarităţii. (n.a.)

■ Tocmai aţi terminat iarăşi filmările – de astă dată, la programul de televiziune bazat pe „Al Treilea Val”, aşa e?

□ Da.

■ Cine 1-a produs?

□ Ultima oară, când „Şocul viitorului” a fost ecranizat într-o emisiune specială de televiziune, ne-am mulţumit să-i vindem drepturile unui producător – Metromedia – şi am considerat că aveam foarte puţin de spus despre produsul finit Am avut câteva certuri cumplite despre conţinut cu producătorul/regizorul, care avea propriile lui idei despre cum s-ar putea să arate viitorul şi cât de minunată e tehnologia – orice fel de tehnologie.

De astă dată, Heidi a fost hotărâtă să evităm asemenea situaţii. Aşadar, ne-am implicat direct, de la bun început. Din moment ce avea mult de lucrat la organizarea aranjamentelor de coproducţie şi la alte aspecte ale proiectului, Heidi a devenit producător executiv.

Elanul iniţial, cu această ocazie, a aparţinut N.H.K, Corporaţia Japoneză de Transmisiuni, care este B.B.C.-ul Japoniei. Întâmplător, tot ei sunt şi editorii cărţii „Al Treilea Val” în Japonia, şi au propus să facem un serial de şase-zece ore, pornind de la carte.

Din fericire, îl întâlnisem pe Galbraith[40] în avion, chiar după ce terminase de realizat serialul. L-am întrebat cât timp durase şi care fusese reacţia lui. Mi-a răspuns că trei ani, iar sumara sa declaraţie a fost tipică pentru Galbraith. „Un singur cuvânt,” mi-a mărturisit el, „valorează cât o mie de filme.”

■ Sunteţi de aceeaşi părere?

□ Nu. Dar nu intenţionam să petrecem trei ani lucrând la un serial bazat pe o carte pe care o terminasem deja. Aşa că ne-am limitat la o singură emisiune. Finalmente, a ieşit o coproducţie între N.H.K, noi şi T.V.Ontario, principala reţea educaţională din Canada.

A fost o producţie cu adevărat multi-culturală, de la bun început. La tot pasul, au fost implicaţi japonezi, canadieni şi americani. Când plecau echipele la filmare, erau reprezentate toate cele trei naţionalităţi, de obicei şi cu localnici din ţările în care lucram. Am filmat în nouă ţări.

■ Care a fost rolul dumneavoastră?

□ Eu eram naratorul şi, cu multă dăscălire colectivă, am scris scenariul.

■ Prin ce diferă faţă de carte?

□ Televiziunea poate face multe lucruri de care o carte nu e capabilă – şi viceversa. În calitate de scriitor, m-am simţit constrâns de această întreprindere cooperativă – dependenţa de alţii pentru a-ţi traduce propriile idei şi imagini. Cu toate că oamenii cu care lucram erau extraordinari – fără crize de nervi, fără mofturi, doar munca pe brânci, ceasuri îndelungate, şi încercări devotate de a comunica ideile cărţii. Chiar şi aşa, cerinţele acestui mijloc de informare sunt enorme, iar constrângerile

---

[40] Economistul John Kenneth Galbraith, al cărui serial de televiziune a fost difuzat în numeroase ţări. (n.a.)

tehnice, impresionante.

Am folosit cele mai avansate procedee de grafică pe computer. Am avut cele mai sofisticate echipamente video şi audio. Cabinele de montaj arătau ca baza de Control al Misiunilor de la Houston.

Rezultatele sunt, aş zice, elegante. Există o poezie vizuală, însoţită de un mare număr de idei. Dar televiziunea nu e un mediu care să le vină firesc sau la îndemână celor mai mulţi dintre scriitori.

■ Fiindcă sunteţi orientat spre cuvântul scris?

□ Fără îndoială. Dar Heidi şi cu mine suntem înveteraţi, absolut nebuni după cinema. Mergem la filme ori de câte ori avem ocazia, în toate ţările, în toate limbile. Astfel, şansa de a folosi televiziunea pentru a transmite idei complexe într-un mod nepărtinitor, serios, şi totuşi şocant vizual – aceasta a fost marea provocare.

■ Dar ce spune emisiunea? V-aţi putut comunica ideile politice şi sociale, în pofida constrângerilor formatului de televiziune?

□ Cu siguranţă. Emisiunea e politică, în sensul cel mai larg al cuvântului. Argumentează, la fel cum fac şi cărţile mele, că întregul nostru aparat politic este desuet, că poate fi foarte necesar să ne punem la îndoială constituţiile, chiar şi ipotezele privitoare la rolul majorităţii, că va fi nevoie să reconceptualizăm drepturile omului. Mai discută, de asemenea, şi necesitatea unor schimbări fundamentale în sistemul de învăţământ, şi nevoia de sprijin social pentru milioanele de oameni din cadrul industriilor tradiţionale muribunde.

Are efecte uluitoare şi înaintează cu o viteză vertiginoasă, dar mai tratează şi probleme serioase, de la centralizare şi energie, până la viaţa de familie, discreţie, poluare, dezvoltarea economică în ţările sărace şi criza economică din naţiunile de înaltă tehnicitate.

■ Realizarea acestei emisiuni v-a modificat opiniile despre televiziune?

□ Desigur, se pot spune foarte multe în modul de expresie vizual. Are putere. Dar mai are şi limite puternice. Dispui de atât de puţin timp pentru a-ţi dezvolta ideile logic…

Până şi naraţiunea scrisă. Ascultaţi cu atenţie data viitoare când urmăriţi un documentar de ştiri american. Există toate şansele ca naraţiunea să fie telegrafică – fragmentata.

Cuvintele ca „şi” sau „ori”, cuvinte ca „prin urmare” – pe scurt, cuvinte care, în limba scrisă, stabilesc relaţiile logice – sunt adeseori omise în limbajul de televiziune. Ca rezultat, multe relaţii logice rămân nedefinite.

Un motiv al acestui fenomen e de natură tehnică. Naraţiunea intervine în rafale scurte, câtă vreme imaginile vizuale curg neîntrerupt. Renunţarea la termenii logici îi uşurează montorului sarcina de a poziţiona naraţiunea vis-à-vis de imagini. Imaginile înving. Logica pierde. De asemenea, vizualul determină ritmul naraţiunii, atât de multe calificări şi rezerve tinzând să fie înghesuite.

■ Dar televiziunea are propria ei putere – nu doar faptul că are acces la milioane de oameni.

□ Absolut. Avem, de exemplu, o secvenţă frumoasă, cu un plan general care se dizolvă într-o floare, sau o fetiţă drăgălaşă alergând pe câmpie – toate acestea au forţa simbolică a poeziei. Transmit multe idei simultan, prin intermediul conotaţiei. Îmi place mult jocul de asociaţii vizuale.

■ Şi alte lecţii?

□ Nenumărate. Printre ele, şi gradul de posibilitate a înşelătoriei. Este posibil să falsifici fundaluri, să sincronizezi sunete, să foloseşti montajul pentru a devia atenţia dinspre materialele eliminate, şi o mie de alte jocuri. Desigur, cu toţii ştim cum pot ziarele să nuanţeze subiectele sau să le poziţioneze, şi să încorporeze pe alte căi părtinirea redacţională în reportaje aparent obiective. Cred, însă, că acest fenomen este mai răspândit în televiziune – nu atât în interesele punctelor de vedere politice, cât într-un efort de a „distra telespectatorii.

Mai mult, începe să apară o întreagă generaţie nouă de tehnologie video, care îi va uşura şi mai multe regisorului şi/sau montorului sarcina de a crea imagini aproape de la zero. Am văzut filmul studiourilor Disney, *TRON*[41], care e plictisitor intelectual, dar este un *tour de force* electronic. Începe să facă aluzie la genul de lucruri care se pot realiza cu animaţia şi imageria computerizată.

Realizând „Al Treilea Val”, am folosit efectiv o mostră de echipament avansat pentru animaţia pe computer, înainte de a fi fost lansat pe piaţă. Multe dintre efecte s-au realizat cu ajutorul prototipului acestei instalaţii. Îţi permite să iei orice imagine – un desen, o fotografie sau chiar un obiect, ca de pildă o cutie de bere – şi s-o converteşti într-un număr aproape infinit de alte imagini, astfel că o vacă se poate transforma într-un tablou abstract, iar tabloul abstract într-o imagine mobilă, rotativă.

În ultimă instanţă, nu-mi rămâne decât să presupun că tot mai puţine filmări propriu-zise se vor realiza la faţa locului. Multe imagini vor fi create electronic, în studiou. Vom lua fotografia unei persoane reale – ar putea fi chiar şi Preşedintele – şi vom putea, pe cale electronică, să punem în mişcare instantaneul. Vom putea crea o bandă cu Preşedintele Statelor Unite făcând aproape orice – aruncând o tartă cu frişca într-un oponent politic sau, de ce nu, acceptând mită. Tehnicienii din studiou o numesc deja „secvenţă simulată”. Care sunt implicaţiile unor asemenea procedee?

■ Ce efect are asupra simţului realităţii?

□ Ce efect are asupra realităţii propriu-zise? În fond, simularea realităţii face parte din realitate. E ca o succesiune infinită de oglinzi.

Dezvoltarea rapidă a acestor tehnici video, mai ales în combinaţie cu computerele şi noile forme de imagine şi înmagazinare de date, are toate şansele să acţioneze nu numai asupra industriei de divertisment, sau asupra documentarelor ori informaţiilor în sensul general al cuvântului, ci şi asupra modului în care gândim – a nivelurilor la care gândim – şi a percepţiei faţă de noi înşine în univers.

---

[41] „TRON˝, Disney 1982, sc. şi r. Steven Lisberger, după o povestire de S. Lisberger şi Bonnie MacBird, cu Jeff' Bridges, Bruce Boxleitner, David Warner, Cindy Morgan. Parafrază a tramei din „Vrăjitorul din Oz", cu eroii aventurându-se prin interiorul unui computer, transpuşi sub formă de programe şi luptându-se cu diverse scenarii de jocuri sadice. Efectele speciale au fost create prin animaţie de computer, în care se intercalau minime elemente de realitate – actori, costume, etc. (n.tr.).

Şi ce efect va avea asupra viitorului?

9 DEPARTE DE DELPHI

Una dintre cele mai greşit înţelese evoluţii intelectuale din ultimele decenii a fost ascensiunea ‚futurismului".

În nenumărate ţări, din China până în Venezuela, se găsesc acum grupuri de gândire devotate studiului zilei de mâine. Societatea Lumii Viitoare, cu baza în Statele Unite, conţine zeci de mii de membri, de la planificatori corporativi şi ecologişti radicali până la profesori şi experţi în computere.

Criticii iau în derâdere această întreprindere, adeseori izolând câte un mare eveniment, ca de pildă embargoul pe petrol, după care, cu mare tapaj şi veselie, îl arată cu degetul, spunând că futuristul cutare sau cutare nu 1-a „prezis".

Futuriştii serioşi, la rândul lor, sunt amuzaţi de aceste critici, căci cei mai mulţi dintre ei nu se consideră a face „afaceri cu preziceri", îşi petrec o mare parte din timp studiind prezentul, propunându-le factorilor de decizie opţiuni strategice, indicând riscuri altminteri neobservate, variante şi consecinţe ale hotărârilor – şi pronunţând infim de puţine „profetii". La fel ca fiinţele umane înţelepte din orice domeniu, ei ştiu ce nu ştiu – şi ce nu pot să ştie.

Se află foarte departe, într-adevăr, de Oracolul din Delphi!

A.T.

■ Întrucât „Şocul viitorului" şi „Al Treilea Val" dezbat amândouă, în parte, viitorul, sunteţi adeseori denumit „futurist". Vi se potriveşte acest termen? Aşa vă consideraţi dumneavoastră? Şi înseamnă acelaşi lucru şi pentru dumneavoastră, ca şi pentru cei care vă etichetează ca „futurist"?

□ Nu resping termenul „futurist". Îl privesc ca pe o desemnare perfect respectabilă, dar nu mă socotesc „futurist" în primul rând. Mă consider în esenţă scriitor, autor şi critic social.

Nu cred în arta de amorul artei, şi nu cred nici în istoria de dragul istoriei. Nu cred în viitor de hatârul viitorului – în sensul unei curiozităţi impersonale despre lumea de mâine. „A privi în viitor", lucru pe care nimeni nu-l poate face, decât în sens metaforic, este un mod de a îmbunătăţi deciziile din prezent.

Desigur, nu cred că cineva poate „cunoaşte" viitorul. Oamenii care pretind o asemenea capacitate, în ce mă priveşte pe mine, se înscriu în categoria astrologilor de ziar şi a pungaşilor. Oricum, nu cred că vreunul dintre noi ar putea să supravieţuiască zece minute măcar, dacă nu ne-am dedica o parte semnificativă a activităţii noastre mintale emiterii de supoziţii despre viitor.

Când întind mâna după o ceaşcă de cafea, operez implicit o supoziţie despre viitor – şi anume, că atunci când degetele mele vor ajunge la ceaşcă, ea încă se va mai afla pe masă. Aceasta e o prognoză extrem de restrânsă, desigur, dar totuşi

reprezintă o presupunere despre o stare de fapt din viitor. Şi la fel cum indivizii fac încontinuu asemenea presupuneri, culturi întregi împărtăşesc anume imagini puternice ale viitorului.

Fiecare cultură are, după opinia mea, o atitudine diferită faţă de timp. Unele înclină din greu spre trecut. În cadrul lor, copiii sunt crescuţi în spiritul ideii că înţelepciunea şi cunoştinţele se găsesc în trecut – iar pentru unele culturi acest lucru este într-adevăr, în mare măsură, corect. Într-o cultură care se schimbă într-un ritm extrem de lent, rezistând sute de ani, chiar mii, în aceeaşi nişă ecologică, cu aceleaşi aranjamente sociale şi aceleaşi tehnologii, este probabil adevărat că lucrul cel mai deştept pe care-l poate face un copil e să imite ceea ce au făcut mama sau tatăl lui şi, la rândul lor, ce au făcut părinţii lor. Înţelepciunea părintească va fi, de obicei, mai desăvârşită decât aceea a actualei generaţii, fiindcă *know-how-ul* vechii generaţii a fost cizelat prin mii de ani de practică.

Totuşi, într-o societate şi cultură aflate în schimbare, şi mai cu seamă într-o perioadă de schimbări revoluţionare ca acelea prin care trecem în ziua de azi, trecutul devine un ghid mai puţin sigur pentru hotărârile prezente şi posibilităţile viitoare. În aceste circumstanţe, gândirea limpede asupra posibilităţilor din viitor şi crearea de noi idei pentru a le face faţă devin condiţii esenţiale ale supravieţuirii. Balanţa temporală a culturii trebuie să încline spre o crescută conştiinţă a viitorului.

În general, capetele tuturor sunt pline de ipoteze despre viitor, ca şi despre trecut. Modul cum manipulăm aceste două seturi de ipoteze determină în mare măsură deciziile noastre conştiente din prezent. Această manipulare se poate schimba, odată cu schimbarea împrejurărilor. Într-un anumit grad, despre asta e vorba în cartea mea „Şocul viitorului”.

■ Dar, cu siguranţă, modul cum acţionăm în prezent afectează şi viitorul. Până şi proiecţiile noastre îl influenţează. Facem profeţii auto-mulţumitoare şi auto-negative.

□ Da. Pentru mine, cele mai concludente exemple rămân Huxley şi Orwell, care au proiectat un viitor industrial atât de sumbru şi înregimentat, încât şi-au adus contribuţia la presiunile împotriva lui. Imaginea lor despre viitor consta esenţialmente într-o proiecţie liniară a societăţii industriale clasice – civilizaţia din Al Doilea Val. N-au prevăzut mutaţia dialectică pe care o implică Al Treilea Val. Cu toate acestea, au fost mari genii, iar avertismentele lor ne-au fost de un imens folos.

■ Dar nu vi se poate aplica şi dumneavoastră acelaşi argument – şi anume, că propriile dumneavoastră proiecţii asupra viitorului l-ar putea influenţa într-o anumită măsură? „

□ Sper că da. Cel puţin, în mică măsură.

FONDATORII FUTURISMULUI

■ Viitorul pe care îl proiectaţi în „Al Treilea Val” este în esenţă fix şi imuabil? Ar fi cazul să ne facem planuri bazate pe inevitabilitatea acestui viitor, sau afirmaţi că există o serie întreagă de proiecţii posibile, şi că viitorul pe care îl descrieţi în „Al

Treilea Val” nu e decât unul, cel pe care îl consideraţi cel mai probabil sau, poate, cel mai preferabil?

■ Să nu confundăm preferabilul cu probabilul. Categoric, sunt un critic social, nu pronosticator neutru. Nu scriu ca să-mi citesc singur cuvintele, ci ca să comunic cu un cât mai mare număr de oameni. Scopul meu este acela de a încuraja moduri noi şi proaspete de a privi realitatea şi, de asemenea, acela de a netezi calea spre schimbările sociale pe care eu, în calitate de autor, le consider dezirabile.

Totuşi, nu ne aşteaptă un singur viitor – ci doar o multitudine de posibilităţi. De fapt, această idee a viitorurilor plurale este absolut esenţială gândirii futuriste din ziua de azi.

Înainte de a aborda acest subiect, însă, ar putea fi interesant să privim la istoria socială recentă a viitorului. Cuvântul „futurist” are un trecut multicolor. Poate că prima sa aplicaţie modernă a apărut în domeniul artelor. La începutul secolului douăzeci, în vestul Europei, şi mai cu seamă în Italia, a apărut o şcoală de pictori, poeţi şi sculptori, care îşi ziceau „futurişti”. Au emis un manifest, au scris eseuri prelungite şi au creat în jurul respectivului termen o ideologie estetică.

Poeţi ca Marinetti, pictori ca Severini, sculptori ca Boccioni au glorificat maşina şi tot ceea ce reprezenta ea. Dar, în Italia şi prin alte părţi, aceşti artişti, care au început prin a fi fascinaţi de viteză, acţiune şi tehnologie, au început să glorifice şi violenţa, războiul şi, în ultimă instanţă, fascismul.

Odată cu discreditarea acestor idei, termenul de „futurist” a dispărut în mare măsură din discursul intelectual — pentru ca apoi să reapară sub o formă cu totul nouă, după Al Doilea Război Mondial. A început cu un om numit Ossip Flechtheim, care a început să scrie despre necesitatea de a prevedea viitorul şi nevoia de a se preda în şcoli o materie pe care el o numea „futurologie”. (Acest termen, care în engleză sună îngrozitor şi, într-un fel, are conotaţii pungăşeşti, deţine cu totul altfel de asociaţii, mai puţin negative, în germană şi alte limbi.)

Prin anii '60, un grup de alţi cercetători, scriitori şi ziarişti, inclusiv eu însumi, am început să solicităm o atenţie mai sistematică acordată implicaţiilor pe termen lung ale schimbării. Proveneam din medii foarte diferite şi purtam diverse etichete ideologice. Ziaristul Robert Jungk din Germania şi Austria – un mic „d” democrat şi antifascist – a călătorit prin toată lumea, îndemnând spre umanizarea viitorului. Gaston Berger din Franţa a pus bazele unui ziar intitulat *Prospective.* Un istoric izolat din Uniunea Sovietică a început să scrie despre viitor, sub pseudonimul Bestujev-Lada. Un senator olandez numit Fred Polak a scris o masivă panoramă istorică a atitudinilor culturale faţă de viitor. Un scoţian pe nume John McHale, împreună cu colega şi soţia sa de origine maghiară, Magda Cordell, au început să colaboreze cu Buckminster Fuller la un studiu detaliat asupra resurselor necesare în viitor. Kenneth Boulding, economistul şi analistul sistemelor, Olaf Helmer, matematicianul şi filosoful de la Rand Corp, Ted Gordon, inginerul spaţial, Herman Kahn, fizicianul, Jim Dator, politologul, Daniel Bell, sociologul, cu toţii au fost atraşi de studiul viitorului. Propriul meu interes sistematic a început cam prin aceeaşi peerioadă – şi, în anul 1965, începusem să scriu

pe această temă. În 1966, predam la Noua Şcoală de Cercetări Sociale un curs intitulat „sociologia viitorului”.

Omul a cărui operă ne-a influenţat pe cei mai mulţi dintre noi a fost Bertrand de Jouvenel – fiul vitreg al Colettei, care a fost cândva contrabandist de alcool în Louisiana, apoi ziarist şi în continuare a scris câteva lucrări documentate şi profunde de ştiinţe politice, economie şi întreaga noţiune de prevedere a viitorului. A creat o organizaţie numită *Futuribles,* care încă mai funcţionează în Franţa, sub conducerea fiului său, Hugues. Astăzi, oricine a lucrat serios în acest domeniu este familiarizat cu opera lui, *The Art o Conjecture*[42]*.* De Jouvenel este realmente acela care a introdus în limbaj termenul „viitoruri”. Ceea ce înseamnă că, pentru de Jouvenel şi majoritatea futurologilor actuali, nu există un singur viitor. Există viitoruri – la plural. Exista, în fiecare moment dat, o gamă de viitoruri posibile. În cadrul acestei game de viitoruri posibile, există un set mai restrâns, de viitoruri plauzibile sau probabile. Şi, în sfârşit, în interiorul acestui set, se găseşte un sub-set şi mai mic, de viitoruri preferabile.

Unii scriitori pe tema viitorului accentuează posibilul. Autorii de science-fiction, de exemplu, articulează o scală foarte amplă de *viitoruri posibile.* Prin contrast, pronosticatorii care lucrează pentru guvern sau pentru corporaţii sunt preocupaţi în mod tipic de *viitorurile probabile.* Tind să privească majoritatea scrierilor despre viitorurile posibile ca utopice sau distopice şi nu foarte practice. Încearcă să determine şansele ca vreo stare de fapt anume să se întâmple efectiv. Se concentrează în mod îngust asupra acelor viitoruri care li se par cele mai probabile. Dar până şi ei sunt de obicei atenţi să-şi limiteze prognozele. Ar fi primii dispuşi să recunoască imposibilitatea de a „prezice” corect viitorul, în sensul larg al cuvântului.

GÂNDITORI ÎN LINIE DREAPTĂ

■ Ce ne puteţi spune despre metodele lor?

□ Unii dintre ei nu sunt mai mult decât nişte extrapolatori în linie dreaptă. Indiferent de domeniu – tehnologie, economie, energie, resurse, populate – ei încearcă să identifice tendinţele care există în lumea contemporană, pentru ca apoi să le extrapoleze pur şi simplu, indiferent dacă instituţiile existente astăzi vor continua mâine să opereze, în egală măsură, mai mult, sau mai puţin.

Bănuiesc că majoritatea corporaţiilor care se declară angajate în planificare sunt, de fapt, angrenate în nimic mai mult decât acest gen de extrapolare liniară, o metodă extrem de slabă şi neimaginativă.

La suprafaţă, extinderea actualelor orientări pare sigură şi ştiinţifică. Totuşi, adeseori nu e nici una, nici alta. Extrapolarea în linie dreaptă acţionează mult mai bine în perioade de stabilitate, decât în perioade de frământări revoluţionare, ca în prezent.

Nu prea îi cred pe toţi aceşti extrapolatori care ne spun că venitul mondial pe cap de locuitori a crescut cu „x” în zece ani, şi prin urmare va atinge valoarea „y” în anul 2000. Sau că populaţia se va cifra la şapte miliarde, fiindcă a crescut într-un anumit ritm. Dacă nu există un anumit model pentru a explica de ce se va întâmpla

[42] „Arta conjuncturii” (n.tr.)

un lucru, proiecţia înainte a prezentelor tendinţe devine foarte riscantă.

Această formă de „prognozare” pare de obicei neutră şi imparţială. Totuşi, proiecţia în linie dreaptă este la fel de susceptibilă părtiniritor ca oricare altă formă de pronosticare sau speculaţie.

Mai întâi, avem întrebarea: ce să extrapolăm? Care tendinţe merită să fie monitorizate? Această opţiune este încărcată de valoare. Există, apoi, orientările culturale sau ideologice. Când privim planningul guvernamental sau corporatist, de exemplu, constatăm că cea mai mare parte din el este intens econo-centrică, de parcă economia ar fi singurul fenomen care să merite monitorizarea.

De fapt, există o altă părtinire, mai subtilă, bazată pe genul de date disponibile şi declarate valide. Grupurile de gândire corporative sau guvernamentale, aşa-numite de dreapta, de stânga sau de centru, extrapolează pe baza unor statistici preexistente, ele însele subiectivate. Baza noastră existentă de date statistice, aşa cum au arătat în anii şaizeci oameni ca Bertram Gross, accentuează peste măsură datele economice şi subestimează sau chiar ignoră variabilele critice sociale, culturale, psihologice sau politice, care sunt în mod tipic mai greu de măsurat Rezultatul net este acela că, în vreme ce încearcă să-şi prezinte prognozele, aprecierile asupra viitorurilor probabile, într-o perspectivă cantitativă, numerele camuflează foarte adesea date spongioase şi gândire dezechilibrată, bazată pe prezumţii.

■ Ne puteţi da exemple ale altor metode futurologice?

□ Există şi numeroase metode non-extrapolative. Se fac tentative de a clasifica evenimentele viitoare posibile în termenii gradului în care sunt reciproc stimulatoare sau inhibitoare. Se încearcă planuri de contingenţă – armata S.U.A. întreţine între cincizeci şi şaizeci de planuri de contingenţă pe scară largă, pentru evenimente care pot să nu se întâmple niciodată. Se înregistrează tentative de catalogare a posibilelor evenimente după criteriul impactului, astfel că unele sunt calificate ca de „joasă probabilitate, dar mare impact” iar altele, viceversa. Se elaborează metode care implică grupuri mici de experţi, şi altele care depind de participarea unui număr mare de non-experţi.

Se consemnează eforturi sectoriale orientate spre studiul viitorului tehnologiei, de exemplu, sau al potenţialului impact social al noilor sisteme de comunicaţii. În Hawai, este în curs de desfăşurare un efort judiciar de identificare a problemelor publice care pot afecta tribunalele şi sistemul juridic peste zece ani sau mai mult. În multe comunităţi se găsesc grupuri de „democraţie anticipativă” – din ce în ce mai multe – care încearcă să implice cetăţenii în stabilirea unor obiective de anvergură comunitară sau naţională. Clem Bezold, de la Institutul pentru Viitoruri Alternative din Washington, D.C., urmăreşte aceste eforturi, lucrând de asemenea sistematic la introducerea unor preocupări de perspectivă în procedurile legislative ale Congresului şi în legislaturile de stat. Oficiul Parlamentar de Cliring al Viitorului este alcătuit din congresmeni simpatizanţi ai acestui futurism legislativ.

Metodele, modelele organizatorice, ţelurile şi procedurile acestor eforturi sunt extrem de variate. Aproape nici unele nu sunt concepute spre a produce ceea ce se

numeşte în limbajul comun „predicţii”. Totuşi, toate încearcă să alcătuiască un tablou imaginativ al situaţiilor viitoare din lume sau din unele părţi ale acesteia. Pot începe prin a postula un eveniment din viitor, pentru ca în continuare să se deplaseze invers dinspre acel eveniment – dacă faptul ar fi să se producă, ce anume va trebui să se fi întâmplat iniţial, pentru a-l face posibil? Punând iar şi iar această întrebare, ajung efectiv la un scenariu al schimbării.

■ Care este locul dumneavoastră în toate astea? Cum vă efectuaţi propria muncă?

□ Eu, unul, provin dintr-un mediu diferit. Originile mele nu se află printre matematicieni, fizicieni sau, eventual, „fizicieni sociali”. Deşi recunosc valori considerabile în analiza sistematică şi cuantificată a schimbărilor sociale şi economice, şi respect munca multor oameni care folosesc aceste metode, identific de asemenea şi enormele limite ale acestui stil de lucru.

Altfel spus, cred că ar trebui să profităm la maximum de toate uneltele cantitative – toate statisticile, modelele sistematice şi asistenţele computerizate. După ce am făcut-o, însă, cred că ar trebui să rămânem sceptici faţă de rezultate.

Asemenea metode pot fi o sursă de profunde revelaţii. Pot dezvălui sau ilumina relaţii anterior neobservate. Pot scoate la iveală tendinţe. Pot simula o amplă gamă de posibilităţi.

Dar nu furnizează niciodată „adevărul” şi, tocmai fiindcă vin înfăşurate în numere, pot fi de două ori mai eronate. În ultimă instanţă, orice formă de futurism, la fel ca orice istoriografie (inclusiv cea numită „criometrică”), este impregnată de cel puţin o tuşă de subiectivism.

Futurismul este o artă, nu o specialitate inginerească. Prin urmare, îmi pot rezuma simplu opinia:

Folosiţi ştiinţa în sprijinul artei.

Reţineţi, de asemenea, că provin dintr-o tradiţie care acordă un mare respect observaţiei directe şi raportării la prima mână. Mulţi ani am fost reporter, gazetar.

Lectura cărţilor, a articolelor şi publicaţiilor tehnice şi ştiinţifice este pentru mine esenţială, şi o fac cât pot de mult. Dar, spre deosebire de mulţi specialişti, care au fost învăţaţi să-şi ignore propriile experienţe brute în favoarea paginii tipărite, folosesc şi întâlnirile faţă în faţă, impresiile personale, călătoriile şi discuţiile particulare, cu oameni relevanţi, pentru a putea plasa în perspectivă statisticile şi studiile academice. Nu sunt nici savant, nici pseudo-savant. Şi nu muncesc cu iluzia că scrisul meu ar fi oarecum antiseptic – neutru din punct de vedere politic, social sau moral.

10 DESPRE INSTRUMENTELE INTELECTUALE

Cu toţii suntem bombardaţi de stimuli din afara pielii. Stimulii fizici afectează gustul, simţul tactil şi mirosul; stimulii cognitivi ne lovesc sub formă de idei, informaţii, imagini, simboluri. Ştirile urlă la noi din radioul maşinii. Frânturi ale emisiunilor de televiziune, reclame din reviste, mesaje telefonice, titluri de ziar – toate sunt oarecum

blocate sau înmagazinate în memorie.

Modul în care organizăm acest nesfârşit flux de date este crucial, însă, nu numai pentru viaţa cotidiană, ci cu atât mai mult pentru luarea deciziilor administrative, pentru învăţământ, pentru organizarea politică şi pentru mii de alte activităţi.

Pentru a da formă acestui viitor pe cale de a lua fiinţă, avem nevoie de instrumente intelectuale noi şi puternice – noi teorii despre schimbare şi cauzalitate, capabile să explice noua complexitate socială şi politică; noile categorii şi sisteme de clasificare; şi noile modele pentru a ne ajuta să corelăm datele disparate, discordante, care acum ameninţă să ne înece în absurditate.

Asemenea multor maşinării din epoca hornului-de-fum, instrumentele noastre intelectuale sunt şi ele gata să intre în muzeu.

În cadrul acestei conversaţii, vom examina pe scurt unele dintre instrumentele pe care eu le găsesc utile – metodele mele de lucru şi o parte din premisele aflate la baza lor.

A.T.

■ În calitate de autor, adunaţi mase întregi de date. Pe ce bază respingeţi unele date ca irelevante, în timp ce pe altele le accentuaţi, considerându-le critice? Cum formaţi o imagine clară, dintr-o învălmăşeală de fapte?

□ Adevăratul răspuns – nu numai pentru mine, ci pentru oricine – trebuie să includă cuvântul „fler” sau termenul mai elegant „intuiţie”. Flerul sau intuiţia constituie un element inevitabil în munca de acest gen, oricât de mult s-ar strădui ronţăitorii numerelor să-l discrediteze. Cu toţii de bizuim pe viscere. Dar nu numai pe viscere. Cu toţii, prin asta înţelegând toate fiinţele omeneşti, nu numai scriitorii sau futurologii – toţi cei ce creăm, de asemenea, modele ale realităţii. Când se confruntă cu o masă de date, mintea umană creează un model – de fapt, multiple modele – care ne ajută să ordonăm şi să manipulăm datele, altfel spus, să le găsim un sens. Majoritatea scriitorilor nu-şi explicitează modelele, putând fi chiar inconştienţi de acelea pe care le aplică. Dar nimeni nu poate scăpa de nevoia de a modela realitatea.

Cred că puteţi identifica efectiv modele implicite în opera multor autori – îmi vin în minte, de exemplu, Balzac şi Zola -, ca să nu mai pomenim lucrările gânditorilor sociali, fie Adam Smith, fie Freud sau Marx. Desigur, modelele scriitorilor tind nu numai să fie implicite, ci şi să nu fie la fel de riguroase şi precise ca acelea folosite în ştiinţă, iar imperativele modelului sunt uneori deformate sau ajustate spre a ţine seamă de imperativele prezentării dramatice. Totuşi, există modele – adeseori, modele foarte complexe.

■ Cum ajungeţi la ale dumneavoastră?

□ Nimeni nu poate răspunde complet la acest gen de întrebare, fiindcă adesea există un element inconştient în construirea modelului, ca să nu mai pomenim inevitabila masă de supoziţii neieşite la suprafaţă. Lăsându-le pe acestea deoparte, de obicei încep cu materialele şi notele de studiu. Reţineţi că, de cele mai multe ori, sunt foarte masive. Pot reprezenta cinci sau chiar mai mulţi ani de lectură vorace – reviste

tehnice, ziare străine, scrieri academice, scrisori, sumare statistice, rapoarte din numeroase ţări, precum şi intuiţii culese din romane, filme sau poezii, deopotrivă cu interviuri dactilografiate, de obicei textual, cu experţi în domenii disparate ca economia şi strategia militară, robotica, muzica ori îngrijirea copiilor.

Încep prin a amesteca şi a rearanja toate aceste materiale, în diverse categorii, căutând interrelaţii şi alte configuraţii în cadrul lor. În mod normal, las ca modelul să se contureze din acest proces. Derivă din material. Apoi, odată ce apare un model, pe măsură ce intră materiale adiţionale, acestea fie se integrează în model, fie modelul trebuie să fie ajustat, expandat, limitat sau înlăturat. Uneori, lucrez invers. Încep cu un model tatonat şi apoi fac cercetările, modificând modelul după cum îmi dictează datele.

■ Cum aţi lucrat la „Al Treilea Val"?

□ În cazul cărţii „Al Treilea Val", am început cu un model parţial al structurii şi schimbărilor sociale. Scrierea cărţii a fost, de asemenea, un proces de continuă elaborare şi completare a modelului. Dar, o dată ce dezvolţi şi aplici un model util, acesta începe să-ţi organizeze el materialul, astfel că se clarifică anumite relaţii şi implicaţii care altminteri fuseseră ascunse. De aici, extragi concluzii provizorii. Evident, e un proces intelectual foarte complicat pe plan intern, prin care orice scriitor ajunge la cuvântul scris.

Cât despre propria mea muncă privitoare la schimbarea socială, încep cu ipoteza că evenimentele şi fenomenele sociale sunt corelate şi nu izolate, astfel că schimbarea nu apare împachetată, ca în cazul disciplinelor academice. Nu poţi avea o schimbare economică, fără schimbări în viaţa de familie, energie şi sistemele ecologice. Toate aceste elemente sunt cuplate laolaltă şi conectate prin complexe bucle de feedback. Prin urmare, mă concentrez intens asupra căutării relaţiilor interne.

De asemenea, încep cu prezumţia că nu există o singură forţă propulsoare în cadrul istoriei, aceasta fiind mai degrabă guvernată de către *convergenţa* forţelor sau tendinţelor care produc schimbări majore.

FLUCTUAŢII ŞI REVOLUŢII

■ Daţi-mi un exemplu.

□ De acord. Voi alege unul la întâmplare: procesele lui Stalin din anii 1930. Chiar acum citesc o remarcabilă lucrare de istorie socială şi politică, *On A Field Of Red*[43]*,* de Anthony Cave Brown şi Charles McDonald. În această carte, autorii descriu ascensiunea lui Hitler şi a lui Stalin, inflaţia din Germania, sosirea lui Roosevelt la putere – efectiv, întreaga istorie a acelei perioade. Şi, la un moment dat, explică seria de procese pentru trădare cu ajutorul cărora Stalin i-a eradicat pe aproape toţi generalii şi ofiţerii militari superiori. Cave Brown şi McDonald subliniază că această reducere a capacităţii militare sovietice s-a produs exact în momentul când Hitler mărea rapid capacitatea militară a Germaniei, şi astfel, ceea ce prietenul meu Ilya

[43] „Pe un câmp roşu" (n.tr.)

Prigogine[44] ar numi o fluctuaţie internă (procesele) a coincis cu o fluctuaţie externă (ascensiunea lui Hitler). Când văd conexiuni între schimbările interne şi schimbările care se produc în exterior, mă întreb dacă nu e posibil ca unele să le accentueze pe celelalte.

Ceea ce afirmă Prigogine, din câte înţeleg eu, este că orice fenomen, fie că e un compus chimic sau un sistem social, suferă întotdeauna schimbări interne, fluctuează permanent, ca să zicem aşa. Fiecare fenomen sau sistem are propriile sale subsisteme interne care fluctuează, sau vibrează continuu. Ocazional, câte una dintre aceste fluctuaţii atinge o amplitudine suficientă pentru a sfărâma structura de ansamblu. Adeseori, însă, este necesar ca mai multe fluctuaţii din subsisteme diferite să conveargă şi să se susţină reciproc, înainte ca structura mai mare să fie modificată sau revoluţionată substanţial.

În plus, fiecare fenomen are un mediu extern. Fluctuaţiile se produc şi în mediul înconjurător, iar o mare fluctuaţie externă poate coincide cu conjunctura mai multor fluctuaţii interne, pentru a face sistemul şi mai vulnerabil în faţa transformărilor şi a schimbărilor revoluţionare.

În anumite împrejurări, susţine Prigogine, fracturarea unei structuri, în consecinţa uneia sau mai multor fluctuaţii, duce la formarea unei noi structuri, mai complexe, a cărei întreţinere necesită mai multă energie. Pe aceasta, el o numeşte „structură disipativă".

În termeni omeneşti, cred că se întâmplă ceva analog. Ne deplasăm spre structuri sociale noi, mai diferenţiate, care au nevoie de mai multe informaţii pentru a se susţine. Astfel, această parte din teoria fluctuaţiilor a lui Prigogine mă interesează foarte mult

Multe condiţii sociale şi economice se pretează la acest gen de formulare. De exemplu, toate naţiunile industrializate de azi suferă puternice transformări interne, cauzate parţial de către revoluţia tehnologică. Această frământare *internă*, care se reflectă în declinul industriilor ca siderurgia şi construcţia de maşini şi ascensiunea unor industrii complet noi, cum ar fi genetica şi computerele, este stimulată şi accelerată de presiuni externe, generate de către puterea militantă în creştere a ţărilor non-industriale, temporara coeziune a O.P.E.C. etc. Convergenţa multor forţe interne şi externe este aceea care acumulează presiunea unei restructurări revoluţionare a economiilor de înaltă tehnicitate. Rezultatul constă în apariţia economiilor din Al Treilea Val la un nivel mult mai înalt şi mai complex de dezvoltare, dar şi mult mai dependent de informaţie.

MARX–UL UNIDIMENSIONAL

■ Nu se poate trasa o analogie între atitudinea dumneavoastră faţă de schimbare şi modelul lui Marx?

---

[44] Prigogine, născut la Moscova în 1917, a câştigat Premiul Nobel în 1977 pentru activitatea sa în domeniul chimiei fizice. Conduce Institutele Internaţionale de Fizică şi Chimie din Bruxelles şi Centrul de Termodinamică şi Mecanică Statistică de la Universitatea Texas din Austin. Munca sa în termodinamică şi sistemele în non-echilibru are implicaţii care depăşesc mult domeniul fizicii şi al chimiei. (n.a.)

□ Diferenţele sunt mai pronunţate decât similitudinile. Până la vârsta de treizeci de ani, am fost marxist. Dar cu cât am ajuns să cunosc mai multe despre societate, cu cât am observat mai multe cu ochii mei, ca jurnalist, şi cu cât a transformat mai rapid schimbarea societăţile *high-tech,* cu atât mai demodată şi mai eronată am constatat că e teoria lui Marx.

În tinereţe, explicaţiile lui Marx despre modul cum funcţionează societatea mi-au oferit o revelaţie fascinantă. Marx era un geniu fără egal. Îmi amintea de Bach, prin complexitatea fugală a gândirii sale. Şi, fie în mod conştient, fie nu, chiar şi aceia care îl dispreţuiesc pe Marx au fost, în fond, influenţaţi de el, la fel cum am fost influenţaţi de Newton, Darwin şi Freud şi celelalte mari intelecte care ne-au format percepţia asupra lumii.

După Marx, n-a mai fost posibil ca tehnologia să fie gândită în acelaşi mod ca înainte. N-a mai fost posibil să se ignore clasele. N-a mai fost posibil ca istoria să fie considerată o continuitate neîntreruptă. N-a mai fost posibil se privească politica şi economia ca pe două categorii separate, etanşe. A-l ignora pe Marx în lumea de azi înseamnă a fi semianalfabet. Jumătate din populaţia planetei îi respectă cuvintele ca pe Sfânta Scriptură. Dar Marx, însuşi, a reprezentat o expresie a societăţii industriale clasice, sau a celui de-Al Doilea Val, format de către ipotezele acestuia – şi multe dintre aceste ipoteze pur şi simplu nu mai sunt valabile.

Opera mea actuală continuă să se concentreze intens asupra problemelor despre care a scris el: schimbările sociale, rolul tehnologiei, conflictul, discontinuitatea şi revoluţia în sensul cel mai larg al cuvântului. Există, însă, diferenţe cruciale între poziţia mea actuală şi aceea a marxismului.

O diferenţă-cheie se referă la primatul pe care îl atribuie marxismul economiei.

■ Un marxist ar putea fi de acord că economia constituie un sistem şi că deţine o motricitate internă. Dar marxistul ar insista că toate celelalte sisteme din societate se subordonează economiei. Dumneavoastră păreţi să vă desprindeţi categoric de marxism în această privinţă, declarând economia doar un subsistem printre multe altele. Această diferenţă a reprezentat esenţa rupturii dumneavoastră de marxism?

□ Da, pentru marxişti non-economicul este doar o „suprastructură” clădită pe baze tehno-economice. Şi nu sunt de acord. Dar nu aceasta a fost principala cauză a îndepărtării mele de marxism.

Desprinderea mea intelectuală de marxism s-a produs cu ani în urmă, când previziunile emise de către marxiştii americani au fost atât de brutal contrazise de către realitatea cotidiană. La sfârşitul celui de-Al Doilea Război Mondial, când eram student, marxiştii insistau că Statele Unite se aflau în pragul unei enorme crize economice, o recurenţă a celei din anii '30. Afirmau că nu era decât o chestiune de timp înainte ca Statele Unite sa fie cuprinse de „criza generală a capitalismului”. Iar ceea ce a urmat a fost, în realitate, abundenţa anilor '50 şi '60. Şi au mai existat şi alte preziceri false, derivate din modelul marxist. Clasa muncitoare americană nu era „îndobitocită”. Clivajele sociale pe linia sexului, a vârstei şi rasei mi se păreau mult mai importante în S.U.A. decât cele de clasă, iar încercarea de a le explica pe toate în

termenii analizei de clasă subordonau realitatea teoriei.

Dacă toată maşinăria puternică a marxismului teoretic a putut fi încercată pe Statele Unite şi a ieşit cu răspunsuri atât de amarnic greşite, trebuie să-i punem la îndoială valabilitatea mai generală ca instrument fie pentru înţelegerea, fie pentru determinarea schimbării. Pe deasupra, dovezile din numeroase ţări, nu numai „cazul special” al U.R.S.S., au dovedit fără putinţă de tăgadă că „dictatura proletariatului” exact asta este: o dictatură.

Pe plan intelectual, mi-a devenit tot mai clar că marxismul era un instrument eronat şi desuet pentru înţelegerea realităţii în lumea înaltei tehnicităţi. Folosirea marxismului pentru a diagnostica structura internă a societăţilor *high-tech* de azi seamănă cu a te limita la o lupă în epoca microscopului electronic.

■ Vreţi să spuneţi că schimbările din ziua de azi nu au în centrul lor conflictul de clasă? Sau susţineţi că acesta nu mai e problema-cheie în ţările de înaltă tehnicitate, deşi încă ar mai putea fi chestiunea dominantă în alte ţări?

□ Dominantă? Nu, deloc. Tehnologia şi economia sunt importante, dar nu reprezintă „baza” faţă de care toate celelalte nu constituie decât o „suprastructură”. După ce se înlătură tot verbiajul – iar Marx, desigur, e mult mai deştept decât discipolii lui, aşa că-şi acoperă mai bine urmele – după ce totul e spus şi făcut, Marx insistă ca sursa fundamentală a schimbării în societate este fie lupta de clasă, fie, la un nivel mai general, progresul tehnologic şi modificările concomitente din relaţiile economice. Avansul „mijloacelor de producţie” duce la schimbări în „relaţiile sociale de producţie” etc.

Pot foarte bine să existe societăţi în care o analiză de clasă încă mai este utilă pentru înţelegerea elementară, cu siguranţă – acolo unde există o clasă care o oprimă până la disperare pe alta, iar aceste linii de falie economice sunt foarte nete, astfel că lupta de clasă reprezintă conflictul dominant în cadrul societăţii *în acel moment anume.* A generaliza, însă, acest lucru, a-l universaliza, a insista asupra primatului său şi a susţine că se aplică în toate timpurile, *a priori,* în toate societăţile de clasă, înseamnă pentru mine o greşeală cumplită şi tragică.

Există în zilele noastre societăţi în care conflictul de clasă e crud şi decisiv – şi în care multe alte conflicte sunt subordonate. Dar, după părerea mea, aceasta e o condiţie temporară, nu permanentă. Şi chiar când e adevărată, există mari variaţii privind cât de dominant, sau cât de proeminent este conflictul de clasă în comparaţie cu conflictele rasiale, etnice, inter-generaţionale şi de alte feluri. Marx reducea toate aceste alte conflicte la o relativă insignifianţă, în toate societăţile de după „comunalismul primitiv” şi dinaintea „comunismului”. Accentul pus de el pe clasă era eurocentric şi extrapolat după propria lui perioadă, a capitalismului timpuriu. Monomania referitoare la clasă ajută să se explice eşecurile teoriei marxiste în atâtea ţări la rând.

■ Aş fi de acord că a presupune *a priori* că analiza de clasă va dezvălui tot ceea ce e necesar de ştiut despre o societate, sau conflictul de clasă ar fi singurul conflict central în societate, e o gravă eroare. Dar mi se pare la fel de greşit să negăm şi că

analiza de clasă e un instrument concludent pentru a înţelege societatea modernă, iar lupta de clasă o formă critică de conflict. Presupun că nu implicaţi o asemenea negaţie.

□ Nu, ceea ce vreau eu să spun e că, deşi stupefiantă intelectual, cu toată complexitatea ei care ne taie respiraţia, analiza originală a lui Marx a fost şi este unidimensională.

■ Unidimensională? Indiferent dacă sunteţi sau nu cu concluziile sale, marxismul constituie o teorie largă, atotcuprinzătoare, care are un cuvânt de spus cu privire la fiecare aspect al vieţii.

□ Într-adevăr, dar conflictul de clasă nu e decât una dintre tensiunile fundamentale ale societăţii, şi a înfăşură în jurul lui întreaga teorie a istoriei este totuna cu a examina un fenomen complex printr-o singură fantă.

S-ar putea scrie întreaga istorie a societăţii omeneşti în termenii conflictului sexual – ne ducem imediat cu gândul la Freud sau la unii feminişti moderni – sau în termenii conflictului rasial, ai conflictului comunitar, ai conflictului politic etc. Am putea dori să divizăm societatea în diverse sectoare, pe axe conflictuale multiple, arătând cum se corelează acestea. În anumite circumstanţe, aşa ceva ne-ar oferi, după părerea mea, un instrument mai puţin econo-centric, mai multidimensional, pentru a înţelege – şi chiar a schimba – societatea.

Problema este că se găsesc şi alte modele, la fel de revelatoare, în funcţie de rezultatul la care încercăm să ajungem, şi nu există nici un model unic, sigur şi omni-explicativ.

■ Inclusiv propriul dumneavoastră model cu Al Treilea Val?

□ Evident.

MODELUL CELUI DEAL TREILEA VAL

■ Cum aţi descrie modelul celui de-Al Treilea Val? Dacă nu porneşte de la conflictul de clasă sau de la alte conflicte, atunci de unde?

□ Am început într-un mod mai mult sau mai puţin inductiv sau empiric, identificând ceea ce par să aibă în comun toate civilizaţiile. De exemplu, toate civilizaţiile au un soi de sistem energetic. Toate au o anume metodă de a produce bunurile şi serviciile necesare pentru supravieţuire. Toate au un sistem de distribuţie a acestor bunuri şi servicii. Sistemul energetic, sistemul de producţie şi sistemul de distribuţie sunt toate, în mod evident, foarte strâns legate, iar laolaltă se poate spune că formează o „tehno-sferă".

Toate civilizaţiile au de asemenea şi o ecologie, cum s-ar spune, a instituţiilor sociale – o „socio-sferă". În cadrul mai multor civilizaţii diferite, aceste organizaţii sau instituţii sunt legate unele de altele în diverse moduri. Într-a noastră, de exemplu, constatăm că nucleul familial pregăteşte copilul pentru viaţa în şcoala învăţământului de masă, care la rândul său pregăteşte tânărul pentru viaţa în corporaţie sau în întreprinderea de producţie socialistă. Astfel, în cadrul a ceea ce denumesc eu socio-sferă, există diferite subsisteme interactive.

Teno-sfera şi socio-sfera sunt strâns interconectate.

De asemenea, toate civilizaţiile au şi sisteme de comunicaţii ale informaţiilor. Unele societăţi nu necesită multe schimburi de informaţii, aşa că trimit curieri prin ţară sau construiesc, aşa cum făceau perşii, turnuri din care câte un om cu plămâni puternici îi striga celui din turnul următor, transmiţând în acest fel mesajul. În afara satului local, însă, erau necesare foarte puţine comunicaţii, aşa că sistemele de comunicare erau subdezvoltate. Totuşi, toate societăţile au un soi de stuctură comunicaţională, rudimentară sau nu, iar pe aceasta eu o numesc „info-sferă".

Din nou, info-sfera este strâns cablată în tehno- şi socio-sferă.

Mai mult, toate societăţile operează în cadrul unei „bio-sfere", iar condiţiile din cadrul acestei bio-sfere pot varia dramatic, de la un moment la altul, pentru orice civilizaţie. Toate civilizaţiile au, de asemenea, o „sferă-de-putere", în cadrul căreia autoritatea e alocată prin intermediul instituţiilor politice, atât oficiale, cât şi neoficiale. Şi, în ultimă instanţă, toate societăţile au ceea ce s-ar putea numi o „psiho-sferă" – o sferă a relaţiilor intime, a subiectivismului şi a personalităţii.

Puneţi toate acestea la un loc – tehno-sfera, socio-sfera, info-sfera, bio-sfera, sfera-puterii şi psiho-sfera – şi vor cuprinde mult (nu tot) din ceea ce se întâmplă în orice civilizaţie sau societate. Odată cu acest pas, puteţi începe să schiţaţi sistematic interacţiunile, atât în cadrul cât şi între aceste felurite sfere de acţiune.

■ Unde localizaţi cultura – în info-sferă?

□ Nu. Cultura, într-un sens, reprezintă o altă felie, după cum vom vedea peste câteva momente. Deocamdată, vreau doar să subliniez că, în interiorul fiecărei sfere există complicate componente interne, toate strâns corelate, toate în continuă schimbare, fluctuând, dezvoltându-se. Fiecare dintre aceste sfere poate fi analizată, cu componentele sale şi legăturile dintre ele descrise în mai mare detaliu, dacă dorim să o facem.

În acelaşi timp, este de asemenea clar că sferele însele se află în continuă schimbare, şi că sunt relaţionate într-un sistem de dependenţă reciprocă. Relaţiile lor, doar sugerate în „Al Treilea Val", ar putea fi de asemenea schiţate mai amănunţit.

Am putea, dacă am dori, să articulăm nu numai „meta-relaţiile" dintre diversele sfere şi „micro-relaţiile" din cadrul fiecărei sfere, dar „tele-relaţiile" care există între elemente ale unei sfere şi elemente ale alteia. Pe scurt, modelul poate fi făcut să devină cât de complex şi detaliat dorim, şi poate fi organizat la orice nivel de abstracţie. Poate depozita şi corela o vastă cantitate de informaţii, ordonându-ni-le astfel încât să le putem folosi.

Acest model ne ajută să examinăm orice civilizaţie şi să diferenţiem între civilizaţii. De asemenea, însă, e extrem de fluid. Ne permite să vedem diversele elemente ale unei societăţi pe măsură ce iau fiinţă, de obicei ca părţi dintr-un val de schimbări asociate, inter-stimulatoare. Din acest motiv am folosit metafora valului.

În loc de a prezenta istoria ca pe o succesiune de „stadii", ca şi cum fiecare ar fi o fotografie, teoria valului social ne permite să urmărim societăţi întregi în cursul procesului. De exemplu, putem vedea mai mult de un singur val de schimbări trecând

prin aceeaşi societate, în acelaşi timp. În Japonia, sistemul familial încă mai înaintează spre forma de tip nucleu. Face parte din Al Doilea Val de schimbări – valul industrializării tradiţionale desăvârşindu-se, eventual. Simultan, însă, vedem pornind multe aspecte ale celui de-Al Treilea Val.

Astfel, în loc să vedem societatea ca pe o unitate, ne-o imaginăm alcătuită din mişcări concurente, valuri de schimbări asociate. Societăţile pot fi comparate în termenii amestecului de elemente din Primul, Al Doilea sau Al Treilea Val, şi în termenii diferitelor ritmuri ale schimbării din fiecare. Şi aşa mai departe. Modelul valurilor se bazează pe proces, nu numai pe structură.

Dar este de la sine înţeles că civilizaţiile reprezintă nişte procese foarte complexe, iar ceea ce am descris până acum nu este încă decât o parte din modelul propriu-zis pe care l-am folosit scriind „Al Treilea Val".

■ În opera dumneavoastră, vorbiţi despre schimbări structurale. De asemenea, însă, vă referiţi la „principii civilizaţionale". Cum se înscriu acestea în modelul celui de-Al Treilea Val?

□ Da. Felurítele sfere pe care le-am descris pot fi numite elementele structurale ale oricărei civilizaţii. Sunt, însă, cuplate între ele în moduri diverse şi complexe. Dar mai există şi cu totul alte dimensiuni care, ca să zicem aşa, intersectează toate aceste sfere. De exemplu, fiecare civilizaţie se dezvoltă şi în propria sa „super-ideologie" ca să se autojustifice, ca să-şi explice locul în istorie şi în univers şi ca să-şi revendice sau să-şi raţionalizeze acţiunile. Iar acesta e stratul cultural care acoperă întregul şi ajută să i se formeze structura. Această ideologie se reflectă în toate sferele, de la viaţa familială până la tehnologie.

În plus, fiecare civilizaţie pare să opereze conform anumitor principii identificabile care fac parte din cultura ei. În civilizaţia industrială, care este cea căreia îi aplic cel mai sistematic acest model, toate sferele sunt afectate de principiile standardizării, sincronizării, specializării, centralizării, concentrării, maximalizării etc., principiile organizatorice de bază ale societăţilor industrializate.

■ Acolo unde abordarea „stângistă" foloseşte relaţiile sexuale, rasiale şi economice sau sociale şi concepte asemănătoare ca principii organizatorice, abordarea „valului" se concentrează asupra unor principii ca standardizarea sau sincronizarea. Nu e foarte abstract?

□ Poate, dar este şi foarte concret şi, cred, mult mai cuprinzător. Când am alăturat toate aceste componente, nu ca nişte piese fixe într-un puzzle civilizaţional, ci ca elemente cinematice, schimbătoare, obţinem ceva care aproximează un întreg, ale cărui părţi se află toate în evoluţie, interacţiune, stimulare reciprocă, mişcându-se sincron unele cu altele – sau, alternativ, contrabalansându-se, dezechilibrându-se sau ciocnindu-se între ele. Conflictele pe tema rasismului, misoginiei sau a clasei, oricât de importante, pur şi simplu nu sunt de ajuns pentru a descrie o întreagă societate sau civilizaţie şi direcţia spre care se îndreaptă aceasta.

O civilizaţie este alcătuită din oameni care-şi trăiesc vieţile, îşi rezolvă ocupaţiile zilnice de rutină, se ceartă, se iubesc, mor, nasc. Copilul care îşi spală dinţii dimineaţa

(înainte de a pleca la şcoală ca să se pregătească pentru o viaţă de muncă la fabrică sau la birou) este un reprezentant al civilizaţiei noastre la fel de important ca marii artişti sau liderii politici care umplu muzeele şi cărţile de istorie.

Dacă privim cu atenţie modul în care e crescut copilul; gradul de standardizare din viaţa lui; sincronizarea plecării sale la şcoală dimineaţa cu programul celorlalţi membri de familie; mişcarea de masă a celorlalţi elevi; dacă examinăm tehnologia şi energia de care depinde viaţa lui cotidiană; instituţia de învăţământ şi relaţiile ei cu statul, cu familia, cu biserica; dacă examinăm mijloacele de comunicare care dau formă copilului, mediul fizic în care trăieşte; structura de putere politică în care se naşte – vedem întreaga civilizaţie cristalizată, cum s-ar zice, într-un singur individ concret.

În acest fel, modelul pe care l-am elaborat, cu diversele sale „sfere” sau „principii” şi „supra-ideologia” sa, este legat de viaţa reală. Nu e doar un model abstract, academic şi antiseptic, ci unul legat în mod direct de comportament. Ne ajută să explicăm ceea ce ne tine în viaţă.

Şi, pentru mine, acest model are anumite avantaje de mare importanţă.

■ Desigur, ne sunt necesare modelele pentru a înţelege societatea. Dumneavoastră divizaţi sistemul în felurite sfere pe care le accentuaţi fiindcă societatea trebuie să le aibă, într-o formă oricât de rudimentară. Dar societatea se poate împărţi şi într-un cu totul alt mod. De exemplu, orice societate trebuie să aibă un sistem de luare a deciziilor politice, un sistem economic pentru producţie şi consum; o sferă de rudenie pentru definirea rolurilor familiale, a relaţiilor sexuale şi sociale; şi ceea ce s-ar putea numi un sistem sau sferă comunitară pentru definirea identităţilor religioase, etnice şi rasiale.

Decuparea sistemului în termenii acestor categorii ar focaliza atenţia asupra relaţiilor sociale şi a grupurilor sociale care au identitate ca agenţi istorici ai schimbării – şi, în fond, este vorba în majoritate de oameni organizaţi în mişcări care fac istoria.

Astfel, de ce să alegem sferele asupra cărora vă concentraţi dumneavoastră, şi nu pe celelalte, care sunt înrădăcinate mai direct în necesităţile fundamentale ale vieţii cotidiene şi în jurul cărora se organizează pentru schimbare – politica, economia, rasa sau cultura, şi sexul?

□ Cu certitudine, nu m-aş pronunţa împotriva modelelor alternative. Nici un model nu e complet. Întrebarea este care model serveşte cel mai bine unui scop anume. Modelul celui de-Al Treilea Val este conceput spre a fi cât mai cuprinzător posibil şi să clarifice, să ne ajute să structurăm cât mai multe date posibil aparent neînrudite.

Nu încep cu ideea cam marxista că istoria e alcătuită din mişcări sociale. De exemplu, savanţii de la Proiectul Manhattan au „făcut istorie” în mod clar, când au inventat prima bombă nucleară. Totuşi, ei nu prea se califică drept „mişcare socială”, în sensul la care vă referiţi dumneavoastră. Astfel, construirea unui model în jurul unor mişcări sociale specifice sau al axelor pe care se formează acestea poate fi revelatoare în anumite privinţe, însă mie mi se pare prea restrânsă.

În plus, chiar dacă nu vreau să storc până la limită această chestiune a modelelor, mai există şi un alt aspect al modelului celui de-Al Treilea Val care merită menţionat. Iar acesta e clădit în jurul conflictului şi are într-adevăr implicaţii asupra teoriei conflictelor.

O TEORIE A CONFLICTELOR

■ Unii futurologi imaginează sosirea „societăţii post-industriale" ca un proces mai mult sau mai puţin liniştit. Dumneavoastră, nu.

□ Exact. Nu-mi imaginez lumea viitoare ca scutită de conflicte, nici procesul de a ajunge la ea. Dimpotrivă, consider că intrăm într-o perioadă de aprige conflicte sociale şi politice. Pentru a o înţelege – fie pe scară globală, fie în cadrul societăţii noastre – avem nevoie de o teorie a conflictelor.

■ Ce rol ar avea o asemenea teorie a conflictelor?

□ Ne-ar ajuta să înţelegem relaţiile dintre diferite conflicte aparent izolate sau independente. Şi ne-ar ajuta să le fixăm priorităţile, pentru a ne concentra atenţia asupra celor importante.

■ Aţi vorbit despre modelul valurilor, ca oferind acest gen de înţelegere. Vă referiţi, de exemplu, la „supra-luptă". Puteţi explica teoria conflictelor care decurge din modelul dumneavoastră cu valurile-schimbări?

□ Mai întâi, când vorbesc despre un „val" de schimbări măturând o întreagă societate, nu mă refer la o singură schimbare concretă – în tehnologie, de exemplu. Am în vedere un întreg lanţ de schimbări asociate, care se stimulează una pe alta şi se accelerează reciproc, împingând sistemul într-o direcţie care se poate defini.

Acest lucru a început să se întâmple odată cu Primul Val al schimbărilor – răspândirea agriculturii. S-a propagat un nou mod de viaţă, cu propriile sale instituţii noi, sociale, politice şi religioase, cu propriile lui principii pentru a trata cu mediul înconjurător.

Când revoluţia industrială a lansat Al Doilea Val al schimbărilor, acesta a început să răspândească un nou mod de viaţă şi noi instituţii, valori şi principii care au intrat într-un intens conflict cu instituţiile existente din Primul Val al civilizaţiei agricole.

Evident, noţiunea de valuri nu reprezintă decât o metaforă. Aceste valuri ale schimbării sunt generate de oameni, indivizi, grupuri organizate, armate, biserici, laboratoare de cercetare, oameni de afaceri, partide politice şi aşa mai departe.

Cei ale căror interese economice şi de altă natură erau determinate de modul agrar de viaţă s-au pomenit în conflict cu grupurile „parvenite" care creau revoluţia industrială.

Până aici, totul e destul de familiar. Mai interesantă, însă, e ideea că o singură societate poate avea mai multe valuri de schimbări parcurgând-o simultan, intrând în conflict şi stabilind curenţi şi pâraie de conflicte prin toată societatea – o configuraţie de ciocniri politice, economice şi sociale.

Să luăm, de exemplu, China. Marea masă a populaţiei chineze constă din ţărani care trăiesc esenţialmente în civilizaţia Primului Val. Fazele iniţiale ale revoluţiei

comuniste au fost orientate spre propulsarea Chinei în epoca industrială şi s-au făcut eforturi conştiente spre a stoarce capital de la ţărănime pentru investiţii în industrie. Toate acestea s-au efectuat sub tutelă sovietică. Pe scurt, China a urmat o strategie de tip Al Doilea Val, încercând să declanşeze o revoluţie industrială tradiţională. În primul său plan cincinal, 58% din investiţii au fost orientate spre industria grea. Un val de industrializare a străbătut într-adevăr societatea. Dar n-a reuşit să ajungă foarte departe, şi s-au produs conflicte violente în interiorul Partidului Comunist şi în sânul populaţiei, între forţele „Primului Val”, care accentuau necesitatea dezvoltării agricole, şi industriaşii „celui de-Al Doilea Val”, care doreau cât mai multe oţelării şi fabrici de textile, cât mai multă industrie şi cu cât mai mare viteză. Campania Marelui Salt Înainte a lui Mao, începută în 1958, şi retragerea sovietică din 1960 au simbolizat acest transfer de la o abordare de tip industrial la una pe baze rurale, pe care eu aş numi-o trecerea unei strategii de tip Al Doilea Val la una proprie Primului Val.

Aceasta, desigur, e o mare simplificare, bazată pe marile complexităţi ale Chinei.

Astăzi, în China se poartă discuţii înfierbântate între cei care ar dori din nou să urmeze calea industrializării tradiţionale – dezvoltarea celui de-Al Doilea Val – şi mulţi dornici, fără-ndoială, să favorizeze un accent pus pe agricultura din Primul Val. Bănuiesc, totuşi, că există şi câţiva care încep să exploreze posibilităţile evoluţiei proprii celui de-Al Treilea Val, putând folosi înalta tehnologie pentru a crea o economie avansată fără a sili întreaga ţară să treacă printr-o revoluţie industrială masivă şi disruptivă. Aceasta introduce în tablou un nou element şi creează o nouă axă în jurul căreia se vor grupa oamenii.

Prin urmare, consider că aceste valuri produc conflict la un macro-nivel. De asemenea, se pot vedea semne ale conflictului global pe măsură ce diverse naţiuni *high-tech* – mai ales în S.U.A. şi Japonia – se reped să introducă industria din Al Treilea Val şi să captureze noile pieţe asociate cu ea, piaţa de *software,* spre exemplu, bazată aproape integral pe aplicaţiile puterii cerebrale.

Şi, desigur, conceptele se pot aplica şi conflictelor dintr-o singură ţară. De exemplu, în S.U.A., asistăm la un conflict politic între regiunile muribunde din Al Doilea Val şi regiunile în expansiune ale celui de-Al Treilea Val – comparaţi, de pildă, oraşele Detroit şi Dallas.

Pe o scară mai mică, putem regăsi un conflict între industrii – siderurgia şi construcţiile de maşini cer sprijin de la Washington; computerele şi electronica se opun unor asemenea politici şi îndeamnă, în schimb, la ajutor pentru industriile vârf-de-lance. Un grup vrea protecţii tarifare, celălalt cere politică liber-schimbistă. Acelaşi sistem e prezent în Belgia, Franţa, Germania, Japonia şi alte ţări.

În cadrul corporaţiilor-gigant însele – vizitez multe, şi găsesc acolo, foarte des, interese din Al Doilea Val înrădăcinate, în luptă cu mai noile interese ale celui de-Al Treilea Val. De exemplu, în multe companii mari şi diversificate, partea mai veche a firmei e angajată în fabricaţia de masă, aflându-se esenţialmente în afacerile cu vânzarea forţelor de muncă. Noile părţi ale companiei se înscriu în domeniile de înaltă

tehnicitate, vânzând produse tot mai specializate, bazate pe un flux intens de putere cerebrală.

Acest lucru duce la conflicte interne fundamentale asupra politicii manageriale, tratamentului muncitorilor, stilurilor organizatorice, alocaţiilor de investiţii etc.

Şi acelaşi fenomen se poate întâlni şi în alte instituţii – profesori de şcoală veche care doresc metode de învăţătură rigide, standardizate, potrivite unei lumi din Al Doilea Val, contra pedagogilor de stil nou (de obicei, deşi nu întotdeauna, mai tineri) care vor să-l trateze pe fiecare elev într-un mod mai individualizat, vor să mărească diversitatea cursurilor şi a metodologiilor, şi doresc să schimbe sistemul de predare în sine. În instituţiile de sănătate, în energie, în comunicaţii, practic în aproape toate domeniile, putem găsi aceeaşi diviziune dintre Al Doilea Val contra celui de-Al Treilea Val.

Dacă întrebăm, în orice organizaţie, cine se aliniază după principiile de standardizare, centralizare, specializare, concentrare şi maximalizare ale celui de-Al Doilea Val, şi cine, în general, se opune aplicării acestor principii, obţinem o imagine destul de exactă a aliniamentului dintre Al Doilea Val şi Al Treilea Val.

O formă similară de analiză a conflictului poate lămuri ceea ce se întâmplă nu numai în industrie şi educaţie, sau în politică, ci şi referitor la probleme ca viaţa de familie, rolurile sexelor, rasă, cultură etc.

Când o civilizaţie se scindează, cum s-ar spune, când un val nou şi puternic de schimbări asociate începe să străbată totul, de la tehnologie şi sisteme energetice până la structurile familiale şi politică, acesta declanşează conflicte în cadrul conflictelor din cadrul altor conflicte – conflicte la toate nivelurile sistemului.

Iar când o ţară, ca Brazilia, de exemplu, este atinsă de toate cele trei valuri ale schimbării simultan, putem vedea trei „fronturi” concurente de conflict.

Odată ce recunoaştem existenţa „fronturilor-de-val”, astfel spus, care intersectează societatea, cu toate clasele, rasele şi grupurile ei, suntem îndreptaţi spre o completă reconceptualizare a politicii din prezent – politica vieţii publice, chiar şi politica din cadrul diverselor instituţii. Aceste conflicte civilizaţionale formează „supra-lupta” în cadrul căreia se desfăşoară toate celelalte conflicte ale societăţii.

La asta m-am referit declarând teoria conflictului bazată pe ideea valurilor de schimbare.

11 RĂDĂCINILE SCHIMBĂRII

De ce trecem printr-o revoluţie? Uneori, din titlurile ziarelor reiese că Pământul este prins într-o violentă frământare care nu poate sfârşi decât în haos. În alte momente, se pare că suntem atraşi inexorabil spre un viitor high-tech – că viitorul este deja prestabilit şi ne aşteaptă, că nimic din tot ce facem nu va schimba cursul schimbării propriu-zise.

La un capăt al spectrului: şansa, evenimentele individuale, surpriza, anarhia, nesiguranţa. La celălalt: necesitatea, determinismul, mişcările istorice ample,

cuprinzătoare, irezistibile, împotriva cărora nu are nici o şansă individul ca atare.

Influenţează individul istoria? Şi, printre numeroasele forţe care contribuie la schimbare, care predomină? Tehnologia, de exemplu? Economia?

Aceste probleme sunt rezervate pentru conversaţia noastră finală.

A.T.

■ Mulţi cititori ai lucrărilor dumneavoastră rămân cu impresia că sunteţi un determinist tehnologic sau economic. Uneori, se pare că priviţi tehnologia sau economia ca fiind cheia schimbării. Aveţi diverse subsisteme cuibărite şi înlănţuite între ele, cu felurite trăsături caracteristice străbătându-le pe toate. Şi vedeţi în cadrul fiecărui subsistem fluctuaţii interne care, dacă întâmplător se amplifică reciproc, sau coincid cu o fluctuaţie externă majoră, pot determina o schimbare structurală importantă. Totuşi, elaboraţi aceste principii esenţiale ale civilizaţiei industriale – standardizarea, de exemplu, sau centralizarea – ca reieşind mai mult sau mai puţin în urma cerinţelor economice.

Chiar şi când abordaţi chestiuni de rasă şi sex, adeseori reiese că aveţi gândirea colorată de o părtinire economică. Ca şi cum concepţiile dumneavoastră ar fi fost călite într-un furnal economic. Prin urmare, cum răspundeţi la *această* acuzaţie de determinism tehnico-economic în scrierile dumneavoastră?

□ Am mai discutat subiectul, dar merită să-l reluăm.

Resping net ideea că aş fi un determinist tehnologic sau economic, şi oricine mă citeşte atent ar trebui să fie lămurit asupra acestui punct. Nu cred că vreo forţă singulară propulsează sistemul, fie ea tehnologică, economică, sexuală, rasială sau ecologică. În diverse momente, apar diverse forţe cauzale, şi cred, prin urmare, că încercarea de a găsi o singură forţă cauzală dominantă este căutarea deturnată a unei unice „verigi care trage tot lanţul”. Eu pur şi simplu nu gândesc astfel.

Gândesc mai mult în termenii procesului, ai inter-relaţiilor, ai ritmurilor, ai non-echilibrului şi ai domeniilor, decât în cei ai vectorilor cauzali individuali; mai mult în termenii sistemelor deschise interactive reciproc, decât într-ai cauzalităţii unilaterale.

Această atitudine faţă de cauzalitate este încă un lucru care mă diferenţiază de majoritatea marxiştilor. Pentru Marx, baza determină suprastructura. Ceea ce, în traducere, înseamnă că religia, arta, etica, valorile, legea, cultura în general, nu fac decât să reflecte şi să raţionalizeze poziţiile de clasă, care la rândul lor sunt determinate de către forţele economice şi tehnologice.

Lumea pur şi simplu nu funcţionează în acest mod. Această diviziune a unor întregi sisteme sociale în două categorii nete, dintre care una o conduce sau o determină pe cealaltă, este reducţionistă.

Marx căuta o singură unitate ireductibilă în economie – un fel de atom – pe baza căruia să poată clădi o teorie ştiinţifică a economiei, pe deasupra căreia să întindă, ca glazură pe un tort, o aşa-numită suprastructură. Dar ştiinţa pe care şi-a luat-o ca model era încă, în esenţă, newtoniană. Era pre-einsteiniană. Iar modelul lui are im caracter închis, sufocant, câtă vreme societatea însăşi este, în orice caz, un sistem

deschis.

Oricare ar fi slăbiciunile modelului celui de-Al Treilea Val – şi sunt ultimul care să-l declare atotcuprinzător şi atot-revelator – el permite interacţiuni mai largi, mai complexe. Oferă o imagine mai diferenţiată a structurii sociale. Acceptă ideea că tehnologia poate părea uneori să împingă sistemul – dar tehnologia, în sine, este continuu conturată de alte forţe.

Tehnologiile asupra cărora alege o societate să se concentreze sunt influenţate nu numai de consideraţii economice, ci şi de resursele naturale anume ale acelei societăţi, de nivelurile educaţionale, de tabu-urile culturale şi religioase, de consideraţiile ecologice şi altele asemenea. Aceasta nu e poziţia unui detereminim tehnologic.

Poziţia mea se află într-un marcant contrast chiar şi cu acei marxişti care recunosc că ceea ce numesc ei suprastructura poate influenţa baza economică şi tehnologică. Căci, câtă vreme ei recunosc posibilitatea unui asemenea feedback, diversele idei, legi, valori, religii etc. care compun suprastructura sunt ele însele, pentru ei, o simplă reflectare a poziţiilor de clasă, iar aceste poziţii de clasă sunt determinate prin excelenţă pe cale economică. Astfel, apare un caracter tautologic al argumentului lor. Într-un fel sau altul, direct sau indirect, economia şi tehnologia propulsează întregul sistem – aşa cum îl înţeleg ei. E o poziţie pe care nu o pot accepta.

■ A argumenta pe bună dreptate că marxismul ortodox e inadecvat, în parte pentru a fi determinist economic, nu prea dovedeşte că abordarea dumneavoastră nu e susceptibilă aceloraşi critici. Demonstraţi adeseori în ce fel tehnologia sau economia afectează alte instituţii. În „Al Treilea Val”, de exemplu, aţi arătat cum reacţionează familia faţă de schimbările din sistemul de producţie.

Rareori, însă, faceţi şi analiza de sens opus. Nu arătaţi cum au reacţionat relaţiile economice, de exemplu, faţă de schimbările din relaţiile de familie.

□ Asta nu înseamnă, însă, că familia, la rândul ei, n-a modificat sistemul economic. Sunt convins că a făcut-o, şi încă o mai face. Dar are toate şansele să rămână puţin în urmă. Principala ei influenţă se face simţită, să zicem, peste vreo douăzeci şi cinci de ani. În mod similar, învăţământul preia copilul şi are o influenţă asupra societăţii. Dar şi această influenţă e amortizată şi se simte doar într-un stadiu ulterior.

Cred, prin urmare, că în aceste cazuri, în relaţia dintre economie şi familie, de exemplu, economia reprezintă o forţă puternică la început, cu interacţiunile din celălalt sens amânate o lungă perioadă de timp. Dar asta nu înseamnă că „baza” determină „suprastructura”, sau că economia e o variabilă independentă.

În toate scrierile mele, m-am străduit să demonstrez cum au influenţat economia factorii non-economici. În „Şocul viitorului”, de exemplu, am argumentat că accelerarea schimbărilor sociale şi culturale, printre altele, prezenta în raccourci relaţiile economice şi că diversitatea socială şi culturală crescândă reorganiza pieţele. De asemenea, am o lungă secţiune care atacă explicit econo-centrismul în planificare

şi în luarea deciziilor guvernamentale. Cred, deci, că acuzaţia de economism e la fel de neîntemeiată ca şi aceea de determinism tehnologic.

■ După opinia dumneavoastră, n-ar fi posibil să asistăm la un transfer accentuat spre formele economice ale celui de-Al Treilea Val, lăsând intacte formele familiale din Al Doilea Val?

□ Nu mi se pare foarte probabil…

■ Atunci, e în esenţă imposibil?

□ Nu pot spune imposibil, dar cred totuşi că, atunci când o sferă se schimbă în cadrul unui sistem social sau al unei civilizaţii, celelalte au toate şansele să se adapteze. Acest lucru mi se pare adevărat, dar e totuşi doar o presupunere. Nu ştim.

Cu mulţi ani în urmă, William Fielding Ogburn a scris convingător despre decalajul cultural. El a explicat ce se întâmplă când diversele sisteme din sânul unei societăţi se desincronizează unele în raport cu celelalte. Şi cred că a avut dreptate. Ritmurile diferite de schimbare – dintre care unele, extrem de accelerate – ne afectează astăzi instituţiile sociale în moduri foarte variate, iar instituţiile se chinuie să-şi adapteze viteza unele după celelalte. Structura afacerilor pe scară amplă se modifică rapid. Structura şcolilor şi a marilor birocraţii de stat se schimbă mai încet. Societatea se diferenţiază rapid – devenind mai diversificată. Sistemul politic continuă să fie reglat pentru diversitatea scăzută. Aceste decalaje de adaptare provoacă tensiuni puternice în societate.

Dar, în afară de vitezele şi ritmurile schimbării, presupun că, dacă modificările se produc în viaţa familială sau în socio-sferă la modul mai general, vor avea loc schimbări de acomodare (sau de rezistenţă) şi în alte zone ale sistemului.

■ Şi viceversa?

□ Şi viceversa, exact. Cunoaştem schimbări intense în structura vieţii de familia din majoritatea naţiunilor *high-tech,* pe măsură ce mergem spre Al Treilea Val, iar aceste schimbări, la rândul lor, afectează economia. Pe o scară mai redusă, de exemplu, existenţa unui mare număr de oameni necăsătoriţi în societatea noastră începe să se schimbe caracterul întregii pieţe a domiciliilor. Acum se găsesc burlaci care-şi cumpără locuinţe în suburbii, sau apartamente mai mici. Acest lucru, la rândul său, are efecte economice evidente. Este un exemplu mărunt, dar probabil că prin sistem circulă mii de alte asemenea efecte. Există multe altele care încă nu au fost depistate.

De exemplu, aşa cum am scris în 1975, în *„Eco-spasm* – Spasmul economic”, rata crescută a desfacerii căsătoriilor şi a recăsătoririlor, mobilitatea geografică şi schimbările sociale în general contribuie într-un mod neobservat la inflaţie. Cred că acestea încurajează o accelerare a velocităţii banilor.

Rata crescută a destrămării familiilor a încurajat şi mişcările de autoservire şi descurcare de unul singur. Acestea au implicaţii enorme asupra viitorului economiei, dintre care numai o parte sunt explicitate în „Al Treilea Val”. Dar economia convenţională, fixată în vocabularul şi concepţiile depăşite ale erei celui de-Al Doilea Val, aproape că n-a observat aceste fenomene. Nu e de mirare că prognozele lor

eşuează atât de frecvent, iar manipulările au efect de bumerang.

■ Dacă nici tehnologia, nici economia, prin ele însele, nu conduc sistemul, atunci, după părerea dumneavoastră, nici politica nu o conduce. În acest caz, activiştii radicali de toate felurile, care se concentrează exclusiv asupra politicii, sau exclusiv asupra oricărei probleme, riscă să piardă din vedere factori critici pentru scopurile lor mai ample. De exemplu, tratarea culturii sau a legăturilor de rudenie ca periferice ar putea însemna sărutul morţii, chiar şi pentru ţelurile economice sau politice ale unor asemenea grupuri.

□ Exact aşa e. Există o expresie, cred că a lui Lenin, despre nevoia de a rupe „veriga slabă a lanţului”. Aceasta trădează o noţiune esenţialmente mecanicistă, de tip Al Doilea Val, asupra cauzalităţii sociale. Dacă ne interesează să facem – sau, hai să zicem, să facilităm – o adevărată revoluţie, atunci nimeni nu vorbeşte despre clase înlocuind alte clase, sau despre acapararea „maşinăriei statului” ori asaltul Palatului de Iarnă. Se vorbeşte despre un lucru cu totul diferit şi mult, mult mai fundamental – o transformare a întregii civilizaţii. Şi, dacă dorim să contribuim la aceasta, concentrarea exclusivă asupra factorilor economici sau politici poate fi o greşeală fatală.

Mai înseamnă şi că la această transformare pot contribui tot felul de oameni, nu numai activişti politici sau „revoluţionari de profesie”. Înseamnă că oamenii de ştiinţă şi funcţionarii, filosofii şi feministele, profesorii şi surorile medicale, activiştii pentru drepturile civile şi ecologiştii, programatorii de *software* şi tot felul de alţi oameni au de jucat diverse roluri, şi nu doar ca legiuni subordonate, trase în urma vreunei clase sau „partid de avangardă”.

Dacă am avut dreptate cu ceea ce am spus în „Al Treilea Val”, şi tehno-sfera, socio-sfera, info-sfefa, bio-sfera şi sfera-puterii sunt toate legate între ele – şi nici una dintre acestea nu e „baza”, cu celelalte exilate în „suprastructură” – atunci schimbările sunt necesare în toate simultan. De fapt, în toate aceste sfere se produc deja schimbări rapide şi profunde, declanşate de tot felul de oameni care nu s-ar fi considerat niciodată ca activişti şi revoluţionari.

ŞANSĂ ŞI SCHIMBARE

■ Spuneţi că nu există un singur viitor, ci o gamă de viitoruri posibile, dintre care trebuie să alegem…

□ Da, dar de vreme ce viitorul nu e în întregime determinist, există şi o altă faţetă a situaţiei despre care încă nu am vorbit, şi anume, factorul şansă. Cred că şansa joacă un rol foarte semnificativ în cadrul schimbării sociale, şi vă pot oferi un exemplu dramatic.

Într-o zi din primăvara anului 1981, mă aflam în sala redacţională a cotidianului de mare tiraj *Houston Post* Eram intervievat de o reporteră, care mă întreba dacă Al Treilea Val este inevitabil. Eu îi dădeam un răspuns devenit standard: „Nu, nu cred în inevitabilitatea istorică. Şi nu numai atât, cred că hazardul joacă un rol considerabil în fenomenele omeneşti.” Şi am sugerat că, exact în timp ce stăteam noi de vorbă, vreun adolescent din Guatemala putea arunca într-un soldat cu o piatră, precipitând Al

Treilea Război Mondial.

În acel moment, am auzit împuşcături răsunând afară. Trei monitoare de televiziune au intrat deodată în funcţiune şi am auzit strigăte şi glasuri… „Preşedintele a fost împuşcat…” şi toţi cei din sală s-au repezit la televizoare. A apărut Haig, anunţând că era stăpân pe situaţie. Au început să fulgere lumini, „opriţi tiparul” etc. Era de-a dreptul înfiorător, dar m-a dus din nou cu gândul la relaţia dintre şansă şi determinism în cadrul istoriei.

Nu, nu cred că vreun viitor anume este predeterminat obligatoriu şi, categoric, nu cred că Al Treilea Val reprezintă o inevitabilitate. Sunt înclinat, încă o dată, să fiu de acord cu Prigogine. După câte înţeleg, el susţine că acţionează atât hazardul, cât şi determinismul – ceea ce, în sine, nu e o idee nouă. Dar Prigogine, cred, le corelează într-un mod nou. Ceea ce spune el, parafrazându-l foarte aproximativ, este că intervine un moment când, datorită oricăror fluctuaţii şi presiuni, o veche structură atinge punctul de transformare revoluţionară. În acel moment, intervine şansa. Sistemul poate porni într-un mare număr de direcţii. Apoi, o dată ce s-a făcut acest pas critic, hazardul şi-a îndeplinit misiunea şi sistemul cârmeşte într-un sens sau altul, cu determinismul preluând din nou supremaţia, până când fluctuaţiile produc o nouă criză structurală.

INDIVIDUL ÎN CADRUL ISTORIEI (DIN NOU)

■ Unde se găseşte loc, în toate acestea, pentru influenţa omenească, planificare şi organizare? Individul poate juca vreun rol?

□ Da, desigur. Hazardul acţionează. De asemenea, avem acele direcţii determinate. Însă, chiar şi în domenii care par a fi cele mai determinate, există întotdeauna o anume marjă, un oarecare spaţiu pentru influenţa omenească. La nivel minim, acţiunile noastre pot adeseori să încetinească, se devieze, să îngreuneze sau chiar să împiedice unele deznodăminte altminteri probabile. Este posibil ca o persoană să anihileze instantaneu Al Treilea Val – prin intermediul celui de-Al Treilea Război Mondial, ca să folosim un exemplu extrem. Există tot felul de posibilităţi care ar putea rescrie viitorul.

■ Să ne imaginăm un futurist din Cuba, acum douăzeci şi cinci de ani. Privind în jur, respectivul ar fi putut foarte uşor să prevadă că în viitor Cuba avea să arate mai mult sau mai puţin ca Guatemala sau altă ţară latino-americană din zilele noastre. Sau, atribuindu-i un vizionarism uriaş, ar fi putut descifra în viitor un alt scenariu, întrezărind posibilitatea revoluţiei şi a schimbării majore. Această revoluţie, fără îndoială, a depins substanţial de activitatea şi intervenţia omenească. Deosebirea dintre cele două scenarii pare să fi depins fundamental de mişcarea revoluţionară şi de Castro…

□ Sunt posibile mai multe interpretări. Înainte de toate, aproape nici nu mai e necesar să subliniem că dincolo de aceste aşa-zise forţe ale istoriei – sau, în termenii metaforei mele, valuri ale schimbării – se află indivizi. „Forţele” sau „valurile” nu sunt materiale. Nu trebuie să fie factualizate în slujba vreunul model.

Toate schimbările, războaiele şi progresele, toate succesele şi tragediile istoriei, sunt făcute de oameni, inclusiv de oamenii obişnuiţi, care aleg şi iau hotărâri.

Castro – şi presupun că vă referiţi la el şi ca la un simbol al altor lideri revoluţionari – poate fi considerat:

1) un element al hazardului. (Un om cu energia, elanul, inteligenţa şi charisma lui a fost prezent întâmplător în momentul când regimul Batista a ajuns la limită, când furia poporului împotriva lui Batista era gata să erupă. Castro, cu aceeaşi personalitate şi capacitate, n-ar fi fost disponibil, dacă se năştea cu zece ani mai târziu. Hazardul pur i-a plasat pe Batista şi Castro împreună în acelaşi moment istoric.)

2) un element parţial determinat. (Castro nu a fost decât unul dintre miile de copii născuţi în Cuba la momentul potrivit, iar forţele istoriei l-au format ca lider de gherilă. În virtutea acestei interpretări, Castro este complet dispensabil. Bărbatul sau femeia profită de ocazie. Condiţiile externe creează personajul charismatic atunci când e necesar. Dacă nu era Castro, ar fi fost altcineva.)

3) un element nesemnificativ. (Revoluţia din Cuba a fost complet determinată de jocul claselor şi al altor forţe, într-o luptă inevitabilă. Momentul revoluţiei a rezultat pe baza unei „corelaţii schimbate de forţe”, ca să folosim jargonul sovietic. Iar revoluţia s-ar fi întâmplat cu sau fără Senor Castro. În acest caz, evenimentele mai ample din istorie sunt predeterminate, şi numai elementele minore – ca oamenii – rămân la voia întâmplării.)

Un mod rezonabil de a privi problema constă în a combina unii din aceşti factori. Răspunsul nostru nu trebuie să fie înscris între termenii ori/ori. Poate fi foarte adevărat că regimul Batista îşi epuizase resursele, că nu mai putea controla forţele care căutau să-l răstoarne, că revoluţia era, ca să zicem aşa, de mult inevitabilă. Castro a crescut în timpul acestei perioade istorice, fiind el însuşi format de ea. Observă ocaziile – pentru el însuşi, precum şi pentru Cuba. Chiar în momentul când regimul Batista e gata să se răstoarne, rămâne neclară şi discutabilă direcţia în care va cădea, precum şi cine va prelua puterea. Dar, odată ce Castro devine stăpân pe situaţie (după ce a ajutat, desigur, la accelerarea colapsului), viitorul devine încă o dată mai acut determinat

Mă întreb. După atâţia ani, încă îmi mai amintesc vizita triumfală a lui Castro la Washington şi discursul lui la Clubul Presei Naţionale. Încă mă mai întreb cum s-ar fi prezentat Cuba astăzi, dacă factorii de decizie din Washington i-ar fi oferit sprijin economic, în locul ostilităţii neînduplecate.

Astfel, în pofida jocului şansei, cred că intervenţia umană e posibilă. Dacă prefer să fiu cinic, aş putea spune că, fie şi dacă intervenţia umană nu e eficientă, trebuie să ne comportăm ca şi cum ar fi. Nu putem trăi fericiţi, ca fiinţe omeneşti, cu convingerea că propriile noastre acţiuni nu au nici o importanţă.

APETIT PENTRU SUPRAREALISM

■ Şi dumneavoastră? Acest principiu vi se aplică şi dumneavoastră? Aveţi nevoie de iluzia sau de realitatea „importanţei” ca să fiţi fericit?

□ Da, importanţa are importanţă.

Acest lucru, însă, n-ar trebui să fie luat într-un sens prea literal. Trăim într-o lume plină de cruzime, tristeţe şi furie, alături de promisiuni radioase, şi singurul mod de a supravieţui, pe măsură ce o tranzităm, presupune simţul umorului şi apetitul pentru suprarealism.

Trebuie să recunoaştem că toţi facem parte dintr-o fantastică glumă cosmică – şi totuşi să ne mândrim cu ea, să-i gustăm umorul, să râdem de ea şi de noi înşine.

Am scris, am scris şi am tot scris, mult timp, înainte de a avea pe cineva care să mă citească. Scriu, da, pentru a-i convinge pe oameni de ceea ce consider eu că e just din punct de vedere moral şi intelectual. Dar şi pentru că însuşi procesul scrisului mă schimbă pe *mine*. Îmi clarifică gândurile. Îmi organizează timpul şi viaţa. Scriu fiindcă, nefăcând-o, rămân gol şi nemulţumit.

Scriu pentru că, atunci când reuşesc să întrezăresc vreo configuraţie anterior neobservată, în aparentul haos învolburat din jurul nostru, şi le pot transmite cititorilor această nouă descoperire, sunt o undă din ceea ce a simţit exploratorul spaniol când a văzut pentru prima oară Pacificul, stând pe acel „pisc din Darien”.

CUPRINS